

41618

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**GÜNÜMÜZ CUMA HUTBELERİNİN
DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

41618

MEHMET YAŞAR

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

DANIŞMAN
Doç. Dr. MUALLA SELÇUK

ANKARA - 1995

ÖNSÖZ

Günümüz Türkiyesinde dinle ilgili işleri yönetmek ve düzenlemek görevi, 1924'ten bugüne Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir. Bunun içinde camiler önemli bir yer tutmaktadır. Camiler namaz ibadetinin yanında vaaz ve hutbe gibi dini irşad hizmetlerinin de mekanı olmuştur. Cuma hutbesi de, Cuma namazı gibi farz bir ibadettir ve herkesin dinlemesi gereken bir konumda okunmaktadır.

Bu dini hizmetlerin icrası asırlardır devam ederken, faaliyetlerin din eğitimi açısından ele alınması, çok yenilerde olmakta ve bu konudaki araştırmaların azlığı dikkat çekmektedir. Halbuki olay milyonlarla ifade edilebilecek bir topluluğun eğitimini ve bu göreve atanmış onbinlerce görevliyi ilgilendirmektedir.

Cuma hutbesini bu ciddiyetle ele aldığımızda karşımıza , "Niçin bu konu ile ilgilenilmiyor, bu konuda araştırmalar yapılmıyor?" gibi bir soru çıkmaktadır. İşte bu sorunun muhatabı olan araştırmacı, bu araştırma ile bu ibadetin ve aynı zamanda bir eğitim faaliyeti olan konunun araştırmasına yönelmiştir. Kaldı ki, her hafta icrasında bulunulan bu faaliyetle ilgili bazı problemleri çoğumuz hemen görebilmekteyiz.

Araştırmamız bu konu ile ilgili literatür taraması ve bir alan araştırmasından oluşmaktadır. Yani önce konunun Kur'an ve Sünnette ele alınış şekli, diğer bir ifadesi ile Asr-ı Saadette yaşanış şekli ele alınmıştır. Konuyla yakından alakalı olan hitabet konusuna da değinilmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığının konu ile ilgili tutumu ve gerekli yönetmelikler de ele alınmıştır.

Alan araştırmasında ise imam-hatipler ve cemaatle görüşmeler ve bizzat hutbenin gözlenmesi gerçekleştirilmiştir. Burada tüm bunların araştırılmasında ve rapor haline getirilmesinde yardımcı olanlara teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca konunun araştırılmasında teşvikçi olan Sayın Hocam Prof. Dr. Beyza Bilgin'e ve bu araştırmaya danışmanlık yapan ve araştırmanın her safhasında desteğini ve yardımını esirgemeyen Kıymetli Hocam Doç. Dr. Mualla Selçuk'a da teşekkür ederim.

Ankara, Kasım 1995

Mehmet Yaşar

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ	VI
KISALTMALAR	VIII
I.BÖLÜM: GİRİŞ	1
Problem	1
Araştırmanın Amacı Ve Önemi	6
Varsayımlar	8
Yöntem	8
Araştırma Modeli	8
Evren Ve Örneklem	11
II.BÖLÜM: CUMA VE HUTBE	13
Cuma Günü	13
Cuma İle İlgili Ayetler Ve Yorumları	16
Cuma Namazı	20
Cuma Hutbesi	24
Minber	29
Cuma Hutbesi Ve Siyaset	30
Türkçe Hutbe	32
III.BÖLÜM: DİN EĞİTİMİ VE CUMA HUTBESİ	34
Eğitim, Din Eğitimi Ve Hamk Eğitimi	34
Hitabet Yolu İle Din Eğitimi	38
Dini Hitabette Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	41
Cuma Hutbesi Yolu İle Din Eğitimi	43
Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Cuma Hutbesi	50
IV.BÖLÜM: GÜNÜMÜZ CUMA HUTBELERİ	55
Kişisel Bilgilere İlişkin Bulgular	55
İmama-Hatiplere İlişkin Kişisel Bilgiler	55
Cemaata İlişkin Kişisel Bilgiler	57
Hutbe Konularının Seçimi	60
Cemaat Ve Çevrenin İhtiyaçları	60
İmam-Hatiplerin Sık sık Üzerinde Durduğu Konular	63
Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Müftülüklerin Eğilimleri	65
Hazır Hutbe Kitaplarının Konuları	66

Camilerde Okunan Cuma Hutbeleri	67
İstenmiyeh Bazı Konular	69
Hutbenin Hazırlanması	71
İm-Hatiplerin Hutbe Hazırlayışları	73
Yaralanılan Kaynaklar	76
Hutbelerin Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Müftülüklerce Hazırlanması	79
Hutbe Hazırlığının Kontrolü	81
Hutbenin Sunuluşu	86
Hutbenin Sunuluş Şekli	86
Hutbenin Sunuluş Süresi	88
Hutbe Metninin Muhtevası	89
Hutbe Sunuluşunda Hatiplerle ilgili Gözlemler	90
Cemaatin Hutbelere İlgisi	94
Hatiplerin Kendilerini Değerlendirilmesi	97
Hatip-Cemaat Münasebetleri	99
İdari Makamlarla Olan Münasebetler	106
ÖZET VE ÖNERİLER	110
EKLER	113
KAYNAKLAR	125

TABLolar LİSTESİ

Tablo	Sayfa
1. İmam-Hatıplirin Yaşlarına Göre Dağılımı	55
2. İmam-Hatıplerni Mesleki Kıdemleri	56
3. İmam-Hatıplernin Mzuniyet Durumu	56
4. Cemaatın Yaşlarına Göre Dağılımı	57
5. Cemaatın Öğrenim Durum	58
6. Cemaatın Mesleklerine göre Dağılımı	58
7. Cemaatın Dini Seviye Olarak Kendini Değerlendirmesi	59
8. İmam-Hatıplernin Hutbe Konusu Seçerken Ve Hazırlarken Gözönünde Bulundurdıkları Hususlar	61
9. Cemaatça Özellikle Üzerinde Durulması İstenen Konular	62
10. İmam-Hatıplernin Sıksık Üzerinde Durduğu Konular	63
11. İmam-Hatıplernin Özellikle Bazı Konular Üzerinde Durmasının Seb.	64
12. Gözlenen Hutbe Konularının Konularına Göre Dağılımı	67
13. İmam-Hatıplernin Okudukları Hutbe Metinlerinin Hazırlanış Şekli	72
14. Gözlenen Hutbelerin Okunuş Şekli	73
15. İmam-Hatıplernin Hutbe Hazırlama Süreleri	75
16. İmam-Hatıplernin Hutbe Hazırlarken Yararlandığı Kaynaklar	76
17. İmam-Hatıplernin Kaynak Seçimindeki Eğilimleri	78
18. Cemaatın Hutbelerden Zevk Alması	81
19. Hutbelerin Cemaata Faydası	82
20. Hutbelerin Anlaşılabilirlik Ve Bilgi Yönünden Cemaatın Seviyesine U.	83
21. Hutbelerin Günümüz Hayat Biçimine Ve Şartlarına Uygunluğu	84
22. Hutbenin Süresinin Cemaata Göre Uygunluğu	85
23. Gözlenen Hutbe Okunuş Şekilleri	87
24. Cemaatın Hoşuna Giden Hutbe Okunuş Şekli	87
25. Gözlenen Hutbe Sunuluş Süreleri	88
26. Cemaatın Dinlediği En Son Hutbe Konusunu Hatırlaması	94
27. İmam-Hatıplere Göre Cemaatın Hutbelere İlgisi	95
28. İmam-Hatıplere Göre Hutbeye İlginin Azlığının Sebepleri	96
29. İmam-Hatıplernin Kendilerini Değerlendirmesi	98
30. Cemaatın İmam-Hatıplerni Değerlendirmesi	98

31.Hutbe Konusunda Cemaatin Hatiplerle Diyalogu	100
32.Hatibin Hutbe Konusunda Cemaatla Diyalogu	101
33.Cemaatin İmam-Hatiplerle İlişkileri	102
34.Cemaatin İmam-Hatiplerden İstedikleri	102
35.Cemaatin Cuma Hutbelerine Karışması	105
36.Hutbe Konusunda Karşılaşılan Sorunlar	105
37.Cemaatin Müftülüklerle Diyalogu	106

KISALTMALAR

- A.g.e.: Adı geçen eser
AÜEBF : Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD : AÜİF Dergisi
AÜSBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bk : Bakınız
c. : Cilt (Buhari ve Müslim İçin, cüz)
Çev. : Çeviren
DEÜİF : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
D.İ.B.: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.İ.E.: Devlet İstatistik Enstitüsü
D.İ.R.: Diyanet İşleri Reisliği
DT : Doktora Tezi
İ. : İbn-u
İs.Ans.:İslam Ansiklopedisi
LT : Lisans Tezi
MEB : Milli Eğitim Basımı
Neş. : Neşreden
OMÜİFD: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s. : Sayfa
sa. : Sayı
ss. : Sayfalar
Sad. : Sadeleştiren
Ter. : Tercüme eden
Ts. : Tarihsiz
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
v.b. : Ve benzeri, ve bunun gibi
v.s. : Ve saire
YLT : Yüksek Lisans Tezi
Yr. : Yersiz

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Problem

İslam dininin eğitimi ilahi vahyin gelmesi ve bizzat Hz. Muhammed'in vahyi insanlara bildirmesi ile başlamış ve devamedegelmiştir. Tebliğ dediğimiz dinin insanlara ulaştırılması başlıbaşına o insanların eğitimi idi. Bu eğitim Allah'ın bir emri olarak Peygamberin karşısına çıkmış(1), bunun için O, her fırsattan yararlanmıştıdır.

Peygamberin insanlara dini anlattığı en uygun zamanlardan birisi de, aynı zamanda ibadet olarak herkesin bulunması gereken, Cuma namazındaki hutbe idi. Hutbe, kelime olarak, insanlara hitap etmek, söz söylemek gibi anlamlara gelirken; terim olarak Cuma günü hatibin cemaata, Cuma namazının farzından önce, minberde yaptığı dini konuşmaya ad olmuştur(2).

Cuma hutbesinin diğer hitaplardan ayrıldığı önemli noktalardan birisi, onun ibadetin bir bölümünü teşkil etmesidir. Yani, Cuma hutbesi de Cuma namazı gibi bir ibadettir(3). Bu ibadetin en kısa şekli Allah'a hamd ve O'nu zikri ifade eden bir sözdür.

Hutbenin siyasi bir yönü olduğu da zamanzaman gündeme gelmiştir. Başlangıçta hutbe okunması halifenin ve onları temsil eden idarecilerin hakkı sayılmıştır(4). Tarihte hutbeler devlet başkanları adına okutulmuştur. Bugün bile fıkıh kitaplarında hutbenin meşru devleti temsil eden birisi tarafından okunması şartına rastlanmaktadır(5).

Peygamberin okuduğu hutbelere bakıldığında, hutbelerin oldukça kısa ve veciz olduğu görülür(6). Gerçi bazı hutbelerinden akılda kalanların yazıldığı nazara

(1)Maide, 5/67.

(2)Abdullah Yeğin, Yeni Lügat, s.234

(3)Ö.Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, s.148.

(4)"Cuma", İslam Ansiklopedisi, (TDV), c.8, s.86.

(5)Ö.Nasuhi Bilmen, A.g.e., s.148.

(6)Ebu Nasr Muhammed, Hutabu'n-Nebeviyye.

alınırsa, kısalığının bu yönden olması muhtemel ise de, Peygamberin bu konudaki Sünneti de kısa okunması şeklinde didir. Namazı uzatıp, hutbeyi kısa kesmek veya ikisinin de orta halde olmasına dair rivayetler vardır(7).

Peygamberin okuduğu hutbeler Arapça idi ve başka bir dilde hutbe okunabileceğine dair de bir açıklama yoktu. Onun için müslüman olan diğer milletler hutbeyi Arapça okudular. Yurdumuzda yaygın olarak, Türkçe hutbe okunması 1932'den sonra olmuştur. Bu tarihten önce ilk Türkçe hutbenin 1911 yılında Silistre'de Bayraklı Camiinde okunduğunu biliyoruz. Yine Milli Mücadele yıllarında Türkçe hutbe okunmasının yaygınlaştığını ve milliyetperver hatiplerimizin bu yolla halkı kutsal cihada davet ettiğini görüyoruz. Atatürk'ün 1923'te Balıkesir Lala Paşa Camiinde bizzat kendisinin okumuş olduğu hutbe de Türkçe idi. Fakat 1923'ten 1932'ye kadar Türkçe hutbenin sözkonusu edilmediği görülmektedir(8).

Bugün okunan hutbelerde ise başlangıç ve bitiş Arapça, aradaki hitabe Türkçedir. Yani, minbere çıkarken okunan dualar, hamd ve salavatlar ve bitimde okunan duaların Arapça okunması, arada Türkçe olarak cemaate hitap edilmesi şeklindedir. Böylece Türkiye genelinde bir örneklik teşkil edilmiştir. Bu konuda, D.İ.B. (Diyanet İşleri Başkanlığı)'nin ve hemen hemen tüm camilerin bu Başkanlığa bağlı olmasının büyük katkıları olduğu söylenebilir.

Başkanlığın bu konudaki yayınladığı genelgeler, tüm görevlileri bağlayıcı olmaktadır. Cemaatin durumunun gözönünde bulundurulması, siyasetten kaçınılması ve milli bütünlük gibi, konuların işlenmesindeki esaslar hutbe konularının da çerçevesini çizmektedir(9).

(7)Müslim, *El-Camiu's-Sahih*, K.Cuma, s.11; Ayrıca yorumları için bk. İbrahim Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c.9, s.206.

(8)O.Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c.5, ss.1625-1629.

(9)D.İ.B., *Din Hizmetleri Dairesi*, Genelge No:74.

Başvurulan bu tedbirler konu seçiminde ve işlenişinde rastgeleliği önlemek içindir. Fakat bunu temin edecek görevlilerin bizzat kendi gayreti olacaktır(10). Her bölgedeki görevli, kendi cemaatının isteklerini iyi tesbit edip, ona göre onlara hitap etmelidir. Sık sık duyulan Diyanetin bağlayıcı olması, görevlilerin serbest hareket edememesi, aslında birörnekliğin teşkil edilebilmesi içindir. Yoksa her bölge insanının değişik konulara ihtiyacının olabileceği, bilinen bir gerçektir. Bu konuda Peygamber de kendisine aynı soruyu soran değişik kimselere değişik cevaplar vermiştir(11)."Hangi amel daha iyidir?" sorusuna muhatabı iyi tanıyan Peygamber, onun durumuna veya eksik gördüğü noktaya göre cevap vermiş: "...Annebabana itaat, vaktinde kılınan namaz, Allah yolunda cihat, akrabaları ziyaret...", buyurmuştur.

Yöresel farklılıklar gözardı edilmemekle, insan olma ve müslüman olmadaki birlik, konuların işlenişini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle D.İ.B. çeşitli zamanlarda hutbe kitapları yayınlamış(12) ve aylık süreli yayınlarından olan Diyanet Gazetesinin her sayısında dört tane de hutbe yayınlamıştır.

Bu konu ile ilgilenen diğer bir kuruluş da Din Görevlileri Federasyonu ve aylık yayın organı olan Hakses dergisidir. Bu dergide de her sayı için dört ayrı hutbe yayınlanmaktadır. Hutbelerde dini ve milli günler ve güncel hadiseler de işlenmeğe çalışılmaktadır. Ayrıca Din Görevlileri Federasyonu geleneksel olarak her yıl hutbe yarışması düzenlemektedir. Burada dereceye giren hutbelerin kısa bir zamanda kitap halinde neşredileceğini Federasyonla yapılan şahsi görüşmelerde öğrenmiş bulunmaktayız.

(10)B.Bilgin ve M.Selçuk, *Din Öğretimi*, s.181.

(11)Ahmet Önkal, *Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, ss. 139-181.

(12)A.Atıf Tüzüner, *Hutbe Mecmuası; D.İ.B., Hutbe; D.İ.B., Hutbeler.*

Gerek Diyanetin hutbelerinde, gerekse Hakses dergisi çerçevesindeki hutbelerde belirli bir standart oluşmuş görülmektedir. Belirli bir konu ve o konu etrafında ayet ve hadisler ve yorumları yer almaktadır.

Peygamberin hutbelerinde ve Diyanetin ilk bastırıldığı hutbe kitaplarında(13) belirli bir konu görülmemektedir. Veya tek bir konudan bahsedilmemekte ve umumi konulardan bahsedilmektedir.

Cuma hutbesini süre olarak da, son zamanlarda Diyanet, ezan ve dualar dahil 10 dakika ile sınırlarken, Peygamberin hutbeleri daha kısa süreli olmuştur. Maksat bazı önemli hususların verilmesi ise az ve veciz ifadeler hem kalıcı, hem de tesirli olmak yönünden daha verimli olabilir.

Teorideki güzellikler, pratikte karşımıza çeşitli olumsuzluklarla çıkabilmektedir. Güncel hayatta hutbeyi çok uzattığı için "Yeter hoca, işe geç kalıyoruz" diye hatibi ikaz eden cemaate rastlanmaktadır. Ayrıca bazı hutbe okuyanların teleffuzdaki hataları da kulağı tırmalamaktadır.

Ya cemaati iğneleyici ve küçük düşürücü ifadeler ne demeli? Peki, ya bunlardan hoşlanan ve "Bugün bizim hoca ne konuştu amma" diyebilen cemaate ne demeli?

Hazır hutbelerin de bazı görevlilerin hoşnutsuzluğuna sebep olduğuna rastlanılmaktadır. Kendi yazdığı hutbeyi il veya ilçe müftülüğüne onaylattıktan sonra okuyabilecek olan görevliler çoğu zaman böyle resmi işlere önem vermezler.

Hutbeler hazırlanmakta, bunların okunması için genelgeler yayınlanmakta, fakat bu hutbelerin değerlendirilmesi, cemaate ne kadar faydalı olabildiği araştırılmamaktadır. Ayrıca bu konuda cemaatin ihtiyaçlarının tesbiti ve ilgi duyulan konular da yeterince araştırılmamıştır. Hatiplerin meseleye bakışı ise, görevini yerine getirmeğe çalışan, resmi devlet memuru seviyesinde kalmaktadır.

(13)Bk. A.Atıf Tüzüner, *Hutbe Mecmuası*. Ayrıca Peygamberin bir hutbesi için bu araştırmanın Ekler bölümüne bakınız.

Diğer namaz vakitlerinde camilerde bu kadar kalabalık olarak göremediğimiz cemaat, Cuma günü camilerimizi doldurmaktadır. Oradan alacakları birşeyler için susmuşlar, bekliyorlar. Hangi kuvvet bu milyonları toplayabilir? Onların yaralarına merhem olacak , onları iyiye, doğruya yöneltecek, kötünün kötülüğünü münasip bir dille anlatacak birşeyler bekliyorlar. Fakat hutbelerimiz bu şuurla ve olayın manevi ağırlığı içerisinde hazırlanıp, sunulabiliyor mu?

İyi bir din eğitimi sevgiden ve müjdelemekten geçer. Korkutmanın dinde yeri olsa bile pek azdır(14). Bunun gibi dindeki diğer ölçülere (Kolaylaştırma, müjdeleme, v.s.), aynı zamanda bir eğitim faaliyeti olan Cuma hutbelerinde de dikkat edilmelidir.

Diğer bir husus da cemaatin usanmadan konunun bütününe takip edebilmesidir. Burada onların ilgilerinin tesbiti, seviyesi, konunun özlüğü ve güncelliği önemli rol oynamaktadır.

Bu konudaki asıl sıkıntı, bu konunun tam bir teorisinin oluşturulmayışıdır. İmam-Hatip Liselerinde okutulan Hitabet dersi kitaplarındaki konuyla ilgili bilgiler, umumi hitabet ve hutbe hazırlayana ve okuyana yardımcı olacak bazı bilgilerden ileri geçmemektedir(15). Derslerde de daha çok hutbe dualarının ezberletilmesi üzerinde durulmaktadır(16).

Araştırmacının bu konuda gerek D.İ.B. Eğitim Dairesi ve gerekse Türkiye Din Görevlileri Federasyonu nezdindeki ön araştırmaları, konunun bir eğitim faaliyeti olarak ve ciddi boyutta ele alınmadığını ve geçiştirildiğini göstermektedir. Başkanlık ve Federasyon çözüm yolu olarak, görevlilere okuyacakları hutbe metinlerini sunmakla yetinmektedir. Halbuki dağ köyünde trafikten, İç Anadolu bozkırında ormanı korumaktan bahsediliyor.

(14)Bk. Nah1,16/125; İsra, 17/53; Taha, 20/44. Ayrıca bk. Buhari, Sahihu'l-Buhari, K.Edep,80.

(15)İsmail Çakan ve diğerleri, İmam-Hatip Liseleri için Hitabet 11 ve 12. Sınıf.

(16)Araştırmacının şahsi gözlemleri.

Özetle belirtecek olursak, Cuma hutbeleri sanki, nasıl olsa olur gibi bir havada değerlendirilmektedir. Halbuki din görevlisinin ve din hizmetlerinin amacı, inananlara en güzel şekilde dini ve etrafındaki olayları dine göre yorumlamayı vermesidir. Bu konuda önemli ve kapsamlı bir araştırma da görülmediğinden böyle bir araştırma yapılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırmanın problemi: Günümüzde okunan Cuma hutbelerinin, Kur'an ve Sünnet ölçüsünde ve cemaatin bir eğitim faaliyeti olarak değerlendirilmesidir. Bu konudaki eksikliklerin bizzat gözlenerek ve hatipler ve cemaatin görüşlerine başvurularak tesbiti ve çözüm önerilerinin sunulmasıdır.

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Bu araştırma ile hatiplerimizin okuduğu ve ister yayınlanmış, ister irticali (Metin olmadan yapılan konuşma) olsun hutbelerin içerik olarak ve cemaati etkilemesi yönünden bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu amaçla şu sorulara cevap aranacaktır:

1.Okunan hutbelerin şekli Peygamberin Sünnetine ne derece uygundur? Konuların Kur'an ve Sünnete uygunluğu ne kadardır?

2.Konular cemaatin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verebiliyor mu? Cemaatin bu konudaki istekleri ve görevlilerin yaptıkları ve/veya yapmak isteyip de yapamadıkları nelerdir?

3.Bütün bu konularda D.İ.B.'nin alması gereken tedbirler nelerdir?

Bu sorulara cevap veren önemli bir araştırmaya rastlayamamaktayız. Cuma hutbesi konusundaki çalışmaların çoğu, okunacak hutbe metinlerini ihtiva eder. Bu konudaki en büyük görevi de D.İ.B. ve Hakses dergisi almıştır.

Bu konuda özel gayretlere de rastlanmaktadır(17). Fakat belirttiğimiz gibi bu eserler sadece okunacak hutbe metinlerini veren eserlerdir.

Ayrıca konuyu fıkıh açısından ele alıp işleyen ilmihal türü kitaplarda da konu ile ilgili fıkhi hükümlere rastlamaktayız. Konunun hitabet yönünden ele alınıp, incelendiği eserler de mevcuttur(18).

Fakat olayı bir eğitim faaliyeti olarak inceleyen ve hutbelerin eleştirisini yapan ve ibadetin amacına ne derece ulaştığını inceleyen bir araştırmaya rastlayamamaktayız. Sadece D.İ.B.'nin, 1989 yılında cemaate yönelik bir anketin sonuçları(19) ve lisans seviyesinde bir tez(20) göze çarpmaktadır. Benzer konu olarak cami eğitimi, vaazlar ve vaizlerin yeterliliği üzerine yapılan araştırmalar(21), bu konuda, bu araştırmanın bir örneğini teşkil etmektedir.

Bu konudaki problemler gerek imam-hatipler(22) ve gerekse akademisyenlerce(23) dile getirilmiştir. Öyle ki, İlahiyat menşeli bir aydınımızı bile bu problemler Cuma'ya arasına götürmektedir(24). Görüşüne müracaat ettiğimiz bir cemaat ise işin kolayını bulmuş, ibret için ifadelerini aynen veriyoruz: "Hutbeyi dinleyip de canım sıkılmasın diye, öyle bir ayarlıyorum ki, tam farza yetiştiriyorum."

(17)Bk. Ömer Öztop, Süleymaniyeden Hitap; A.Rıza Demircan, İslam Nizamı; Şaban Döğen, Minberden Gönüllere.

(18)İ.Lütfi Çakan, Hitabet; M.Şerafettin Yalpkaya, Hatiplik ve Hutbeler; v.s.

(19)D.İ.B., Hutbeler Anketi Değerlendirme Sonuçları, 1989.

(20)Osman Kendir, Cuma Hutbelerinin Geliştirilmesi Hakkında Din Görevlisi ve Cemaatin Görüşleri.

(21)Cemal Tosun, F.Almanyada Yaşayan Türklerin Din Eğitimlerinde Caminin Yeri ve Din Görevlilerinin Yeterlilikleri; Hüseyin Zırh, D.İ.B. Bağlı Olarak Görev Yapan Vaizlerin Yeterlilikleri Ve Hizmet İçinde Yetiştirilmeleri; Bekir Demirkol, "Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Çalışma".

(22)Nurullah Altaş, "Değişen Şartlar Çerçevesinde Hutbe Ve Hitabet", s.15.

(23)Fahri Demir, Din Eğitimi Ve İrşad Metodu", s.442.

(24)İhsan Turgut, Bir Zihniyetin Çözümlemesi, Önsöz.

Bu konudaki problemlere, yukarıda ifade ettiğimiz, bu konudaki araştırmaların yetersizliği de eklenince bu konuyu çalışmamızın önemi ortaya çıkmaktadır. Araştırmacı, bu araştırma ile bu alandaki boşluğu doldurmada bir adım atmak istemektedir.

Varsayımlar

Bu araştırmada aşağıdaki varsayımlardan hareket edilecektir:

1.Cuma hutbelerinin nasıl olması gerektiği ve bu konuda nelere dikkat edileceği hususlarında konunun tam bir teorisinin oluşturulmadığı tahmin edilmektedir.

2.Cuma hutbeleri aynı zamanda cemaatin bir din eğitimi faaliyeti olduğundan, bu konuda cemaatin da görüşlerinin alınmasının ve ona göre hutbe hazırlanmasının daha faydalı olacağı sanılmaktadır.

3.Cuma hutbesi konusunda hatiplerle, cemaat arasında bir diyalog kopukluğunun olduğu tahmin edilmektedir. Bunun ise amaca ulaşmada güçlük çıkarması söz konusudur.

4.Bu konunun gerek görevlilerce, gerekse Diyanetçe layık olduğu şekilde ele alınmadığı, bazı eksiklikler görüldüğu, bunların ise tesbit edilerek düzeltilebileceği zannedilmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma tarama modelinde bir araştırma olarak düşünölmüştür. Yani halen okunmakta olan Cuma hutbelerini, okunuşunu ve cemaatin bu yolla etkilenişini araştırmayı hedeflemektedir. Önce belgesel tarama yöntemi ile hutbesinin teorisi ve tarihi gelişimi oturtulmağa çalışılmış, sonra da günümüz de okunan Cuma hutbeleri bizzat gözlenerek ve hatipler ve cemaatle görüşülerek, elde edilen bilgiler din eğitimi açısından değerlendirilmiştir.

Günümüzde okunan hutbeler hakkında sağlıklı bilgi edinebilmek için hutbelerin bizzat gözlenmesi gerekmektedir. Bir veri toplama metodu olarak gözlem, "Bir şeyi iyi anlamak için onun kendi kendine çıkan türlü belirtilerini gözden geçirmek" olarak tanımlanır(25). Gözlemcinin olayın seyrine müdahale etmemesi, yani tabii şeklini bozmaması esastır. Gözlem bazı yanlış anlamaların tersine sadece gözle değil, bütün duyu organları ile beraber yapılır. Hatta duyu organlarının yetersiz kaldığı yerde onların gücünü artırıcı gözlem araçları da kullanılır(26).

Gözlemin dışarıdan ve katılarak olmak üzere iki şeklinden bahsedilir(27). Biz konumuz itibarıyla ve olayın tabiiliğini bozmamak için katılarak gözlemi tercih ettik. Aslında bu konuda başka türlü sağlıklı bir veri toplama metodu da düşünülememektedir.

Hutbeler değerlendirilirken şu gibi noktalar esas alınacaktır:

1. Dil ve kompozisyon,
2. Dini bilgilerdeki doğruluk,
3. Dindeki bazı ölçülere (Sevdirme, kolaylaştırma, müjdeleme, v.b.) uygunluk,
4. Olayları yorumlayıştaki doğruluk,
5. Cemmatın seviyesine görelik,
6. Konunun güncelliği ve herkesi alakadar etmesi,
7. Konunun fazla dağıtılmadan, öz olarak işlenmesi,
8. İstenilen hedef davranışların iyice vurgulanmış olması...v.b.

Hatipler değerlendirilirken ise hitabet kurallarına uyup-uymadıkları, jest ve mimikleri, hutbe adabına uygun-

(25)T.D.K., Türkçe Sözlük, s.304.

(26)Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemi, s.157.

(27)A.g.e., s.158; Ümit Şimşek, Araştırma Teknikleri, s.74.

luk gibi esaslardan hareket edilmiştir. Cemaatten ise ilgileri, ilgi duydukları ve ihtiyacı olan konular, seviyeleri gibi veriler elde edilmeğe çalışılmıştır.

Hutbe okunuşunun gözlenmesinde aynı zamanda hutbe metninin değerlendirilmesi de dahildir. Ayrıca daha önce bahsi geçen hazır hutbe metinleri de yeri geldikçe değerlendirilecektir.

Hatiplerden ve cemaatten beklenen veriler için en uygun metod olarak görüşme tercih edilmiştir. Çünkü görüşmedeki esneklik, muhataplarımızın bir kısmının anketi anlayamayacağı ve anketin görüşmeye göre resmiyet ifade edeceği gibi hususlar bizi görüşme metodu ile veri toplamağa itmiştir. Görüşmenin verdiği esneklik ile görüşülen kişi sorulara teferruatla cevap verebilir. Muhataplarımızın bir kısmının okur-yazarlık düzeyinin ya hiç olmayışı ya da az oluşu sebebi ile bu metod daha uygun bulunmuştur. Ayrıca muhataplardan düşündüklerini yazılı olarak almak, sözlü almağa göre daha zordur. Çünkü yazı belge ifade ettiği için insanların çoğu bu sorumluluktan kaçarlar(28).

Görüşme türü olarak da muhataba da belirli ölçüde imkan sağlayan "Yarı yapılanmış görüşme" veya "Odaklanmış görüşme"(29) şeklinde uygulanmıştır. Sorular önceden muhatabın da katılımı dikkate alınarak hazırlanıp, görüşme yapılmıştır. Ayrıca muhatapların birbirlerini etkilememeleri için görüşmeler tektek yapılmıştır.

Görüşme tekniğinin avantajlı yanlarına nisbeten, dezavantaj olarak görülen ve daha çok ekonomik olmayışı ve subjektiflik ifade etmesi gibi hususlar etrafında birleşen zayıf yönleri(30) ise Araştırmacının aleyhine gibi görünmektedir. Araştırmacı ekonomik olmasa da sayılan sebeplerden dolayı buna katlanmıştır. Subjektiflik ifade

(28)N.Karasar, A.g.e., s.166.

(29)A.g.e.,s.168; İ.Ethem Özgüven, Görüşme, s.38.

(30)İ.E.Özgüven, A.g.e., s.12; N.Karasar, A.g.e., s.175.

etmesine gelince, bütün araştırmalar artık bir noktada araştırmacısının iyi niyet ve güvenilirliğine dayanmaktadır. Bunların olmadığı bir yerde ise her araştırma o su-i zan altındadır. Yani, artık bir noktada araştırmacıya güvenilmelidir.

Görüşme için hazırlık safhası önemlidir. Bunun için önce bir görüşme kılavuzu hazırlanır ki bu araştırma-mız için hazırlanan iki görüşme kılavuzu ekler bölümünde yer almaktadır. Bu kılavuzlar önce bir ön denemeden geçirilip, gerekli noktalar düzeltildikten sonra, uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Gerek hutbe gözlemleri, gerekse görüşmelerin tamamına yakın bir kısmı 1994 yılı içerisinde tamamlanmış, bir kısmı 1995 yılına sarkmıştır.

Evren Ve Örneklem

Araştırma hatiplerin okuduğu Cuma hutbeleri (Metin veya metinsiz konuşma), hatipleri ve cemaati ile sınırlıdır. Bu kadar büyük evrene ulaşmanın güçlüğünden, çalışma evreni olarak, araştırmacının kolayca ulaşabileceği Ankara, yenimahalle merkez ilçedeki yaklaşık 200 cami, bu camilerin görevlileri ve cemaatleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışma evrenindeki örneklem yansızlık kuralına göre seçilmiştir.

Ayrıca araştırmanın selameti açısından imkanlar ölçüsünde Ankara içindeki diğer camilerde ve taşrada da gözlem ve görüşmelerde bulunulmuştur. Gerek duyulan konularda ve bazı bulguların iyi yorumlanabilmesinde bazı müftülerle ve D.İ.B.'deki yetkililerle de görüşülmüştür.

Hutbe gözlenirken gözlemin selameti açısından önceden hatibe haber verilmemiştir. Gözlenenlerin unutulmaması için ise Cuma namazından hemen sonra kaydedilmesi yoluna gidilmiştir. Hutbesi gözlenen hatiple hemen görüşme her zaman mümkün olmadığından çoğu zaman Cuma günü haricindeki bir namaz vakti takip edilerek görüşülmüştür.

Cemaatle yapılan görüşmeler ise cemaatin birbirini etkilememesi için tektek yapılmıştır. Bu görüşmeler çoğu zaman camilerde ve bazan da yine tek olarak bir iş yerinde veya cami bahçesinde yapılmıştır. Cemaatle görüşme formundaki sorulardan biri: "En son dinlediğiniz Cuma hutbesinin konusunu veya işlenişini hatırlıyorsunuzuz?" idi. Bu nedenle hatırlanacak en uygun vakit olarak, Cumaya en yakın Cumartesi, Pazar günleri düşünülmüş ve görüşmeler genelde bu günlerde yapılmıştır.

Tüm araştırma boyunca 50 hutbe gözlenmiş, 50 hatip ve 100 cemaatle de görüşme yapılmıştır. Bu konudaki gözlem ve görüşmeler bizzat araştırmacının kendisi tarafından yapıp, ikinci bir şahıs kullanılmamıştır. Araştırma için resmi bir izin alınmamasına rağmen, görüşmeler karşılıklı anlayış ve işbirliği içerisinde yürütülmüş, olumsuz bir tavra rastlanılmamıştır.

II. BÖLÜM

CUMA VE HUTBE

Cuma Günü

Cuma, Arapça bir kelime olup, sözlükte toplama, bir araya getirmek, toplanma, hatta bir parça kuru hurma gibi anlamlara gelir(1). Terim olarak ise haftanın günlerinden bir günü, hepimizin bildiği, Perşembe ile Cumartesi arasındaki günü ifade etmektedir. Genelde gün ve namaz kelimeleri ile isim tamlaması şeklinde kullanılsa da çoğu zaman tamlayan düşer(2). Cuma günü kavramı ise topluluk günü, toplanılmış gün gibi anlamlara gelir.

Müslümanlar için aylar içinde Ramazan ayının, kandil geceleri içerisinde Kadir gecesinin ve günler içerisinde de Cuma gününün ayrı bir yeri vardır. Bunların önemi sadece hadislerle değil, aynı zamanda bizzat Kur'an ile de teyid edilmiştir. Araştırmamız dolayısı ile ele alacağımız Cuma günü de Kur'an'da geçen(4) bir gündür. Zaten Kur'an'da gün ismi olarak, iki gün geçmektedir. Birisi: Yahudilerin kutsal günü olan Cumartesi ki, Yahudilerin bu güne gereken önemi vermediklerinden bahsedilir(5). Diğeri de bizim ele almış olduğumuz Cuma günüdür.

Cuma müslümanlıkla varolmuş ve günümüze dek önem verilerek yaşanmış ve kıyamete dek de aynı önem üzere yaşanacak bir gündür. Çünkü ismini İslamdan ve müslümanlardan almıştır. İslamdan önce Araplar arasında günlerin bu günkü gibi isimlendirilmesine rastlıyamıyoruz. Önceleri Cuma gününe tekabül eden güne "Yevmü'l-Urube" (Veya Arube)

(1)Bk. İ.Manzur, *Lisanu'l-Arabu'l-Muhit*, c.1, s.499; İbrahim Enis ve diğerleri, *El-Mu'cemü'l-vasıt*, c.1, s.243.

(2)Ahter-i Kebir, c.1, s.210.

(3)Zemahşeri, *Keşşaf*, c.4, s.532.

(4)Cuma, 62/9.

(5)Bakara, 2/65; Nisa, 4/47,154; Araf, 7/163; Nahl, 16/124.

denilirdi(6).Bu kelime Arami dilinden "Arefe günü"(7) veya Arapça bir kelime olarak, "Araplık günü"(8) anlamına gelmektedir. "Maruzat" (Açıklama günü) denildiği de vakidir(9). Cuma ismi ise İslamla verilmiştir. Toplamak, biraraya getirmek anlamına gelir ki, müslümanlar da o gün namaz için toplanırlar.

Peygamber (S.A.S.)bir hadisinde, bu günün Yahudi ve Hıristiyanlara da verildiği, fakat onların ihtilaf çıkarıp başka günlere tazim ettiklerini, bizim onlardan sonra geldiğimiz halde, onlardan öne geçtiğimizi ifade buyurmuştur(10). Ayrıca Kur'an'da da Yahudilerin bu ihtilafından bahsedilmektedir(11). Onlar bu ihtilafı ve muhalefeti peygamberlerine karşı işlemişlerdir. Çünkü onlara evvela Cuma gününü ibadetle geçirmeleri emrolunmuşken, o günü istemeyerek Cumartesi gününü seçmişlerdir(12). Onun için Cumartesi günü onlar için sıkı bir tatil(13) (bir imtehan) olarak verilmiştir. Çünkü o gün balıklar çokça gelmekte ve Yahudiler büyük bir imtehanla karşılaşmaktadırlar(14). Bu ihtilafın Yahudilerle Hıristiyanlar arasında ki bir ihtilaf olduğu şeklinde bir yorum da vardır(15).

Cuma gününe bu ismin niçin verildiğinde ihtilaf vardır: Ademin eczalarının toplandığı gün olduğundan,Allah'ın yaratılanları bu gün toplandığından, halk namaz için bu gün toplandığından...gibi(16).

(6)İbrahim Canan, Kütüb-ü Sitte, c.9, s.176; Tecrid-i Sarih Tercümesi, c.3, s.4.

(7)"Cuma", İslam Ansiklopedisi, (TDV), c.8, s.85.

(8)A.Osman Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler Ve Gelenekler", c.2 s.209.

(9)A.g.e.

(10)Buhari, Sahihu'l-Buhari, K.Cuma, c.2, s.2.

(11)Nahl, 16/124.

(12)H.Basri Çantay, Kur'an-ı Hakim Ve Meal-i Kerim, c.2, s.506.

(13)Tefsir-u Celaleyn, c.1, s.226.

(14)Araf, 7/163.

(15)M.Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c.5, s.269.

(16)H.Tahsin Emiroğlu, Esbab-ı Nüzul, c.12, s.249.

Günlerin ve gecelerin önemi ve büyüklüğündeki hususiyetlerden biri de o günde meydana gelen veya gelecek olaylar, onların önemi ve hatırlanmasıdır. Cuma gününü bu yönüyle ele alırsak, bu gün üzerine güneş doğan günlerin en hayırlısı, Hz. Adem'in yaratıldığı, cennete konduğu, cennetten çıkarılışı ve yeryüzüne indirildiği, Kıyame-tin kopacağı ve içinde duaların kabul olacağı bir saat (Saat-i icabe) bulunan bir gündür(17). Ayrıca Allah'ın cennette kullarına bu gün kendini ziyaret fırsatı vereceği şeklinde yaygın bir inanç da vardır(18).

Bu günde özel olarak yapılması tavsiye edilen şeyler de, o güne atfedilen önemin bir göstergesidir. Cuma günü için, boy abdesti almak, temizlik, bıyık ve sakalın yağlanması, güzel koku sürünmek, camiye yaya gitmek ve yürürken vakarla yürümek, camide kimseyi ayırarak onları rahatsız etmemek, hutbeden evvel nafile namaz kılmak, hutbeyi dinlemek için camiye erken gitmek ve imama yakın oturmak, hutbede ses çıkarmamak, konuşmamak ve dinlemek tavsiye edilmektedir(19).

Diğer önemli bir nokta da bu günde yapılan amellere verilen sevabın ifadesidir ki, bu da o günün kıymetini artırmaktadır. Zira tavsiye edilen noktalara uymakla kişinin iki Cuma arasındaki günahlarının affedileceği müjdesi verilmektedir(20). Ayrıca camiye Cuma için ilk saatte gidenin bir deve, ikinci saatte gidenin bir sığır, sonra boynuzlu bir koç, sonra bir tavuk (Kurban etmiş gibi), sonra bir yumurta (Sadaka vermiş gibi) sevap kazanacağı ifade edilmektedir(21).

Ayrıca her ne dua edilirse edilsin aynıyla kabul

(17) Tecridî Sarih Tercümesi, c.3, ss.4,5.

(18) "Cuma", İslam Ansiklopedisi, (TDV), c.8, s.85.

(19) Buhari, Sahihu'l-Buhari, K.Cuma, c.2, ss.1-17; Müslim, El-Camiu's-Sahih, K.Cuma, c.3, ss.1-16.

(20) Buhari, A.g.e., s.2; Müslim, A.g.e., s.6.

(21) Buhari, A.g.e., s.3; Müslim, A.g.e., s.7.

edileceğinin ifade edildiği, saat-i icabe müjdesi de çok manidardır(22) ve sadece Cumaya hastır. Tüm Cuma gününde gizli olması da o günün ibadetle geçirilip o saatin aranmasına bir teşviktir.

Görüldüğü gibi Cuma günü gerçekten bu özellikleri ve müjdeli ifadeleri ile müslümanların gönlünde taht kurmuş ve "Müminlerin bayramı" olmayı hak etmiştir. Peygamberimiz de onu müminlerin bayramı olarak tavsif buyurmuştur(23). Bu yüzdendir ki halkımızın başucu kitabı olarak ifade edebileceğimiz eserlerde(24) ve ebadı küçük olsa da halkımızın büyük rağbet ettiği mübarek gün ve gecelerle ilgili eserlerde(25) layıkıyla ve sitayişkarane bahsedilmiştir.

Cuma günü bu gün birçok İslam ülkesinde resmi tatil günüdür. Biz de ise (Osmanlı Türkiyesinde) Tanzimattan, 1 Haziran 1935 tarihine kadar hafta tatili olmuştur(26). Cuma namazına rahatlıkla gidip-gelme ve hadiste tavsiye edilenleri yapma, ancak bu şekilde mümkün olabildi. Fakat Cuma namazını emreden ayetin akabinde gelen ayet(27) namaz kıldıktan sonra da çalışmamızı istemektedir. Bu Cumartesi ve Pazarımızın tatil olacağı veya bu günlerde çalışmayacağımız anlamına hiçbir zaman gelmez. Yani hergün çalışma var, hergün faaliyet var, demektir. Çünkü tarihte çok tatil yaptık, artık hep çalışmamız gerekmekte(28).

Cuma İle İlgili Ayetler Ve Yorumları

Konunun daha iyi anlaşılması ve etraflıca görülebilmesi için Allah'ın kelamı olan Kur'an'da konunun ele

(22)Buhari, A.g.e., s.16; Müslim, A.g.e., s.5.

(23)İbrahim Canan, Kütüb-ü Sitte, c.9, s.177.

(24)İmam-ı Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, c.1, ss.483-512; Muzaf, fer Ozak, İrşad, c.2, ss.183-216.

(25)Fikri Yatı, Üç Aylar, ss.50-59; Bayram Altan, Üç Ayların Fazileti, ss.111-118.

(26)"Cuma", İslam Ansiklopedisi, (TDV), c.8, s.85; Tahir Olgun, Müslümanlıkta İbadet Tarihi, s.48.

(27)Cuma, 62/10.

(28)İhsan Turgut, Tarihte Tatil (Azgelişmişliğin Felsefesi).

alınışı ve bunlar üzerindeki yorumların bilinmesi gerekmektedir. Bunlar bize Cuma'nın genel hatları üzerinde bilgiler vermektedir. Aynı zamanda diğer görüş ve düşüncelerin bunlara göre değerlendirilmesini sağlayacaktır.

Cuma namazı ve Cuma hutbesi ile ilgili birbirini takip eden üç ayet vardır. Bu ayetlerin içinde bulunduğu sure de Cuma Suresi olarak adlandırılmıştır. Cuma Suresinin 9, 10 ve 11. ayetleri bu konu ile ilgilidir. İlk önce ayetlerin mealini vermemiz daha uygun olur:

"Ey iman edenler, Cuma günü namaz için çağrıldığı(nız) zaman Allah'ı anmağa koşun, alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.

Namaz kıldıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayın. Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.

Onlar bir ticaret, yahut bir eğlence gördükleri zaman ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah katındaki, eğlenceden de, ticaretten de hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."

İlk ayet hem Cuma namazının, hem de Cuma hutbesinin farzietinin delili olarak kullanılmaktadır. Çünkü ayette geçen "Zikrullah" ifadesi çoğu alimlerce hem Cuma namazını, hem de Cuma hutbesini karşılamaktadır(29). Hatta İbn-i Kesir tefsirinde bu günün isminin bu ayetten alındığı; çünkü, müslümanların bu gün namaz için toplandığı şeklinde bir yorum yapılmıştır(30).

Ayete geçen "Namaz için çağrılma"dan maksat Cuma ezanıdır ki, bu ezanın imamın hutbede iken okunan ezan olduğunda ittifak vardır. Çünkü Peygamber zamanında sadece hutbede iken okunan ezan vardı. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer

(29)M.Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c.8, s.39; Ö.Nasuhi Bilmen, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi VE Tefsiri, c.8, s.3725. Zemehşeri, Keşaf, c.4, s.535.

(30)İ.Kesir, Muhtasar Tefsir-u İbn-i Kesir, c.3, s.499.

zamanlarında da böyle devam etti. Fakat Hz. Osman zamanında müslümanların sayısı çoğaldığı için, dışarda bir ezan daha okunmaya başlandı ve bu hoş görüldü. Günümüze kadar da böylece geldi(31).

"...Allah'ı anmağa koşun..." ifadesi, namaza koşarak gitmeği değil, bilakis namaza gitmek için ihtimam göstermeyi ifade etmektedir. Çünkü hadislerde namaza sakin ve vakarla gidilmesine ve koşulmamasına emir vardır. Dolayısı ile buradaki koşmak, namazı kastederek gitmek, namaza ihtimam göstermeyi ifade etmektedir(32). Hz. Hasan'dan bir rivayete dayanılarak, ayaklarla koşmak değil, niyet ve kalp ile koşmaktır, şeklinde bir yorum da yapılmıştır(33).

"Koşun" kelimesinin başında bulunan "ف" harfi, fücäiyye manasında "Hemen Allah'ın zikrine koşun" ifade ederek ne kadar erken gidilirse o kadar efdal olduğuna işaret edilmektedir(34).

Alım-satıma şamil, dünya meşgalesini ifade eden bey'(35)in terkedilmesine emir, o saatteki ticaretin ve namaza mani tüm işlerin(36) haramlığını gösterir ki, bu ticaret tüm alimlerce haramdır(37).

Namazın kılınmasından sonra yeryüzüne dağılarak, Allah'ın lütfundan nasibin aranması emri, mübahlık ifade eder(38). Fakat iki günü birbirine eşit olmayacak müslümanın da herhalde birşeyler yapması gerekir. Bunlar Allah'ın fazlından bizim için ayırdıklarıdır. Maddi(39) ve manevi(40) rızığımızdır. Maddisi dünyevi hayatın devamını sağlayacak olanlar, manevisi de Ahiret azığıdır. Şunu

(31)H.Basri Çantay, Kur'an-ı Hakim Ve Meal-i Kerim, c.3, s.1043
M.H.Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c.8, s.37; Buhari, Sahihu'l-Buhari, K.Cuma, c.2, s.10.

(32)İ.Kesir, Muhtasar Tefsir-u İbn-i Kesir, c.3, s.499.

(33)Zemahşeri, Keşşaf, c.4, s.535.

(34)Yazır, A.g.e., s.38.

(35)H.T.Emiroğlu, Esbab-ı Nüzul, c.12, s.251.

(36)Çantay, A.g.e., s.1044.

(37)İ.Kesir, A.g.e., s.501.

(38)T.Celaleyn, c.2, s.221; Yazır, A.g.e., s.60; Çantay, A.g.e. s.1044; Ö.N.Bilmen, Tefsiri, c.8, s.3725.

(39)T.Celaleyn, c.2, s.221.

(40)İ.Kesir, A.g.e.,s.501.

da unutmamalım ki, dünya, Ahiretin tarlasıdır. Ve maddi işimizde de dinden tegafül söz konusu olamaz.

Daha sonra gelen Allah'ın çokça anılması, ifadesi de tavsiyedir, vücup ifade etmez(41). Allah'ın çokça anılması hem dünyevi işlerde hem de ibadetlerde, her ikisinde de söz konusudur. Bazıları bunu sadece, dünya talebi olmayan, hasta ziyareti, cenaze kaldırma, mümin kardeşini yoklama, ilim talebi gibi işlere münhasır kılarsa da(42) ayet umumidir. Tekrar Allah'ın anılmasının anlamı, dünya meşguliyetleri içinde bile Allah'ı unutmayın(43) veya Allah'ı anma işiniz yalnız namaza münhasır kalmasını veya mabed içinde de dışında da Allah'ı zikredin demektir(44).

Ayrıca (daha önce geçtiği gibi) bu ayet İslam'da bir tatil günü anlayışını da reddetmektedir. Çünkü ayet Cuma namazından sonra da çıkıp meşguliyetimizi tavsiye etmektedir.

Son ayetin iniş sebebi olarak şöyle bir olay rivayet edilir(45): Bir kıtlık zamanı, Cuma namazı vakti, Peygamberimiz (S.A.S.) hutbede iken, bir yiyecek kervanı gelir. O zamanlarda kervanların gelişi davul sesi ile ilan edilirdi. Sesi duyan cemaat kervana yönelir, bu arada Peygamber ayakta kalır, yanında ise (en fazla) 12 kişi kalır(46). Ayetin kendisi de bu konuyu gündeme getirmektedir.

"Seni ayakta bıraktılar" ifadesi, hutbenin ayakta okunduğuna bir delildir(47). Allah'ın katında daha hayırlı olan da sevap olarak yorumlanmıştır(48).

Bu olay, Sahabenin uzun ve ince bir yolda çok

(41)Mevdudi, Tefhimu'l-Kur'an, c.6, s.277.

(42)H.T.Emiroğlu, Esbab-ı Nüzul, c.12, s.257.

(43)Mevdudi, A.g.e., s.278.

(44)Çantay, Tefsiri, s.1044; "Cuma Suresi", İs.Ans., (TDV),s.93

(45)Buhari, Sahihu'l-Buhari, s.16; Müslim, El-Camiu's-Sahih,s.9

(46)Bk. Dipnotlardaki tüm tefsirler.

(47)İ.Kesir, Muhtasar Tefsir-u İbn-i Kesir, c.3, s.502.

(48)T.Celaleyn, c.2, s.221.

imtehanlardan geçtiğini ve insan-ı kamil yetiştirmenin zorluğunu ifade temektedir. Bu yolda giden önderlere de işlerinin zorluğunu ve ruhları yoğurmak ve İslam'a alıştırmak için karşılaşacakları zorluklara sabır ve tahammülü öğütlemektedir(49).

Cuma Suresi de genel olarak dindarlığın vahye bağlı olmaksızın gerçekleşemeyeceğini, onun kuru bir iddia ve amelsiz bilgiler yığını ile değil, bu bilgilerin yaşanması ile mümkün olduğunu ortaya koyar(50).

Cuma Namazı

Cuma namazı, ayette de açıkça konu edilen ve haftada bir defa, Cuma günü öğle namazı vaktinde, yalnız cemaatle eda edilmesi gereken bir namazdır. Farziyyetinde icma vardır. Hatta hutbe namazın farzlarından olarak sayılmaktadır. Haftada bir defa olmasından ve yalnız cemaatle kılınabilmesinden dolayı diğer namazlardan önemli ölçüde ayrılır ve müslümanlar yanında ayrı bir önem taşır. Beş vakit namaz da farz olmasına rağmen bunu eda etmeyen pek çok müslüman Cuma namazını hiç kaçırmamağa çalışır.

Bu ibadetin ne zaman başladığı ve ne zaman farz olduğu konusunda çeşitli ihtilaflar vardır. Başlangıcı olarak genel eğilim İslamiyetle başladığı şeklindedir. Bazıları İslam öncesi cahiliyyedeki haniflerin de Cuma gününde, içinde hutbenin de bulunduğu, bu ibadeti yaptığından bahisle bu ibadeti Hz. İbrahim'e kadar dayandırmaktadırlar(51).

Peygamber (S.A.S.) Medine'ye gelmeden, Medinedeki müslümanların böyle bir ibadeti yerine getirdikleri, hatta bu güne Cuma ismini de ilk defa onların verdiği

(49)Seyyid Kutub, *Fi-Zılali'l-Kur'an*, c.14, s.469.

(50)"Cuma Suresi", *İs.Ans.*, (TDV), s.93.

(51)A.Osman Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", c.2, s.209.

şeklinde bir rivayet vardır(52). Medine'ye İslamı öğretmek için gönderilen Mus'ab b. Umeyr, Peygamberden Cuma namazını kıldırmak için izin istemiş, O da vermiştir(53). Dolayısı ile Cuma namazının Mekke Döneminde başladığı eğilimi bu gibi rivayetlere dayanmaktadır. Fakat Mekkedeki müslümanlar o ortamı bulamadıkları için kılamamışlardır.

Cuma namazının Medine Döneminde kılınmağa başlanıldığıının en büyük delili olarak Cuma Suresinin Medeni olması gösterilebilir. Fakat ayet gelmeden de farziyyet olmaksızın kılınabileceği sözkonusudur. Hatta ayetteki emrin, ilk defa emrediliyor şeklinde olmadığı, bilakis Cuma'ya karşı gevşekliğin giderilmesine yönelik olduğu yorumu da vardır(54).

Ne zaman farz kılındığı konusunda da iki rivayet vardır. Birincisi: Mekke'de farz kılındı, fakat eda edilemedi; İkincisi: Hicret sırasında farz kılındı(55).

Peygamberimiz (S.A.S.) de ilk Cuma namazını, Hicret sırasında, Ranuna'da kılmıştır. Hatta buraya sonradan Mescid-i Cuma isminde bir cami yapılmıştır(56).

Peygamber zamanında kılınan Cuma namazının genel hatları şöyle idi:

Genelde gusledilir, diğer temizlikler de yapılır, güzel kokular sürülerek, öyle vaktine yakın camiye gidilirdi. Genelde bir camide (Mescid-i Nebevi) kılınır, orda yer kalmazsa diğer bir camiye gidilirdi. Camiye erken gidilmesi yaygın bir adetti. Geç gidilmesi sonradan ihdas edilmiş ve İslam'a giren ilk bida olarak görülmüştür(57). Kimseyi rahatsız etmeden ve imama yakın oturulurdu.

Ezan Peygamber minbere çıkınca okunurdu. Ondan

(52)İ.Canan, Kütüb-ü Sitte, c.9, s.176; Tecrid-i Sarih Tercümesi, c.3, s.6.

(53)Hayrettin Karaman, "Asr-ı Saadette İslam Hukukunun Oluşumu" c.3, s.68.

(54)Mevdudi, Tefhimu'l-Kur'an, c.6, s.272.

(55)"Cuma", İs.Ans., (TDV), c.8, s.86.

(56)Hayati Ülkü, İslam Tarihi, S.106.

(57)Zemahşeri, Keşşaf, c.4, s.534.

önce camiye gelenlerin iki rekat tahıyyetü'l-mescit kılması adet idi. O kadar ki, Peygamber hutbeye yetişen birisine, hutbede iken tahıyyetü'l-mescit namazını kılıp-kılmadığını sormuş, kılmadığını öğrenince, hafif tutarak hemen kılmasını buyurmuştur(58).

Hutbe arada bir oturma ile ikiye ayrılır, sonra Cuma'nın farzı (iki rekat olarak ve) cemaatle kılınırdı. Gerek hutbe, gerekse Cuma namazı (farzı) hafif tutuldu(59). Akabinde dört rekat daha ferdi kılınarak dağılınırdı(60).

Günümüz Türkiyesinde ise Cuma gününü veya Cuma namazını ifade için, Cuma namazından yaklaşık bir saat önce bir sala verilir. Bazı yörelerimizde ayrıca Perşembe günü ikindi ve yatsı namazı ezanlarından sonra da sala verilir. Cuma namazından önceki sala adeti 700 (h.) tarihlerinde Mısır hükümdarı olan Melikü'n-Nasr Saffüddin Kılavun'un emri ile vazedilmiştir(61).

Vakitten önce genelde vaizlerce kürsüden vaz-u nasihatte bulunulur(62). Çoğu şehirlerde merkezi sistemle, merkezde yapılan vaaz her camide dinlenmektedir. Vaktin girdiği, Hz. Osmanla başlayan bir adet üzerine, ezanla (Dış ezan) bildirilir. Cemaatin geneli (Yaklaşık 2/3) bu ezana çok yakın bir zamanda camiye doldurur. Vaaz genelde ezanın bitimini biraz geçer. I. Din Şurasında alınan karar üzerine Ekim, Kasım, Aralık gibi geri saat uygulamasının olduğu zamanlarda saat 12:00'den önce giren vakte rağmen, çalışanların yetişebilmesi için namazın başlangıcı 12:00'den biraz sonraya bırakılır(63).

(58)Müslim, *El-Camiu's-Sahih*, c.2, s.11.

(59)A.g.e.; Bir hadiste geçen, namazın uzunluğu ve hutbenin kısalığı hususu ise mutlak bir uzunluk değil, nisbi bir uzunluktur. Bk. İ.Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c.9, s.206.

(60)Bk. Buhari, *Sahihu'l-Buhari*, c.2, ss.2-16; Müslim, A.g.e.

(61)Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, s.63.

(62)Cuma günü ilim meclisinde bulunmanın fazileti olmakla beraber, bunun Cumadan hemen önce olması nehyedilmiştir(İhya, 1/503).

(63)Asr-ı Saadette de yazın çok yakıcı sıcağından dolayı namaz biraz daha ileri (serinlik vaktine) kaydırılır, kışın ise vaktin evelinde kılınırdı (Buhari, 2/8)

İlk önce dört rekât ilk sünnet kılınır, akabinde hatip minbere çıkmağa yönelir. Hatip minbere oturduğunda ezan (iç ezan) okunur. Hatip hutbesini tamamladıktan sonra Cumanın farzının kılınmasında cemaata imamlık yapar (Hatiple imamın farklılığı çok nadiren söz konusu olabilir).

Sonra sırası ile dört rekât son sünnet, dört rekât zuhr-i ahir (En son kılınmayan öğle namazı/kazası) ve iki rekât da vaktin sünneti kılınır. Tesbih ve dua ile namaz bitmiş olur. Fakat iş-güç zamanı olduğu için cemaatın yaklaşık yarısı, farzdan sonra veya son sünnetten sonra veya tesbih ve duaya kalmadan çıkar. Ayrıca bazı yörelerimizde (Örneğin: Kayseride) son sünnetten sonra, cemaatle tesbih ve dua yapılarak bitirilir. 1990 yılında D.İ. Başkanı, M.Said Yazıcıoğlu'nun tüm Türkiyede böyle olması için bir girişimde bulunduğunu, fakat müftülerin çoğunluğunun muhalefeti ile bu işin akim kaldığını bilmekteyiz.

Cumanın farzları da iki grupta toplanmaktadır: Vücubunun şartları ve edasının şartları. Vücubunun şartları: Hürriyet, erkeklik, ikamet, sıhhat, gözün görmesi ve sağlamlıktır. Edasının şartları olarak da: Vakit, ezan, hutbe, şehrin camiinde, umuma açık bir yerde, devletin izni ile ve cemaatle kılınması gerekmektedir(64).

Cumanın şehrin camiinde kılınabileceği ve şehrin tanımını köylerde kılınamayacağı gibi bir izlenim bırakmaktadır. Ve önceleri köylüler Cuma için şehirlere gelmişlerdir. Fakat daha sonra gelen alimler devletin izni ile köy camilerinde de kılınabileceğini söylemişler ve cemaat olan her köyde kılınmağa başlanmıştır. Konunun en son geldiği noktayı şöyle ifade etmemiz mümkündür:

(64)Ö.N.Bilmen, B.İslam İlmihali, ss.164-168; Mustafa Cinkılıç, Cuma ve Cemaat, ss.3-7.

Az veya çok bir cemaat ve arkasında namaz kılmağa rıza gösterilecek bir imamın, küçük ya da büyük bir yerleşim merkezinde bulunması halinde kılınması gerekir(65).

Cuma namazını terketmek ise gerek geleneğimizde, gerekse hadislerde açık bir dille eleştirilir. Dilimizdeki "Cumasız" deyiminin anlamı, nerdeyse dinsize yakındır. Ayette farz kılındığı için terki zaten haramdır. Hadisler de terhibi ifade eden üslupla terkini menetmiştir.

Bir rivayette: "Bir kimse zaruri bir sebep olmaksızın üç Cuma namazını terkederse Hak katında münafık olarak yazılır"(66) buyurulmuştur. Hadisin diğer rivayetlerinde de "Allah onun kalbini mühürler" ifadesi yer almaktadır(67).

Peygamberin bu konudaki bedduası da fiilin kötülüğünü ifade için çok manidardır:"...Cuma namazını umursamamak ve önemini inkar ederek kılmayan kimsenin Allah iki yakasını bir araya getirmesin. Ona işlerinde bereket göstermesin. Biliniz ki, Cuma namazı kılmayanın namazı yoktur, zekatı yoktur, hacı yoktur, orucu yoktur. Meğer ki tevbe etsin. Allah tevbe edenlerin tevbesini kabul buyurur."(68)

Cuma Hutbesi

Hutbe sözlükte, hitabe, giriş, insanları ikna için fasih ve tesirli konuşmak, hatta kirli renk gibi anlamlara gelir(69). Cuma hutbesi olarak ise, Cuma namazının da bir parçası olan, hatibin Cumanın farzından önce minberde yaptığı konuşmadır.

(65)"Cuma", *İs.Ans.*, (TDV), c.8, s.87. Halbuki Asr-ı Saadette Mescid-i Nebeviden sonra ilk Cuma kılınan mescid Bahreyn köylerinden olan Cuvasa'daki Abdu'l-Kays Mescididir (Buhari, K.Cuma, 11; Ebu Davut, Salat, 216 (1068).

(66)Mansur Ali Nasıf, *Taç*, c.1, s.293.

(67)İ.Mace, *Sünen*, c.1, s.357.

(68)A.g.e., s.343.

(69)Bk. İ.Manzur, *Lisanu'l-Arabu'l-Muhit*, c.1, s.856; İbrahim Enis ve diğerleri, *El-Mu'cemu'l-Vasıt*, c.1, s.243.

Bu ibadeti bizzat Hz. Muhammed (S.A.S.) yerine getirmiştir. O ilk Cuma hutbesini Hicret sırasında veya Bir rivayete göre de Mescid-i Nebevi'de İrad etmiştir(70). Bundan sonra da hutbe Cuma ve bayram namazlarının bir parçası haline gelmiştir.

Ayette(71) geçen "Zikrullah" ifadesinden bazı alimler ısrarla hutbeyi anlamışlardır. Örneğin: Mevdudi; Melekler Cumaya gelenleri yazarlar, hutbe başlayınca defteri kapatıp onu dinlerler, hadisine ve bu ayetin hemen akabinde gelen ve namazdan sonra dağılmayı ifade eden ayete dayanarak, bu ifadede Cuma hutbesinin kastedildiğini savunur(72). Çünkü melekler Cuma hutbesi başlayınca, ibadet başladığı için ona yöneliyorlar. Ayet ise önce hutbe, sonra namaz, sonra da dağılma sırasını takip etmektedir.

Henüz müslüman hutbe tarihi tetkik edilmemiştir(73). Peygamberden daha sonra hitabet vazifesi muntazam bir müessese haline gelmiş ve hutbe mecmuaları oluşturulmuştur(74). Bugün için Peygamberin hutbelerinin toplandığı eserler de mevcuttur(75). Fakat hutbelerin hangisinin herhangi bir hitabede, hangisinin Cuma hutbesinde okunduğunu ayırdetmek mümkün değildir. Adeta hadislerde "Hitabetti" diye geçen her hadis alınmıştır. Hatta bazılarının içindeki ifadelerden Cuma hutbesi dışındaki bir hitabe olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Yani Peygamberin Cuma hutbeleri konusunda gerek hadis külliyatına, gerekse hutbelerin toplandığı eserlere dayanarak çokça bir şeyler söylemek müşkildir.

(70)H.Karaman, "Asr-ı Saadette İslam Hukukunun Oluşumu", c.3, s.68.

(71)Cuma, 62/9.

(72)Mevdudi, Tefhimu'l-Kur'an, c.6, s.274.

(73)"Hutbe", İs.Ans., (MEB), c.5/1, s.620.

(74)A.g.e.

(75)Ebu Nasr Muhammed, Hutabu'n-Nebevi; Kandahlevi, Hayatü's-Sahabe, c.3, ss.389-426.

Ayrıca Hz. Peygamberin Medine döneminden itibaren Cuma hutbesi okuduğu kabul edilirse, on yıllık Medine Döneminde yaklaşık 500 hutbe okumuş olması gerekir ki, elimizdeki çok sınırlı kaynağın hutbeler hakkında bir fikir vermeyeceği kendiliğinden ortaya çıkar.

Peygamber devrinde hutbe basit olarak eda edilirdi. Yani bugünkü anlamda şekillenmemiştir. Diğer rükünler ise Peygamberden sonra teessüs etmiştir(76). Günümüzde ise olay çok şekillenmiş ve iyice kalıplaşmıştır. Halifeye dua Abdullah b. Abbas'ın Basra valiliği sırasında Hz. Ali için ihdas edilmiş ve sonrakilere de bunu devam ettirmişlerdir. Hutbenin sonunda okunan ayet(77) de ilk defa Ömer b. Abdülaziz'in hilafete geçmesi ile Hz. Ali'ye sövgü ifadelerine karşı konmuş, o dönemden günümüze devam edegelmiştir(78)

Peygamber hutbe esnasında gelen bir bedevinin dini öğrenmek istediğini söylemesi üzerine, hutbeden inip ona dini anlatmış ve geriye dönüp hutbesine devam etmiştir(79). Bu olay o zamanki hutbenin basitliğini gösterdiği kadar, imani irşadın her türlü talimden üstün olduğunu da göstermektedir. Ayrıca minberdekine soru sorulabileceğinin imkanını da ortaya koymaktadır.

Sünnette ifadesini bulan Cuma hutbesi de şöyledir:

Cumaya erken gidilir, en son imam minbere çıkıp da (iç) ezan okunurken işi-gücü bırakıp camiye koşmak gerekir. Bu imama hutbede yakın olmanın sevabını yakalamak için de önemlidir(80). Hz. Peygamber mescide girdiğinde cemaata selam verir, ayrıca minbere çıktığında da selam verirdi(81). Hatip (Hz. Peygamber) minbere çıkınca ezan

(76)"Hutbe", İs.Ans., c.5/1, s.619.

(77)Nahl, 16/90.

(78)Neda Armaner, Hitabet Ve Dini İrşad Üzerine, s.150.

(79)Müslim, K.Cuma, 60(876); Nesai, K.Zinet, 123(8,220).

(80)Ebu Davud, K.Salat, 232(1108).

(81)Seyyid Sabık, Fıkhu's-Sünne, c.1, s.321.

okunur ve hatip hamt ve salavatla hutbesine başlar. Hamt ve salavat aynı zamanda söze başlamanın da adabındandı. Sonra asıl hutbe konusuna geçilirdi(82).

Hutbe bir oturuşla ikiye bölünürdü(83). Bu oturuşun sebebi üzerinde farklı değerlendirmeler yapılmıştır(84). İmam-ı Malik'e göre bu oturuş bir şart olmazken, İmam-ı Şafii'ye göre şarttır. Hanefiler ise bu oturuşu Sünnet olarak kabul etmiştir(85). Şart olarak kabul edilip-edilmeyişi bu oturuşun, ayakta kalmaktan dolayı yorulmaktan mı, yoksa hikmeti bilinmeyen bir taabbüdi oluşundan mı, kaynaklandığının ayırdeedilemeyişindedir. Hutbe bu şekilde bitirildikten sonra kametle Cumanın farzının kılınışına geçilirdi.

Bugün ise yukarıda da bir nebze işaret ettiğimiz şekilcilik ön plandadır. Hatip minbere yönelirken, minberin önünde, basamakları çıkarken ve çıkacağı en son basamakta çeşitli dualar okur. Üç, beş, yedi gibi basamaklarda durulur. Hatip minbere oturduğunda topluca müezzinin okuduğu ezan dinlenir. Akabinde hatip hamt, salavat, teşehhüt ve bir ayet ve hadisin Arapçalarını okuyarak hutbesine başlar. Bundan sonra Türkçe hitapta bulunur. Akabinde yine bazı Arapça ifadelerle (Birinci hutbe) bitirilir. Arada hatip oturarak içinden dua eder. Sonra ikinci hutbeye yine hamt ve salavatla başlar. Ahzab, 33/56 ayeti ve sallı-barık duaları okunur. Akabinde Hulefa-i Raşidin'e ve diğer İslam büyüklerine, İslam'ın muzafferiyetine, sıhhat ve selamete Arapça ve çoğu zaman gizli olarak dua edilir. En sonunda Nahl, 16/90 ayeti okunarak hutbe tamamlanır. Son zamanlarda yaygın olarak bu ayetin

(82)Buhari, s.12.

(83)Müslim, s.8.

(84)İ.Canan, Kütüb-ü Sitte, c.9, s.199.

(85)Mavsılı, El-İhtiyar Li Ta'lili'l-Muhtar, c.1, s.82.

mealinin de Arapçasından hemen sonra okunduğu görülmektedir(86).

Cemaat ise genelde hiç müdahale etmeden sessizce dinler. Soru sormak söz konusu olmaz. Ayrıca hutbe okunurken konuşmak hadislerde yasaklanmıştır(87) Hatta konuşana "Sus" demek bile ibadetin sevabını gideren boş söz veya (lağv) kötü söz olarak nitelendirilmiştir(88).

Hutbenin ayakta okunması da eski bir adetti. Ayette(89) geçen "...Seni ayakta bıraktılar..." ifadesi, bunun açık bir delilidir. Bir asaya veya ok yayına dayanılarak okunması da Peygambere kadar dayanmaktadır(90). Fakat bu olay minberin yapılışına kadar görülmüştür. Ve sadece bir dayanağı ifade etmektedir(91).

Peygamberin hutbeleri namazı gibi vasattı(92). Hatta hafifti, bile denilebilir. Bir hadiste, "Kişinin namazının uzunluğu ve hutbesinin kısalığı onun ilminin alametidir. Öyle ise hutbeyi kısa tutun, namazı uzun. Zira beyanda sihir vardır"(93) buyurulmaktadır. Buradaki namazın uzunluğu, hutbeye göre bir uzunluk olup, nisbidir(94). Bu vasat veya hafif veya kısa oluşu tam dakikaya dökmemiz güç olsa da Peygamberin hutbede Kaf ve Mülk Surelerini tamamen okuduğuna dair haberler(95) bize yol gösterebilirler. Kanaatimizce bu süre 10-15 dakika arasındadır.

Peygamberin hutbelerinin konularına gelince bu konuda her hutbesinde başlıbaşına bir konu olmadığı gibi, yukarıda ifade ettiğimiz gibi sadece Kur'an ayetlerinden oluşan hutbeleri de vardı. Bunların haricinde muktezayı hale göre ve hikmet ve maslahata uygundu. Örneğin: Oglu

(86)Bugünkü hutbenin geniş şekli için bk. Süleyman Doğdu, *Dini Hitabet*, ss.67-81; Ayrıca diğer hitabet kitaplarının ilgili bölümleri.

(87)Buhari, *Sahihu'l-Buhari*, c.2, s.16; Müslim, *El-Camiu's-Sahih*, c.2, s.4.

(88)A.g.e.'ler.

(89)Cuma, 62/11.

(90)İ.Kayyım *El-Cevzi, Zadu'l-Mead*, c.1, s.294; T.Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, s.50.

(91)El-Cevzi, A.g.e.

(92)Müslim, A.g.e., s.11.

(93)A.g.e.

İbrahim'in vefatı günü güneş tutulunca bunu ölümle bağdaştıranlara hutbesinde cevap vermiştir(96). Ayrıca Peygamber ve Hulafa-i Raşidin zamanlarında müminler hadiselelerden Cuma hutbeleri ile haberdar edilirdi(97). Bu noktalar da hutbenin aktualiteyi takip ettiğini göstermektedir.

Kısaca Asr-ı Saadette Cuma hutbesi bir takım merasimlerin icrası olarak görülmemiştir. O bir ibadet veya ibadetin bir parçasıdır. O, Allah'ın emrinin inananlara ulaştırılmasının bir vasıtası, cemaatin bir din eğitimidir. Olgun müminler yetiştirmenin sade, nezih bir yoludur.

Minber

Minber, Arapça n-b-r (Yüksek olmak) kökünden gelip, alet ismi olmasına rağmen, hutbenin okunduğu cami içindeki mekana verilen addır. Peygamber zamanından beri camide yer almıştır(98). İklaplı (n'nin m'ye çevrilmesi) olarak, "Mimber" şeklinde de okunmaktadır.

Peygamber önceleri hutbelerini bir hurma kütüğüne dayanarak okurdu. (Yukarda bir asaya veya bir yaya dayanarak okuduğundan da bahsetmiştik). Daha sonra cemaatin çoğalması ve ayakta uzun süre kalmanın Peygamberi yorması, herkesin Onu rahatça görebilmesi için minber yapımına karar verilmiş, biri oturmak için olmak üzere üç basamaklı bir minber yapılmıştır. Hz. Peygamber çıktığı zaman üçüncü basamağa oturur, ayaklarını ikinci basamağa koyardı(99).

Hatta yeni minber yapılıncaya eski hurma kütüğünün deve gibi inlemesi, Peygamberin onun yanına varınca susması ve o kütüğün yeni minberin altına konması şeklinde bir rivayet de vardır(100).

(94)İ.Canan, Kütüb-ü Sitte, c.9, s.206.

(95)Seyyid Sabık, Fıkhu's-Sünne, C.1, s.323.

(96)El-Huli, Islahu'l-Va'zu'd-Diniyye, s.30.

(97)"Cuma", İs.Ans., (MEB), c.3, s.228.

(98)"Mescid", İs.Ans., (MEB), c.8, s.31.

(99)Ahmet Güner, "Asr-ı Saadette Camiler , Mescitler ve Fonksiyonları", c.4, s.183.

(100)Buhari, Sahihu'l-Buhari, c.2, s.11.

Bunlara rağmen İslam Ansiklopedisi (MEB), "Hutbe" maddesi yazarı A.J. Wensinck'in, Peygamberin hutbelerinin minbersiz olduğundan bahsetmesini anlayamamaktayız. Belki de Peygamberden sonra genişçe teessüs eden hutbeyi, Yahudi ve Hıristiyan şeriatının etkilediği tezine bir dayanak olarak kullanıyor(101). Halbuki aynı Ansiklopedinin "Mescid" maddesinde, minberin Peygamber zamanında mevcudiyetinden bahsedilmektedir(102).

Bugün çok görkemli minberler gözümüze çarpmakta ve cami mimarisinde önemli bir yer işgal etmektedir. Öyle ki, bugün minbersiz de hutbe okunabileceğini avama anlatmak çok müşkildir.

Zaman içerisinde caminin ve ibadetin siyasi ehemmiyeti minberde tecelli etmiştir. Halifelik makamına çıkış, Peygamberin bu tahtına oturmakla tamamlanmış bulunuyordu. Hz. Ebubekir ileri gelenlerin biatını minberde almıştır. Minberin bu manasını kuvvetlendiren "Minberü'l-Mülk" denilmesi idi(103).

Abbasilerde de hükümdarlık tevcihi minberde yapılırdı. Bir kimsenin rüyasında minber görmesi hükümdar olacağına alamet sayılırdı. Orada konuşmak ise, halifenin iznine tabi idi(104).

Cuma Hutbesi Ve Siyaset

Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi Cuma hutbesinin okunduğu makam her nasılsa siyasete karışmış ve hutbe de bundan nasibini almıştır.

Başlangıçta camilerde namaz kıldırarak ve Cuma hutbesini okumak halifenin veya onların atadığı kişilerin hakları sayılmıştır. Bilhassa ilk zamanlarda Cuma namazını

(101)"Hutbe", İs. Ans., c.5/1, s.619.

(102) "Mescid", İs. Ans., (MEB), c.8, s.31.

(103)A.g.e., s.42.

(104)A.g.e., s.43.

ve hutbesini bizzat halifenin kendisi kıldırmıştır. Abbasiler zamanından itibaren durum değişmiş ve camilere devletten maaşlı immalar tayin edilmiştir. Fakat bunlar halifenin temsilcileri olarak görüldüklerinden, siyasi konumlarını yine de korumuşlardır(105).

Bugün hala fıkıh kitaplarımızda siyasi idarenin Cumaya izin vermesi ve siyasi liderin ya bizzat kendisinin veya uygun gördüğü birisinin kıldırması gibi şartlara rastlamaktayız. Bugün sadece Türkiyede yaklaşık 63.000 kadrolu imam-hatip vardır(106) ki, hepsine ayrı ayrı izin vermek ne mümkündür, ne de olabilir. Olmayan halifenin iznini almak da düşünülemez, olsa olsa devletin ataması, izni olarak kabul edilir.

Yine tarihte hutbenin halife adına okunması, diğer bir ifade ile hutbede halifeye dua edilmesi adet olagelmıştır. Bugün hala Hulafa-i Raşidin'in isimleri sayılarak dua edilmektedir. Çünkü hayatta olan bir halife yoktur ki, onun da adı zikredilsin.

Hutbe başlangıçtan beri sadece bir öğüt olarak kalmamış, aynı zamanda önemli olayların, siyasi, askeri, idari kararların halka duyurulmasına vasıta olmuştur(107).

Cuma namazı kılmanın şartlarından olarak sayılan, Cumanın sadece şehir hükmündeki bir yerde kılınabileceği de onun siyasi manasına kuvvet vermektedir. Çünkü şehir tanımlanırken, bir yöneticisi, bir de hakimi olan ve devletin şehir saydığı yer denerek(108), Cuma kılmanın yeri siyasi idarenin hakimiyeti ile sınırlandırılmıştır.

Bir çok insanın bir yerde toplanmasının elbette siyasi idareyi ilgilendiren bir yönü vardır. Fakat bu

(105)"Mescid", İs.Ans., (MEB), c.8, s.43.

(106)D.İ.B., 1994 Yılı İstatistikleri, s.7.

(107)"Cuma", İs.Ans., (TDV), c.8, s.86.

(108)A.g.e.

bir miting veya ne olacağı belli olmayan izinsiz bir toplantı değil, bir ibadettir. İbadette ise ihlas, samimiyet ve sükunet ön plandadır.

Türkçe Hutbe

Peygamberin okuduğu hutbeler kendi dili olan Arapça idi. Başka bir dilde hutbe okunacağına dair bir rivayete de rastlayamamaktayız. Bu yüzyılın başlarına kadar da Arapça okunagelmıştır. Mutad hutbe okuma şekli Arapça iken, Türkiye'de bu yüzyılın başlarında ve özellikle 1932'den sonra Türkçe olarak okunması yaygınlaşmıştır. Daha önceden Kurtuluş Savaşı yıllarında da vatanın selameti ve kurtuluşu için münevverler tarafından Türkçe hutbeler okunmuştur(109). Asıl olarak 3 Şubat 1928'de resmen Türkçe okunmasına geçilmiştir(110).

İngiltere, Fransa ve Pakistanda ise önce tamamen Arapça hitabedilip, sonradan kendi dilleri ile okunanların tercümesinin sunulduğunu bizzat oralarda bulunmuş şahsiyetlerden öğrenmiş bulunmaktayız.

Osmanlıda okunan eski hutbeler de Arapça idi. Fakat bu Arapça fasih olmayan, Osmanlıcaya yakın bir Arapça idi. Eski bir adet olarak aylara göre hazırlanmış ve öyle anlaşılıyor ki, her sene aynısı okunuyordu (111).

Günümüz Türkiyesinde sadece Arapça okunmasına çok nadiren rastlanmaktadır. O da Cuma gününün iş günü olması ve vaktin darlığı dolayısı ile. Fikir olarak Arapça okunmasına ise, araştırmamız çerçevesinde sadece görüşüne başvurduğumuz bir cemaatimiz değinmiştir.

Türkçe okunabilmesinin imkanı geniş olarak İslam fıkıhçılarının sahasına girmekle, Türkiyede Türkçe okun-

(109)O.Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c.5, ss.1625-1629.

(110)T.Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, s.48.

(111) Bir örneği için bk. Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail, *Divan-ı Hutab Minberiyeye*.

ması tamamen yaygınlaşmış ve yerleşmiştir. Türkçe ezana ve diğer ibadetlerdeki Türkçeleştirmeye karşı olan tepkiye ve tekrar Arapçaya çevirmeğe olan meyil, hutbe için söz-konusu olmamıştır. Öyle görülüyor ki, halk ve Diyanet camiası Türkçe hutbeyi iyice benimsemiştir.

Kaldı ki, bugünkü hutbe de tamamen Türkçe değildir. Baştaki hamt, salavat, giriş, konu ile ilgili bir ayet ve hadis ve Türkçe hitabın arkasındaki bitiriş ve ikinci hutbe kısımları tamamen Arapçadır. Türkçe kısım haricinde okunan Arapça kısımların çeşitli şekilleri Peygamberden mervi olmakla, genelde Yurdumuzda bir-iki şekli yaygın olarak görülmektedir. Ayrıca hutbenin hamt ve teşehhütsüz olmayacağını ifade eden hadisler de vardır(112).

Eski hutbe kitaplarında her konunun özeliğine göre giriş Arapça kısmı değişiklik göstermektedir(113). Yeni kitaplarda ise tek tip başlangıç ve bitiriş Arapça kısımları kabul edilip, sadece konu ile ilgili ayet ve hadisin verilmesi ile yetinilmiştir(114).

Hitabetle ilgili eserler de sadece bir şekli esas almışlardır(115). Bu husus hem birisinin ezberlenip tekrar edilmesini, hem de birörnekliğin teşkil edilmesini sağlamaktadır.

(112)Ebu Davud, **Sünen**, Salat 229 (1097,1098); A.g.e., Edeb, 21. (4840).

(113)Bk. D.İ.R., **Hutbe**; A.Atıf Tüzüner, **Hutbe Mecmuası**; A.Hamdi Akseki, **Yeni Hutbelerim**; Mustafa Runyun, **Hacıbayram Minberinden Hutbelerim**.

(114)Bk. D.İ.B., **Hutbeler**; Diyanet Gazetesi, Hutbe ekleri; Diyanetçe ve müftülüklerce halihazırda dağıtılan hutbe metinleri.

(115)Bk. Ahmet Yüzendağ, **Hitabet Dersleri**, s.60; S.Doğdu, **Dini Hitabet**, s.73; İ.Çakan ve Diğerleri, **Hitabet**, s.60.

III. BÖLÜM

DİN EĞİTİMİ VE CUMA HUTBESİ

Eğitim, Din Eğitimi Ve Halk Eğitimi

Eğitim, eski dildeki terbiye sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Terbiye ise Arapça bir kelime olup, "Rab" kökünden gelmektedir. Rab, aynı zamanda Allah'ın terbiyeciliğini (Varlıkları yaratması, büyütmesi, tavırdan tavıra mükemmelleştirmesi) ifade eden bir sıfattır. Yeni dilde kullanılan eğitim ise, Türkçe bir kelime olup, eğmek kökünden gelmektedir. Kelime insan için kullanıldığında insanın davranışında kendi isteği ile veya zorla değişiklik meydana getirilmesi anlamı taşır(1).

Bir ço tanımlı yapılan eğitim, son zamanlarda çokca benimsenen şekli ile şöyle tanımlanabilir: "Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yolu ile ve kasıtlı olarak, istenilen değişmeler meydana getirme sürecidir"(2). Tanımda eğitimin bazı öğelerine de değinilmektedir. Örneğin, değişikliğin kişinin kendi yaşantısı sonucu olması, kasıtlı olması ve neticenin de istenilen bir değişiklik olması gibi.

Bu olay aynı zamanda bir etkileşmeyi, yani çevre ile ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Diğer bir husus, eğitim olayının bir süreç içerisinde ve bireyin mevcut durumu ile yetersiz kabul edilmesidir. Eğitime duyulan ihtiyaç bireyin mevcut davranışları ile istenilen davranışları arasındaki farktır(3). Örneğin, camideki vaaz ve hutbeye yeni başlayan bireyin oradaki öğrendikleri ve hayatına geçirdikleri ile eski hayatı arasındaki fark, camideki bu tür eğitime olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

(1)Bk. A.Ferhan Oğuzkan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, s.61; B.Bilgin, Eğitim Bilimi Ve Din Eğitimi, s.10.

(2)A.F.Oğuzkan, A.g.e.;Suat Gündem, Genel Öğretim Bilgisi, s.24; Fatma Varış, Eğitim Bilimine Giriş, s.35; İ.Ethem Başaran, Eğitime Giriş, s.17.

(3)S.Günden, A.g.e., s.26.

Yakın bir terim olarak sıklıkla karşımıza çıkan öğretim ise, eğitim işinin düzenli çalışmalarla, planlı ve kontrollü bir şekilde kurumlaştırılmış şeklidir(4). Bu faaliyet ağırlıklı bir şekilde okullarda yapılmakla, diğer kurumlar içinde de yapılabilir.

Eğitim sürecini insanlık tarihi ile başlatmamız mümkünken, eğitim bilimini aynı şekilde başlatamayız. Onun tarihi daha çok yenilere rastlamaktadır. Alanın oluşması, gelişmesi ve alt bölümlere ayrılarak derinleşmesi çok yenidir.

Din de insanlık tarihi kadar eski olsa da, bilim-selleşmesi daha yenilerde (18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başı) olmuştur(5). "Din Eğitimi Bilimi" olarak, genel eğitim bilimi araştırmaları sonuçlarından da yararlanacağı için, ondan sonra ve onun ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Ve kısa zamanda gelişerek, bu alandaki bir çok araştırmayı gerçekleştirmiştir.

Her şeyden önce yapılacak din eğitimi kişilerin inandığı dinin eğitimi olacaktır. Nötr bir din eğitimi dinin özüne uymamıştır(6). İlk emri "Oku" olan(7) ve bilenlerle-bilmeyenleri bir tutmayan(8) İslam dini için bu eğitimin önemi çok büyüktür. Bunun için de okullardaki din öğretiminin olduğu kadar, camilerdeki ve Kur'an Kurslarındaki din eğitiminin de, din eğitim bilimine ve bu alanda yapılacak araştırmalara ihtiyacı vardır.

İslamda, din eğitim faaliyeti hususunda, ilk zamanlardan bu tarafa caminin önemli bir yeri vardır. Asr-ı Saadette ve İslam tarihinde bir çok görevleri üstenen caminin(9) en önemli görevlerinden biri de din eğitimi ve öğretimi yeri olmasıdır. Din eğitimi tarihinin cami-

(4)B.Bilgin, *Eğitim Bilimi Ve Din Eğitimi*, s.10.

(5)B.Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", s.474.

(6)A.G.e., s.476.

(7)Alak, 96/1-5.

(8)Zariyat, 39/9.

(9)A.Güner, "Asr-ı Saadette Camiler, Mescitler ve Fonksiyonları c.4, s.183.

lerle sıkı bir bağlantısı vardır. Hatta bu alanda baş rolü oynamıştır(10). Bunun en tipik örneği Peygamber zamanında, Mescid-i Nebevide bulunan Ashab-ı Suffe ve sonraki asırlarda büyük camilerde bulunan ve çeşitli ilimlerde oluşturulmuş ders halakalarıdır.

Camilerdeki vaaz ve hutbe gibi eğitim faaliyetleri de Peygamber zamanından bu yana sürekli olarak devam edegelmiştir. Hele hutbenin farz bir ibadet olması, İslamın ilme verdiği önemin bir göstergesidir. İslamda hatipliğin gelişimi de imamlığın gelişimine paralellik arz etmektedir(11). Sonra cemaatle kılınan namazın efdaliyeti vardır. Çünkü cemaatle kılınan namazla kişilerin bilmedikleri yönleri , bilenlerden görerek öğrenmesi sözkonusudur. Ayrıca müslümanların kaynaşmasına da yardımcı olur.

Bugün için eğitimdeki diğer gelişmelere paralel olarak, din eğitiminde de değişen toplum yapısına, değişen yönetim tarzına ve değişen hayat tarzına uygun yeni metodlara ihtiyacımız vardır(12). Çünkü diğer alanlar başdöndürücü bir hızla hareket ederken bizim de onlardan ve toplumdan geri kalmamamız gerekir.

Gelelim halk eğitimine. Kitle eğitimi, yetişkinler eğitimi, yaygın eğitim gibi isimlerle de ifade edilen halk eğitiminin yöneldiği kitle, yaş, akıl, eğitim düzeyi, öğrenme isteği, cinsiyet ve öteki özellikleri, nitelikleri birbirinden farklı kişilerden oluşmaktadır. Bunları birleştiren en önemli özellik, okul dışında bulunmalarıdır. Okulda okuyanlar da bu faaliyetlere dışarıdan katılabilirler. Fakat bu faaliyetlerin bir rastlantıya bırakılmayıp, düzenli bir biçimde olması gerekir(13).

(10)Ahmet Çelebi, İslamda Eğitim Öğretim Tarihi, s.95.

(11)"Mescid", İs.Ans., (MEB), c.8, s.82.

(12)Bk. M.A.Blanche, Din Öğretmeyi Nasıl Öğrenebilirim?, s.95.

(13)Cevat Geray, Halk Eğitimi, ss.1,2.

Eğitimi diğer bir yönden, örgün ve yaygın olmak üzere ikiye ayırmamız mümkündür. Bilhassa nüfusun hızla arttığı ülkelerde okullaşma oranı bu artışa uygun olmayınca halk eğitiminin veya diğer bir ifade ile yaygın eğitimin önemi daha fazla açığa çıkmaktadır(14).

Gerek cami eğitimi, gerekse Diyanet İşleri Başkanlığının üstlendiği diğer eğitim faaliyetleri yaygın eğitimin içindedir. Günümüz de bundan yararlanan insanlar milyonlarla ifade edilebilecek düzeylerde. Fakat halk eğitimi ile ilgili eserlerde konu edilmemektedir. Ne Diyanet İşleri Başkanlığının aynı zamanda bir halk eğitimi faaliyeti yapan bir kurum olduğundan, ne de camideki ve Kur'an Kurslarındaki yaygın eğitim örneklerinden bahsedilmektedir(15).

Halbuki Milli Eğitim Şurasına sunulan bir raporda, ülkemizde halk eğitimi hizmeti yapan idari kuruluşlar arasında en başta sayılmaktadır(16). İlgili istatistiklerde de Kur'an Kurslarının öğrenci sayıları için 150.000 gibi bir rakam verilmektedir(17) ki, bu rakamla Kur'an Kursları tüm halk eğitimi yapan kurumlar içerisinde, öğrenci sayısı bakımından dördüncü sırayı almaktadır. Buna Kur'an Kursları haricinde cami imamlarından ders alanlar da eklenince faaliyetin büyüklüğü ortaya çıkar.

Camilerde vaaz ve hutbelere katılanlar hakkında ise kesin bir sayı verilemezken, bu sayının milyonlarla ifade edilebilmesi mümkündür. Tüm bunlara Diyanet İşleri Başkanlığının süreli yayınları da eklenirse, kurumun üstlendiği yaygın eğitim faaliyetinin boyutu ortaya çıkar.

Halk eğitimi konu alan eserlerde böyle bir eğitim faaliyetinden hiç bahsedilmemesine hangi sebebi göstere-

(14)Şükrü Güzel, "Eğitimi Yaygınlaştırmada Kitle Yayın Araçlarının Rolü", s.106; Ayrıca devamındaki ilgili tartışmalar.

(15)C.Geray, **Halk Eğitimi**; Cevat Celep, **Halk Eğitimi**; Watson Dickerman, **Türkiyede Halk Eğitimi Hakkında Rapor**; Eduard C. Lindeman, **Halk Eğitiminin Anlamı**.

(16)Eşref Kılıç, **Türkiyede Halk Eğitimi**, s.32.

(17)D.İ.E., **Milli Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 1989-1990**, s.1.

lim? Böyle eğitim faaliyetlerinin karşısındaki bir zihniyet mi, diyelim. Yoksa büyük bir hüsn-ü zanla, acaba bu alanı din eğitimcilerine mi bıraktılar, diyelim. Anlaşılması ve ifade edilmesi güç ve garip bir olay.

Buraya kadar anlattıklarımızdan yeni bir terim daha çıkarmamız mümkün: Yaygın din eğitimi veya yetişkinler din eğitimi. Daha yenilerde kullanılmağa başlanılan bu terimin tanımını şu şekilde verebiliriz: "Yetişkinlere ve okul dışındakilere dini bilgiler kazandırmak ve dini anlayışlarını geliştirerek; hayatın dini boyutunu yorumlamalarına yardımcı olmak amacı ile yürütülen planlı, programlı ve örgütlü bir din eğitimi çabasıdır."(18)

Konumuz olan Cuma hutbesi de tanımını verdiğimiz yetişkinler din eğitimi faaliyetinin içerisinde yer almaktadır. Bugün bu faaliyet geniş ölçüde ve kanunla Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir. Fakat birçok sorunla karşıkarşıya ve çağın şartalarına göre dizayn edilmeyi bekleyen bir konu olarak karşımızda durmaktadır(19).

Hitabet Yolu İle Din Eğitimi

Kısaca, güzel söz söyleme sanatı olarak tanımlayabileceğimiz hitabet, çok eski çağlara dayanmaktadır. Bu sanatı icra edene hatip denmektedir. İlk çağlardan beri sitelerde halk oyunu savunmak üzere meydanlarda konuşanların adı olmuştur(20).

İnsanlar hangi meslekten olursa olsun, ihtiyaçlarını temin, fikirlerini yaymak, hislerini belirtmek, düşüncelerini açıklamak için mutlaka konuşmaya, hem de güzel konuşmaya muhtaçtırlar. Bu ihtiyaçtan, hitabet tarihini çok eski zamanlarda, eski Atina ve Roma'da başlatmak mümkündür(21).

(18) Cemal Tosun, *F.Almanyada Yaşayan Türklerin Din Eğitimlerinde Caminin Yeri ve Din Görevlilerinin Yetirlikleri*, s.56.

(19) İsmail Doğan, "Yaygın Din Eğitimi Ve Diyanet İşleri Başkanlığı", ss.106-117; Mehmet Bulut, "Yaygın Din Eğitimi", ss.3-9.

(20) "Hitabet", *Türk Ans.*, c.19, s.301.

(21) Ahmet Yüzendağ, *Hitabet Dersleri*, s.11; "Hitabet", A.g.e. s.302.

Bizde en eski örneklerini Orhun Abideleri ve diğer şifahi hitabeler oluşturur. Gerçek anlamda Meşrutiyetten sonra çalışmalara eğilinmiştir(22). Ders olarak okullara konulması ise 1913'te Medresetü'l-Vaizin açılması ile başlamış ve günümüzde İmam-Hatip Liselerinde de devam etmektedir(23).

Hitabetin, askeri, siyasi, hukuki, akademik ve dini hitabet gibi çeşitleri olmakla konumuz itibari ile bizim üzerinde duracağımız dini hitabettir. Dini hitabet, hitabetin en eski çeşididir. Ve en büyük hatipler bu alanda yetişmiştir(24). Kısaca din adamlarının, dini konularda halkı aydınlatmak için yaptıkları açıklayıcı, aydınlatıcı ve öğretici konuşmalardır(25). Vaaz, hutbe, konferans, açıkoturum, radyo ve TV konuşmaları şeklinde yapılabilir.

Dini hitabet genelde yazılı, şematik ve irticali olarak yapılır(26). Şematik olarak yapılan hitapta, hatip sadece hatırlatıcı bazı noktaları sırayla yazar ve onları anlatır. İrticalide ise elinde hiçbir metin yoktur. Peygamber de devamlı irticali olarak hitabederdi. Bu şekil çok zor olmakla en atkileyici şekildir. Fakat her ihtimale karşı en azından daha önceden yapılmış bir plan ve şema şeklindeki bir notun elimizde veya önümüzde bulunması en uygundur(27).

Yurdumuzda dini hitabetin sorunları çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir(28). Bunları bazı başlıklar altında ve öz olarak şu şekilde verebiliriz:

1.Günümüzde kullanılmayan ve herkesce anlaşılmayan dini terimleri sıkca kullanmak,

2.Sade, akıcı, herkesin anlayabileceği bir dilin kullanılmaması,

(22)A.g.e.ler.

(23)Neda Armaner, *Hitabet ve Dini İrşad Üzerine*, s.9.

(24)"Hitabet", *Türk Ans.*, c.19, s.302.

(25)Süleyman Doğdu, *Dini Hitabet*, s.32.

(26)A.Yüzendağ, *Hitabet Dersleri*, s.95.

(27)N.Armaner, *A.g.e.*, s.36.

(28)D.İ.B., *Din Öğretimi Ve Din Hizmetleri Semineri*, ss.293-

3.Mehmet Akif'in ifadesi ile Kur'an'ı asrın idrakine sunabilecek, görevlilerin yetiştirilememesi,

4.Hitabet öğretiminde iyi bir üslup ve düşünceleri güzelce ifade tekniği kazandırabilmek için, sözlü imtehanlara fazlaca ağırlık verilememesi,

5.İmam-Hatip Liselerinin bu gözle yeniden ele alınması, öğretmenlerin okuldaki otoriter tavırları,

6.Hatiplerin Türkçeyi tüm incelikleri ile kullanamaması,

7.Hutbelerin zengin kaynaklı, iyi bir plan dahilinde ve kısa tutulamaması,

8.Hatiplerin, beşeri ilimlerdeki noksanlıkları,

9.Bazı hatiplerin uygun yaşantı içinde olmaması,

10.Tarihi gerçeklerin efsanevi bir mahiyete sokulması, tarihi şahsiyetleri insan üstü vasıflarla anlatmak,

11.İmam-Hatip Liselerindeki hitabet derslerinin teoriklikten çıkarılıp, bol örnekli, pratik bir ders yapılamayışı,

12.Hutbelerin ve vaazların her çevrenin kendi şartları çerçevesinde hazırlanmayışı,

13.Bu alanda yardımcı olmak maksadı ile kılavuz kitapların henüz hazırmanmamış olması(29).

Cuma hutbeleri konusunda da bazı problemlerin varlığı bizzat yetkili ağızlarca ifade edilmiştir. Bunlar: Bir kısım görevlilerin hutbe hazırlamakta zorlanmaları, hatta hazır metni yeterli bir şekilde irad edememeleri, Diyanet İşleri Başkanlığınca veya mahalli müftülükçe gerekli ve faydalı görülen hutbelerin iradına karşı kısmen görevlilerden, kısmen de cemaattan gelen isteksizlik, bazan da organize hissi veren yadırgama ve tenkittir. Çözüm olarak ise bundan sonra özel konuların Diyanet İşleri Başkanlığınca gönderilmesi, bunların dışındaki

(29)A.g.e.(Hitabet ve mesleki uygulama grup raporundan çıkarılmıştır.); Ayrıca bk. Selahattin Parladır, "Hitabet ve Mesleki Uygulama İle İlgili Bazı Meseleler", ss.108-115.

konuların görevlilerce hazırlanabileceği ifade edilmiştir(30).

Dini Hitabette Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Diğer dini konularda olduğu gibi dini hitabette de Peygamberin yaşantısı bizim birinci kaynağımız olmalıdır. Tabii, Kur'an'ın öngördükleri de. Bu alanda gerek dini hitabet üzerine, gerekse Peygamberin hitabeti ve davet metodu üzerine yazılmış başlıbaşına eserler mevcuttur(31). Onun için biz bu konuyu burada uzunca ele almayacağız. Sadece bazı başlıklar ve bize yardımcı olacak bazı hususlarla iktifa edeceğiz.

Konunun belkemiğini oluşturan ayet-i kerimenin meali şöyledir: "Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et..."(32). Ayette geçen "Hikmet" kelimesi, gayeye uygun hareketi ifade ile tüm metodu içine alabilecek bir zenginliktedir. Diğer bir ayette geçen "Basiretli davet"(33) ifadesi de bu manaya kuvvet vermektedir.

İlk ayette geçen "Güzel öğüt" ifadesine diğer bir ayette geçen "Kullarıma söyle: En güzel sözü söyleyinler, (Sert davranmasınlar)..."(34) buyruğu bu manaya kuvvet vermektedir. Yine Hz. Musa ve Hz. Harun'a hitaben "O (Firavun)'na yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar"(35) buyurulması aynı manayı kuvvetlendirmektedir. Cami cemaati de ne Firavun kadar azgın, ne de putperestler kadar inatçıdır. Onlar daha fazlası ile güzel ifade ve söze veya yumuşaklığa layıktırlar. Kaldı ki, müslümanların birbirine karşı muamelesi şefkatle

(30)F.Demir, "Din Hizmetleri, Din Eğitimi Ve İrşad Metodu", s.443.

(31)A.Yüzendağ, Hitabet Dersleri; M.Ş.Yalçınkaya, Hatiplik Ve Hutbeler;; İ.Lütfi Çakan, Hitabet; Hakkı Tavsiye Metod Ve vasıtaları; N.Armaner, Hitabet Ve Dini İrşad Üzerine; A.Lütfi Kazancı, Peygamber Efendimizin Hitabeti; Ahmet Önkal, Resulullahın İslama Davet Metodu; Şevki Saka, Kur'an'ın Davet Metodu.

(32)Nahl, 16/125

(33)Yusuf, 12/108

(34)İsra, 17/53

(35)Taha, 20/44

ifade edilmiştir(36). "Mücadele" ifadesi de ölçsüz bir tartışmayı veya kışımayı değil, yine hikmetle olacak bir mücadeleyi, diğer bir ifade ile işin teknik yönünün ifade etmektedir.

Peygamberin hitabet özelliklerinden de kısaca bahsetmemiz gerekirse: O, sanat kaygısı olmadan, iddiasız, dürüst, mükemmel, az ve öz, fakat yeteri kadar, edebi ve ahlaki, kelimeleri dikkatle seçilmiş, tane tane, irticali, muhataba göre uygun zaman ve ilgili konuda, dilin tüm özelliklerine uygun, Jest ve mimikle beslenmiş ve belagatlı konuşurdu(37).

Cuma hutbesi itibariyle de hatibin hitabette dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1.Konu herkesi yakından ilgilendirmeli, iyi hazırlanılmalı,
- 2.Halkın dili ile, açık ve sade bir dil ile ifade edilmeli,
- 3.Nomal bir vakte konu ustalıkla sığdırılmalı,
- 4.Konuşma kısa ve özlü olmalı, cemaatin dikkat ve sabrını aşmamalı,
- 5.Tekrarlardan kaçınılmalı ve mübalağa yapılmamalı,
- 6.Cemaatin anlayış ve kültür seviyesi dikkate alınmalı,
- 7.Konu kolaylaştırılıp, sevdirmeli,
- 8.Konu hem kalbe, hem de akla hitabetmeli,
- 9.Yerine göre hikaye, fıkra ve anekdot anlatılmalı, fakat çok uzatılmamalı,
- 10.Sesini iyi ayarlamalı, diksiyonuna ve jest ve mimiklerine dikkat etmeli,
- 11.Cemaati zaman zaman gözü ile takip etmeli,

(36)Fetih, 48/29.

(37)İ.Canan,Kütüb-ü Sitte, c.9, s.201; A.L.Kazancı, Peygamber Efendimizin Hitabeti, ss.109-144.

12. Ana fikir, teferruatla gölgelenilmemeli,
 13. İşlenen konu ayrılığa ve tefrikaya meydan vermemeli,
 14. Konuşmalarda daima yapıcı olmalı,
 15. Hatip hatipliğin şeklen gerektirdiklerini taşımamalı,
 16. Konuşma ve harekette olgun ve mütevazî olmalı,
 17. Gelişigüzel ve laubali bir konuşma olmamalı,
 18. Hurafelere yer verilmemeli,
 19. Cemaatin zihninde şüphe uyandıracak şeylerden sakınmalı,
 20. Siyasete yer verilmemeli, şahıslar hedef alınmamalı,
 21. Lüzumundan fazla kendini ve cemaati heyecanlandırmamalı, soğuk, donuk, hareketsiz de olmamalı,
 22. Anlattıklarını yaşayan bir şahsiyet olmalı(38).
- En son madde çok önemli bir maddedir. Cemaat söylenenden daha çok, söyleyene bakar. Burada hatibin şahsiyeti ön plana çıkar ki, bu konu başlıbaşına bir araştırma konusudur. Onun için burada din görevlisinin 100 maddeye ulaşan şahsi özelliklerinden bahsetmeyeceğiz(39). Kısaca; Hatip, örnek bir müslümanın taşıması gereken tüm şahsi özellikleri taşımamalı ve görevinin de ehli olmalı.

Cuma Hutbesi Yolu İle Din Eğitimi

Cuma hutbesi en önemli din eğitimi faaliyetleri içerisinde yer almaktadır. Aynı zamanda farz ibadet oluşu ve cemaatin mutlaka dinlemek zorunda oluşu onun önemini daha da artırmaktadır. Kendinin bu önemi en iyi şekilde hazırlayıp sunulması ile ortaya çıkar. Bu olmazsa ne hatip, ne de cemaat bu işten zevk alamazlar.

(38)Bk. A.Yüzendağ, *Hitabet Dersleri*, ss.77-85; N.Armaner, *Hitabet Ve Dini İrşad Üzerine*, ss.24-33; B.Bilgin ve M.Selçuk, *Din Öğretimi*, s.181; S.Doğdu, *Dini Hitabet*, ss.29-31.

(39)Bk. Abdullah Sevinç, *Din Görevlisinin Hizmet Rehberi*, ss.7-51.; Mustafa Köylü, "Din Görevlisinde Bulunması Gereken Nitelikler", ss.135-154.

Her şeyden önce bir konuşma yapılacağı zaman şu soruları sormamız gerekir:

- 1.Kim konuşacak (Kaynak),
- 2.Kimlere konuşacak (Muhatap),
- 3.Nerede konuşacak (Mekan, İşin ciddiyeti),
- 4.Niçin konuşacak (Amaç),
- 5.Ne konuşacak (Konu, hazırlık),
- 6.Nasıl konuşacak (Metod, şekil),

Konumuz olan Cuma hutbesine tatbik edecek olursak, konuşan cami görevlisi veya imam-hatip olacak. Burada hatibin şahsiyeti, kılık-kıyafeti, işini bilmesi, ihlas ve samimiyeti, söylediklerini yaşaması ön plana çıkmaktadır. Cematımız hatibi yakından tanımasa da bu özelliklerini görebilmesi hiç de zor olmamaktadır. Bu noktada hatibin çok büyük bir önemi vardır. Ve işin büyük bir ağırlığı onun üzerindedir. Bu konuda İmam-Hatip Lisele-
rinde verilen eğitimin yeterli olmadığından bahsetmiştik. Ayrıca çoğu meslekte olduğu gibi mesleğin teorik kısmını öğrenmek yetmemekte, işin başına geçmek, pratiğini yapmak, daha öğretici olmaktadır. Çoğu kimse de mesleğini mesleğin içinde öğrenmektedir.

Muhatabımız olan cemaate gelince, işin zor taraflarından birine de gelmiş bulunuyoruz. Çünkü camideki cemat yaş, eğitim seviyesi ve kültür farklılıkları içermektedir. Bir sınıf düşünün ki, yediden 70'e herkese açık, okuma-yazma bilmeyenden profösöre kadar herkes o sınıfın öğrencisi; çeşitli meslek grupları, çeşitli sosyal sınıfları, ve farklı kültür yapısındaki insanları aynı sınıfta eğiteceğiz. Hepsinin ayrı ihtiyaçları, ayrı anlayış ve kavrayış seviyeleri var. Gerçi her camimizde bu kadar karışıklık yoksa da yaş ve eğitim seviyesi farklılığı çoğu yerde görülmektedir. Bu seviyede en iyi yapılacak iş, her hatibin kendi cami cemaatinin askari müştereklerini tesbit edip ona göre hitap etmesidir. Askariden her cemaatimizin hutbeden istifade edeceği bir şey olmalıdır.

Ayrıca bu konuda kaynak birim ile hedef birim arasında uygun bir iletişim olabilmesi için tüm gerekli şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Taki yanlış anlaşılmasın ve mesaj tam yerini bulsun(40).

Mekan olarak seçilen yer cami ve onun minberidir. Buradaki görevi bir zamanlar Hz. Peygamber gibi örnek ahlak üzere yaratılmış bir şahsiyet üstlenmiştir. Görevin böyle bir kutsiyet yönü de vardır. Bu mekan Allah'ın buyruklarının insanlara ulaştırıldığı önemli bir merkezdir. Olay bu yönü ile de düşünülüp, görevin ağırlığı hissedilip, gerekli ciddiyet ve hassasiyet gözetilmelidir.

Mekanın kendisi ile ilgili bazı tedbirler de alınmalıdır. Örneğin: Caminin camiye yakışır bir konumda olması, temizliğine özen gösterilmesi gerekir. Ayrıca büyükse, hatibin sesi yeterli gelmeyecekse, düzgün bir anfi sistemi bulunması da gerekir. Yaz ve kış mevsirlerinin şartlarına uygun şekilde hazırlanması ve dışarıda namaz kılabilen cemaatin durumunun da düşünülmesi gerekir. Çünkü eğitimin, eğitim çevresi ile de sıkı bir ilişkisi olduğu unutulmamalıdır(41).

Hutbede amacın belirlenmesi de önemlidir. Burada iki amaçtan birden söz ediyoruz; Birincisi, hutbe okumanın genel amacı, ikincisi de o Cuma hutbesinde okunacak hutbenin özel amacı. Genel amaç Diyanet İşleri Başkanlığınca, müslümanların intibahına vesile olmak, olarak ifade edilmiştir(42). Müslümanlara bir öğüt vermek, hayatın dini boyutunu yorumlamalarına yardımcı olmak ve Allah'ın buyruklarının müslümanlara ulaştırılmasıdır. Özel amaç ise her hutbe konusu için ayrı ayrı belirlenir.

Hutbenin konusunu belirlemek herşeyden önce camideki cemaatin ihtiyacını belirlemekle doğru orantılıdır.

(40)Bk. Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, ss.72-92.

(41)Cavit Binbaşoğlu, *Genel Öğretim Bilgisi*, ss.219-224; S.S.Büyükkaragöz ve C.Çivi, *Genel Öğretim Metodları*, s.246.

(42)D.İ.R., *Hutbe*, Önsözden.

Her çevrenin ihtiyaçları kendine göre değişiklik göstermekle, onların seviyesi, problemleri, aktualitesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Bugün daha çok konular Diyanet İşler Başkanlığınca ve mahalli müftülüklerce belirlenmektedir (Her ne kadar bu işe merkezi bir sistemle yaklaşmak pek mümkün olmasa da).

Konu, Cumanın önündeki haftadaki önemli bir günü, geceyi konu alabileceği gibi, cemaatte görülen umumi bir hatayı veya eksikliği gidermeye, onların aktualitesinde veya genel aktualitedeki bir konuya açıklık getirmeye, yerine göre önemli bir hususun duyurulmasına da ayrılabilir. Bunun tesbiti büyük ölçüde imama düşmekle, senenin yarısından fazlasında okunan hutbelerin, önemli gün ve gecelere, haftalara ve aylara ait olduğu da bilinmektedir.

Konunun tesbitinden sonra konunun hazırlanmasına geçilir. İlk önce konumuzla ilgili gerekli döküman bulunur. İlk başvuracağımız kaynak Kur'an ve hadis külliyyatıdır. Konunun Kur'an ve hadisteki geçiş şeklinin tesbitinden sonra gerekiyorsa tefsir ve yorumlarına da bakılır. Konunun özelliğine göre fıkıh kitaplarına, İslam tarihi ile ilgili eserlere, hatta güncel bir konu ise konunun aktualitede işlenilişine (Gazete, dergi, varsa o konu ile ilgili yeni çıkan eserlere) bakılır. Toplanan döküman bir kompozisyona dökülür. Kompozisyondaki giriş, gelişme, sonuç bölümlerine, dil bilgisi ve ifade kurallarına dikkat edilir. Zamanın daralacağından dolayı kısaltılabilecek yerler bile tesbit edilmelidir.

Artık iş metnin hitabet kurallarına uygun olarak sunulmasına kalır. Bundan önce birkaç provasının yapılması da gerekir. Elimizdeki metin hazır metin veya eskiden de okuduğumuz bir metin olsa bile yine tekrar gözden geçirmemiz ve bir provasını yapmamız gerekir.

Sunulurken diksiyonumuza, özellikle vurgulara dikkat edilmesi, ses tonunun camiye göre ayarlanması (En gerideki kişinin işiteceği kadar), jest ve mimiklerde ölçülü olmak, bir taraftan da cemaati görmek gerekmektedir. Çünkü karşımızdaki ile yüzyüze olmamız ve ona bakmamız iletişimde, söylediklerimizin doğruluğu ile ifade edilmektedir. Bakışlarımızı onlardan saklamamız, göz göze gelmekten çekinmemiz ise bir şeyler sakladığımız veya gerçeği tam ifade etmediğimiz olarak yorumlanabilmektedir(43). İyi satıcı müşterinin ta gözünün içine bakar. Ayrıca sözlü anlatımın yanında, sözsüz anlatımımız (Vücudun şekli, görüntümüz) da önemlidir.

Konuşmanın metodu daha çok pasif metod sayılan anlatımdır. Hele Cuma hutbesinde tamamen anlatımdır. Anlatma, geleneksel bir öğretim metodu olup, öğreticiye daha çok etken olma zorunluluğu getirir. Bu metod daha çok sosyal branşlarda ve büyükler için geçerli bir metod olarak görülmektedir. Burada, kullanılan kavramların sağlamlığı ve herkesce aynı şekilde yorumlanması önemlidir(44).

Bu metodda muhatap edilgen durumda olduğu için yeni eğitim anlayışına uygun değildir. Uzadığında sıkıcı olur ve ilgi azalır. Fakat kısa zaman zarfında kullanılacağından ve konuşmaya en uygun metod olduğundan Cuma hutbesinde başka metod düşünülememektedir. Zayıf yönleri ise dikkat ve iyi hazırlanma ile giderilebilir.

Cuma hutbesi şekil olarak da genelde iki şekilde görülmektedir: Metinli veya metinsiz (İrticali) konuşma. Ayrıca metinli konuşmayı da kitaptan ve kağıttan olmak üzere ikiye ayırmamız mümkündür. İrticali konuşma en etkili şekil olsa da, kısa bir şema veya notun bulunması gerekir(45). Bu hem söyleneceklerin sırasını belirlemek,

(43)D.Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s.44.

(44)C.Binbaşoğlu, *Genel Öğretim Bilgisi*, ss.106,107; S.S.Büyükkaragöz ve C.Çivi, *Genel Öğretim Metodları*, s.104.

(45)N.Armaner, *Hitabet Ve Dini İrsad Üzerine*, s.36.

hem de konunun bütünlüğü ve dağılmamasını sağlamak için gereklidir. Tamamen metinsiz bir konuşma ise bu konuda kendisini çok iyi yetiştirmiş ve iyi hazırlanmış kimse-lerin yapacağı bir şekildir.

Bu konudaki metodik bilgiler bir yana hutbenin işlevi, fikir olarak müslümanlara vereceği şeyler de önemlidir. Örneğin, müslümanların ilerlemesine bazı katkılarda bulunması gerekir. Bilindiği gibi müslümanların ilk zamanlardaki ve her sahadaki ilerlemesi ilelebet devam etmemiş, bilhassa 16. yüzyıldan itibaren İslam dünyası her sahada bir duraklama ve gerileme dönemine girmiştir. Osmanlı devletinin dağılmasından itibaren de bir esaret devri başlamıştır(46).

Fakat son yıllarda bir uyanmadan bahsedilmektedir. Ki, uyanıştan bahsetmek onun yakın bir zamana kadar derin bir uykuda bulunduğunu kabul etmek demektir(47). Bu uyanışta hutbe yolu ile de yapılacak bir şeyler olabilir mi? Yukarıda hutbenin genel amacından bahsederken de, "Müslümanların intibahına vesile olmak" demiştik. Bu iş nasıl olacak? Neler yapılabilir?

Bir mütefekkirimiz, hutbe ve vaazların müslümanların çalışmasına ve üretime yönlendirilmesine yardımcı olması gerektiğinden bahsediyor. Ve bugünkü hutbelerin çocukluğunda dinledikleri ile aynı olduğu ve bu görevi üstlenemediğini söylüyor(48).

Yine umumi bir hastalık olan ve başlangıçta "Kaçınılmaz bir kötü" olarak görülen Batılı hayat modeli, sonradan "Vazgeçilmez iyi" haline gelmiştir(49). Kültürümüz hakim Batı kültürü karşısında kan kaybeder olmuştur. Tüm bunlara karşı bir kısım din görevlilerimiz de çözümü siyasi gelişmelerde aramaktadır. Halbuki İslam dünyasının

(46)Abdurrahman Küçük, *İslam Ve Günümüz Meseleleri*, s.45.

(47)Erol Güngör, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, s.32.

(48)İhsan Turgut, *Bir Zihniyetin Çözümlemesi*, s.65.

(49)E.Güngör, A.g.e., ss.24,25.

yeniden yükselmesi eğer mümkün olacaksa, bunun kaynağı siyasi gelişmelerde değil, tefekkür sahasında aranmalıdır. Zira medeniyetleri politikacılar değil, alimlerle sanatkarlar kurar(50).

Vaaz ve hutbelerin zaman zaman siyasete alet edildiği de artık bilinen bir gerçektir. Bu durum, işi bilenleri üzerken, taraftarları sevindirmekte, muhalifleri ise kızdırıp, camiden uzaklaştırmaktadır.

İslam aleminin geri kalmasındaki amillerin başında "İslamdan uzaklaşmak" sayılmaktadır(51). Örneğin, müslümanların ittifakını isterken biz ihtilaf çıkardık. Çalışmayı emreden Kur'an'a kulak tıkayıp, çalışmadık v.s. Bu merhalede tekrar asla dönmemiz ve kendimizi kontrol etmemiz gerekmektedir.

Son yılların demokratik ortamında din aleyhindeki yazarların dine hücumuna da sık sık rastlamaktayız. Bu konu artık herkesin malumu olmuş, bu vesvese ve şüpheler halkın seviyesinde konuşulan meseleler haline gelmiştir. Bu konuda dinin pek ço cevabının verilmesinin bir yeri de neden minber olmasın? Ama küfretmeden sadece konunun açıklığakavuşması için.

Bugün çoğu cemaat için çoğu meselenin bilgisizliği diye birşey sözkonusu değildir. İslami meseleler genel anlamda açıklığa kavuşmuş ve bilinmektedir. Fakat pratik hayata geçirmede bazı problemler vardır. Veya yaşandığını görememekteyiz. Bu konuda bilinen meseleyi bilinen üslupla anlatmanın manası yoktur. Burada terğib ve terhibe uygun, akli ikna yolu ile ve değişik bir üslupla ifade edilme ihtiyacı vardır. Anlatılanların yalnız hisse veya yalnız akla hitap etmesi değil, her ikisine de birden hitabetmesi de önemli bir husustur. Böylece ayırık gruplar bir derece dengelenmiş olur(52).

(50)A.g.e., s.248.

(51)A.g.e., s.33.

(52)Hayati Hökelekli, "Dini Telkin Ve Tebliğde Psikolojik Temeller", s.34.

Yine son zamanlarda ülkemizin içinde bulunduğu nazik şartlardan dolayı birlik ve beraberliğimizi zedeleyecek etnik köken ve mezhep farklılıkları gibi konularda hassas davranmak gerekmektedir. Çünkü bu millet yüzyıllardan beri beraber ve dostça yaşamıştır. Fakat suni farklılıklarla acı faturalar ortaya çıkarılmaktadır. Bu konuda hatibe de düşen bir görev olduğu inancındayız.

Bir de değişen toplumda İslami anlayışta da değişik yorumlar karşımıza çıkmaktadır. Değişik yorum sahiplerinin aynı mekanda olmaları sözkonusudur. Burada hatibe düşen özel ihtilaf noktalarından, hele birine muhalif olarak bahsetmemektir. Müttetikun aleyh diyebileceğimiz herkesin üzerinde birleştiği meselelerden, hiçbir grup, cemaat ve tarikatı hedef almadan veya açıkça onların yanında da olmadan bahsedilmelidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Cuma Hutbesi

Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak kurulmuştur. 1961 ve 1982 Anayasasında da yer alan Teşkilatın görevi: "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları, ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"tir(53).

Bugün 88.533 kadrosu ile(54) yurt içinde köylere kadar ve yurt dışında da örgütlenmiş teşkilat, kanunla düzenlenmesi gerekirken, hala bir teşkilat kanununa sahip değildir(55). Bakanlar Kurulu kararları ile yapılan düzenlemelerle devam etmektedir. Halbuki 1982 Anayasasında bizzat "Özel kanunla gösterilen görevleri yerine getirir" ibaresi geçmektedir(56).

(53)D.İ.B., T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, s.15.

(54)D.İ.B., 1994 Yılı İstatistikleri, s.7.

(55)Mahmat Bakır, "Diyanet Teşkilat Kanunu Unutuldu", Zaman, 19 Ağustos 1995, s.11.

(56)1982 Anayasası, Madde:136.

Diyanet İşleri Başkanlığı, laik Türkiye Cumhuriyetinde konumu sıklıkla gündeme gelen bir teşkilattir. Bir tarafta bakanlık olmasını, hatta özerk olmasını isteyenler, diğer tarafta laik bir devletin bünyesinde böyle bir kurumun olamayacağını söyleyenler. Bugün kurumun gerekliliğine inananlar bile kurumun yenilenmesini, değişmesinin istemektedirler(57). Diğer tarafta ise olaya devletin güdümünde bir din anlayışı görenler...(58).

Bu karşıt görüşlerde O, hem dinin karşısındaki görüşlerden, hem de dindarlardan bol bol tenkit alan ve bir teşkilat kanunu bile bulunmayan bir konumdadır. Bütün bunlara rağmen Türkiyenin manevi hayatında önemli bir görevi üstlenmiş ve devletin de desteği ile bu görevi yerine getirmeğe çalışmaktadır(59).

Diyanet İşleri Başkanlığı, asli görevlerinden olan, Cuma hutbesi konusunda üzerine düşen görevi yapmağa çalışmaktadır. Cuma hutbesi okuma görevi Diyanet İşleri Başkanlığınca İmam-hatiplere verilmiştir(60). Burada istenen merkezce veya mahalli müftülüklerce hazırlanan hutbenin veya müftülükçe incelenip, okunması uygun görülen hutbenin usulüne uygun olarak okunması istenmektedir.

Aynı yönergenin 65. Maddesi ise aynen şöyledir:

Madde 65- İmam-hatipler, Cuma ve bayram hutbele-
rinde şu hususlara dikkat ve riayet ederler:

- 1.Günün ve çevrenin ihtiyaç ve şartları dikkate alınarak bir konu seçilir,
- 2.Seçilen hutbe önceden birkaç defa okunur,
- 3.Sarık ve cübbe giyilerek minbere çıkılır, hutbe usulüne uygun olarak makamsız ve tegannisiz okunur,
- 4.Hutbede el, kol hareketlerinden kaçınılır, ses tonu cemaatin durumuna göre ayarlanır,

(57)İ.Turgut, Bir Zihniyetin Çözümlemesi, s.14, 23; M.Bulut, "Yaygın Din Eğitimi", s.9.

(58)Abdurrahman Dilipak, Bu Din Benim Dinim Değil; Laisizm.

(59)Diyanet Aylık Derginin Eylül-1995, 57. Sayısı bu konularla ilgilidir.

(60)D.İ.B., Merkez Teşkilatı Görev Ve Çalışma Yönergesi, Mad.63

5.Hutbeler, samimi, duygulu, dini heyecan verici, ölçülü, uyarıcı, yapıcı, eğitici, sevdirci, müjdeleyici, dini yasaklardan sakındırıcı, yanlış inaçları düzeltici ve düşündürücü olur,

6.Hutbelerini kendileri hazırlayan hatipleraşırı, kırıcı, hissi sözler ile şahsiyet ve siyaset yapmaktan, milli ve dini birliği zedeleyici sözlerden sakınırlar,

7.Mevsim ve çevre şartları da dikkate alınarak, hutbenin tümü itibariyle işgal edeceği zamanın cemaati bıktırmayacak bir ölçüde kısa tutulmasına Dikkat edilir (Hutbenin tamamı hiçbir surette 15 dakikayı geçmemelidir).

1993 Yılı sonu hutbe konusunda yeni bir dönem başlamakta idi. Görevlilere araştırmaya dayalı bir hutbe hazırlamak ve onları çalıştırmağa yönelik olan bu çaba şöyle özetlenebilir: Müftülüklerce her ay yapılan mutad toplantıda önceden tesbit edilen konular görevlilere bildirilecek ve bu konularda hutbe hazırlamaları istenecek, hazırlanan hutbeler il müftüsünün başkanlığındaki komisyonca incelenip, her konuda seçilen birinciler çoğaltılıp, o il müftülüğüne bağlı tüm camilerde okutulacaktır(61)

Başlangıç itibariyle çok güzel bir çalışma olarak görülen bu gayretin sonucunu gördüğümüz bazı müftülerden öğrendik: Katılım oldukça düşük düzeyde ve zoraki hazırlatılanlar da nitelikli değil. İş yine merkezden gönderilmeye kalıyordu.

Aslında bu görevi Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşundan bu yana ele almış ve bu konuda başlıbaşına kitaplar neşretmiştir. Bunların sayısı 15'i bulur(62). Ayrıca süreli yayın olarak 1981'in başına kadar, yaklaşık 23 yıl devam eden, Diyanet Gazetesinde de her Cuma için

(61)D.İ.B., Din Hizmetleri Dairesi, Sayı B.02.1.DİB.0.12.00.01/235, 26.10.1993/1523.

(62)Bk. M.Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bibliografya Denemesi", s.101.

bir hutbe ve bayram hutbeleri de yer almaktadır. Müftülüklerce çoğaltılıp, dağıtılanın ise sayısını bile vermek mümkün değildir.

1993 Yılında ilk defa yapılan I. Din Şurasında konu ile ilgili bazı noktalara değinilmiştir(63). En başta imamların konumunun (Memur sayılıp-sayılmama) belirlenmesi, sağlıklı bir irşad için gereklidir. Görevin cazip hale getirilmesi, dolayısı ile görevlilerin maddi durumlarının düzeltilmesi de gerekmektedir.

İrşad, coğrafi bölge, ekonomik seviye, eğitim ve kültür seviyesi v.s. ile yakından alakadardır. Bu bilgilerin her bölgeye göre ayrı ayrı düzenlenmesi ve görevlilere verilmesi gerekir. Bunun için çok geniş kapsamlı bir dökümantasyon merkezi kurulmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı irşad hizmetlerinde merkeziyetçi bir uygulama yerine, mahallin ihtiyacı ve şartlarına uygun bir irşad politikası izlemelidir.

Alınan kararların 6. Maddesi ise vaaz ve hutbede işlenecek konuların en isabetli şekilde seçilip, irşadın Kur'an ve Sünnette ifadesini bulan metodla ve usulüne uygun olarak yapılmasını istemektedir. Ayrıca kültür mirasından istifade ile bunları görevlinin Kur'an ve sahih Sünnet ışığında değerlendirip, topluma berrak bir İslami anlayış olarak sunması istenmektedir.

35. Maddede de çalışanların Cuma namazlarını rahatça kılabilmeleri için mesai saatlerinde düzenlemeler yapılması istenmektedir. Bu düzenlemeyi TBMM getirmeyince Diyanet İşleri Başkanlığı çalışanların namaza rahatça yetişebilmeleri için 12:00'den önceki namaz vakitlerinin sonraya kaydırılarak kılınmasını istedi.

Bugün itibariyle gelinen nokta, yine Diyanet İşleri Başkanlığınca hazır hutbe metinlerinin verilmesi ve

(63) D.İ.B., I.Din Şurası Kararları.

onların okunmasının istenmesidir. Bu iş de, genelde her imam-hatibin abone olduğu Diyanet Aylık Derginin içine ayrıca her sayı için dört ayrı hutbe konması ile yapılmaktadır. Bunların haricinde bazı olaylar üzerine özellikle okunması gereken hutbeler ise yine Başkanlıkça ivedi olarak hazırlanıp, her müftülüğe fakslanmakta, müftülükler de çoğaltarak imam-hatiplere ulaştırmaktadır.

IV. BÖLÜM
GÜNÜMÜZ CUMA HUTBELERİ
(BULGULAR VE YORUMLARI)

Kişisel Bilgilere İlişkin Bulgular

İmam-Hatiplere İlişkin Kişisel Bilgiler

Araştırmamıza katılan (Örnekleme giren) İmam-Hatiplerimizin yaşlarına göre dağılımına baktığımızda (Tablo 1) orta yaş diyebileceğimiz bir grubun çoğunluğu oluşturduğunu görmekteyiz. Çünkü İmam-hatiplerin % 52'si 35-54 yaş grubundadırlar. Ve örneklemin yaş ortalaması 41,38'dir. Halbuki Türkiye genelindeki İmam-hatiplerin yaş ortalaması daha gençtir. Türkiye ortalamasında 35 yaş ve daha küçük olanların, oranı % 60'dır(1). Yani Türkiye ortalaması daha genç bir kuşaktır.

Tablo 1

İmam-Hatiplerin Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş	Sayı	Yüzde %
25-34 Yaş	17	34
35-44 Yaş	14	28
45-54 Yaş	12	24
55 ve Üzeri	<u>7</u>	<u>14</u>
Toplam	50	100

Örneklememize giren imam-hatiplerin mesleki kıdemlerine baktığımızda da (Tablo 2), % 60'ının 11-31 yıl arasında olduğunu görürüz ki, genel çoğunluk meslekte oldukça yol katetmiş görünmektedir. Hizmet süresi ortalaması ise 19,34 yıldır.

(1)D.İ.B., 1994 Yılı İstatistikleri, s.42.

Türkiye ortalamasında ise (2) 11 yıla kadar olanların ortalaması % 52.8, 11-31 yıl ortalaması ise % 45.9'dur. Yani Türkiye ortalamasının çoğunluğunu görevde daha yeni olanlar oluşturmaktadır.

Tablo 2

İmam-Hatiplerin Mesleki Kıdemleri

Yıl	Sayı	Yüzde %
0-10 Yıl	13	26
11-20 Yıl	14	28
21-30 Yıl	16	32
31 ve Üzeri	7	14
Toplam	50	100

Örnekleme giren imam-hatiplerin mezuniyet durumlarına gelince (Tablo 3), % 70'in İmam-Hatip Lisesi mezunu oldukları görülür. Bu oran Türkiye ortalamasında da % 70.64'dür. Fakat azınlıkta da olsa İlkokul mezunu (Türkiye ortalamasında % 10.75(3) imam-hatipler vardır. Kaldık ki, bugünün şartlarında görevi hakkı ile yerine getirebilmek için İmam-Hatip Lisesi mezunu olmak bile yetmemektedir.

Tablo 3

İmam-Hatiplerin Mezuniyet Durumları

Okul	Sayı	Yüzde %
İlkokul	8	16
Ortaokul	1	2
İmam-Hatip Lisesi	30	60
İ.H.L.+Üniver.Öğr.	5	10
İlahiyat Fakültesi	3	6
Diğer Fakülteler	3	6
Toplam	50	100

(2)A.g.e.

(3)A.g.e.

Kısaca imam-hatiplerden oluşan örneklemeimiz, Türkiye ortalamasına göre daha yaşlı ve daha kıdemli bir görünüm sergilemektedir. Bu da araştırmamızın büyük şehir merkezinde yapılmasından kaynaklanmaktadır. Görevde yaşlılığın ve kıdemlin bir çok avantajlarının yanında, artık işi olurlarına bırakmak ve gevşeklik gibi bir dezavantajı da vardır. Örneklemeimiz mezuniyet durumuna göre ise evreni tam olarak temsil etmektedir.

Cemaate İlişkin Kişisel Bilgiler

Cemaat çevreden çevreye farklılıklar gösterdiği için bu konuda başlıbaşına bir araştırma yapmak çok zordur. Araştırmamızın konusu olan Cuma cemaatinin sayısı (17 ve daha yukarısındaki erkek nüfus), 1990 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre yaklaşık 17 milyon gibi bir kitlenin içindedir(4). Bu rakam ortalama nüfus artışı ile (5) bugün 20 milyonu geçmiştir. Fakat bunun içinde ne kadar gayr-ı müslim ve ne kadar Cuma'ya gitmeyen olduğunu tesbit etmek çok zordur. Yine de Cuma cemaatinin milyonlarla ifade edilebileceğini kestirmek çok zor değildir.

Örneklemeimize giren cemaatımızın çeşitli yaş gruplarına göre dağılımına baktığımızda (Tablo 4) 20-40 yaş ortalamasına girenlerin % 59'u teşkil ettikleri görülür. Bu tablonun yaş ortalaması ise 37.29 yaşdır.

Tablo 4
Cemaatin Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş	Sayı	Yüzde %
17-19 Yaş	4	4
20-29 Yaş	33	33
30-39 Yaş	26	26
40-49 Yaş	17	17
50-59 Yaş	10	10
60-69 Yaş	10	10
70 ve Üzeri	2	2
Toplam	100	100

(4)D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s.82.

(5)A.g.e., s.3. Artış hızı her beş yıla göre ortalama % 20'dir.

Örnekleminizin öğrenim durumuna göre dağılımında ise (Tablo 5) % 66 gibi bir çoğunluğun lise ve üniversite mezunu olduğunu görürüz. Aslında bu oran ülke genelinin çok üzerindedir(6). Değerlendirmeler de ona göre olacak ve belki de ileri yıllarda oluşacak cemaatin eğitim seviyesi veya bir üst eğitim seviyesindeki cemaatin istekleri, yorumları ile hareket etmiş görünümünde olacağız.

Tablo 5
Cemaatin Öğrenim Durumu

Okul	Sayı-Yüzde %
Hiç yok	1
İlkokul	22
Ortaokul	11
Lise	33
Üniversite	33
Toplam	100

Cemaatle ilgili örnekleminizin mesleklerine veya yaptığı işe göre dağılımlarında (Tablo 6) memur, serbes meslek ve işçiler çoğunluğu (% 68) oluşturmaktadırlar. Bunları sırası ile öğrenci (Üniversite, üniversite hazırlık kursiyer, yüksek lisans), esnaf, emekli ve çiftçi izlemektedir. Bu sıralama aynı zamanda araştırmanın yapıldığı çevrenin bir örneklemini vermektedir.

Tablo 6
Cemaatin Mesleklerine Göre Dağılımı

Meslek	Sayı-Yüzde %
Memur	26
Serbes Meslek	23
İşçi	19
Öğrenci	11
Esnaf	10
Eekli	6
Çiftçi	5
Toplam	100

Diğer bir husus da cemaatımızın dini seviyesidir. Bunun ölçülmesi başlıbaşına kriterleri ve başlıbaşına bir araştırmayı gerektirdiği halde, biz araştırmamız çerçevesinde, cemaatımızın kendi kendini değerlendirmesini yeterli bulduk. Çünkü, bu konudaki tam bir araştırma araştırmamızın boyutlarını aşmaktadır. Buna göre (Tablo 7) çoğunluk dini seviye olarak normal görürken, iyi ve çok iyi görenler de bir o kadar vardır. Kendini dini seviye olarak zayıf görenler ise % 22 gibi bir kesimi ifade etmektedir. Bir kişi de ısrarla bu seviyeyi bilemeyeceğini, bunu ancak Allah'ın bileceğini ifade etmiştir.

Tablo 7
Cemaatın Dini Seviye Olarak
Kendini Değerlendirmesi

Seviye	Sayı-Yüzde %
Çok iyi	10
İyi	28
Normal	39
Zayıf	22
Allah Bilir	1
Toplam	100

Araştırma sırasında gözlemlediğimiz ve ahlaki bir erdem olan mütevazilik payını da ortaya korsak, örneklemnin dini seviyesinin daha çok normal ve üzerinde yoğunlaştığını görürüz. Son yıllarda dini sahadaki eserlerin ve süreli yayınların, hatta dini TV ve radyo yayınlarının artışı, bunlara ilginin de arttığını, dolayısı ile cemaatın dini seviyesinin gittikçe yükseldiğini göstermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının hutbelerle ilgili cemaat üzerinde yaptığı geniş kapsamlı ankette cemaatın geneli dini seviye olarak kendini, (% 56 oranında) normal görmüştür(7).

(6)Bk. D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s.13: 1990 Nüfus sayımında lise ve üniversite mezunu olanların genel nüfusa oranı % 15.5dir

(7)D.İ.B., Hutbeler Anketi Değerlendirme Sonuçları: Bu anket 1989 yılında hutbelerin verimlilik ve etkinliğini ölçmek amacı ile 14 il ve 14 ilçemizde her camiden en fazla üç kişiye uygulanmak sureti ile toplam 2682 kişinin katıldığı bir çalışmadır.

Ayrıca cemaatla yaptığımız görüşmelerde özel olarak ifade edilen şu cümleler, artık cemaatin eski cemaat olmadığını göstermektedir: "Orjinal kaynaklara dönülmeli / Referanslı konuşulmalı, menkıbe anlatılmamalı / Camilerin devamlı açık ve işlevsel olması gerekir / Cami panosuna cemaatin da katılımı sağlanmalı / Dini anlatmada görevliler çok yetersiz kalıyor / Lütfen, imamlar ölümü bekleyen ihtiyarların isteği doğrultusunda, sadece onlara yönelik hitap atmasınlar / Diyanet her eline geçeni imam yapmasın / Bizim imamlar hiç gazete, dergi okumaz, TV seyretmez, evlerinden dışarı çıkmazlar mı? Hele İslami aktualiteyi de mi, takip etmezler?"

Hutbe Konularının Seçimi

Cemaatin Ve Çevrenin İhtiyaçları

Hutbe konusunun belirlenmesinde cemaatin ve çevrenin ihtiyaçlarının belirlenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Cemaatin ihtiyaçları çeşitli çevrelere göre bazı değişiklikler göstermektedir ki her çevrenin kendi görevlisi bunu bizzat tesbit etmelidir. Bu konuda başka kriterler de düşünülebilir. Biz bu konuyu bizzat imam-hatiplerimize sorduk: "Hutbe konusu seçerken ve hazırlarken ne gibi hususları gözönünde bulunduruyorsunuz? Önem sırasına göre söyler misiniz?" Aldığımız cevapları grupladığımızda (Tablo 8) cemaatin ve çevrenin ihtiyaçlarının gözönünde bulundurulmağa çalışıldığını görürüz. Buna rağmen müftülüğün gönderdiği ve tesbit ettiği konular da gözardı edilmemeğe çalışılmaktadır.

Tablo haricinde birinci derecede önemli görüldüğü halde yalnızca bir defa ifade edilen hususlar ise şunlardır: "Cemaat içinde sadece gençleri hedef alıyorum / Hükümete çatmamağa gayret ediyorum / Suya-sabuna dokunmamağa çalışıyorum / Halkın dini konularda bilinçlenmesi ve dine yakınlaşması / Çevrenin sosyal ve genel durumu / Halkın genel durumu"

Son ifadelerden sadece genç grubun hedef alınmasını ve dini bilinçlenme ve dine yakınlaşmanın esas alındığını da anlamaktayız. Siyasete karışmamanın ise önemli bir kaygı olduğunu görmekteyiz.

Tablo 8

İmam-Hatiplerin Hutbe Konusu Seçerken Ve Hazırlarken Gözönünde Bulundurdıkları Hususlar

	Önöm Derecesi			
	I.	II.	III.	IV.
Güncel Konu Ve Örnekler	10	6	-	-
Önemli gün, gece, ve haftalar	9	7	2	1
Cemaatin Anlayış Ve Seviyesi	7	5	3	-
Cemaatin ihtiyaçları	5	2	2	1
Müftülüğün Gönderdiği Hutbel.	3	3	1	2
Müft. Tesbit Ettiği Konu	2	1	-	-
Cemaatin anlayacağı lisan	2	-	1	1
Cemaatin Eksiklikleri	2	1	1	-
İtikadi Ağırlıklı Olması	2	-	-	-
Mahallin Şartları	1	2	1	-
Öz Ve Az Olması	-	1	2	-

Araştırmamız çerçevesinde cemaatten onların ihtiyaç duyduğu ve özellikle üzerinde durulmasını istedikleri konuları da tesbit etmeğe çalıştık (Tablo 9).

Diğerleri olarak ifade ettiğimiz başlığın altında şu ifadeler yer almaktadır: "Her konu işlenmeli / Zaten gereken yapılıyor / Hocalarımız tüm konuları anlatıyor / İmam doğrusunu ve nasıl yapacağını bilir / Hoca işini bilir / Ne okunsa faydalı olur" Bu ifadeler olanı benimsemiş ve bu işi tamamen görevlinin inisiyatifine bırakmış ve durumdan memnun olanlara aittir.

Burada ibadet, inanç ve ahlakla ilgili konuların en fazla istenilen veya ihtiyaç duyulan konular olduğu göze çarpmaktadır. Bu konular yüzde olarak tablonun % 52.48'ini oluşturmaktadır. İbadet konuları içerisinde

en fazla namaz ve dindeki haramların işlenmesi istenmektedir. İnanç konuları içerisinde de tahkiki inanç ve inanç esaslarının akli delillerle anlatılması en fazla istenmektedir. Ahlak konuları içerisinde de doğruluk (İşte ve düşüncede) ve genel ahlaki hataların ikazı en fazla istenilen konular içerisinde.

Tablo 9
Cemaatçe Özellikle Üzerinde Durulması
İstene Konular

Konular	Sayı	Yüzde %
İbadet	41	22.65
İnanç	32	17.68
Ahlak	22	12.15
Dini Yaşantı	19	10.49
Teşvik Edici, Şuurlan.	19	10.49
Milli Birlik, Hoşgörü	11	6.07
Örnek Yaşantılar	7	3.86
Dini Ve Genel Eğitim	5	2.76
Güncel Konular	5	2.76
Diğerleri	10	5.52
Toplam	181	99.94

Bu konuları sırası ile dini yaşantı, teşvik edici ve şuurlandırıcı konular, milli birlik, sevgi, hoşgörü, örnek yaşantılar, dini ve genel eğitim ve güncel konular izlemektedir. Bunların haricinde özel olarak dile getirilen şu ifadeler de dikkate değer:

"Tasavvufi konularda imamlarımız çok yetersiz / Dine gelen taarruzlara ve Ehl-i Sünnet dışı anlayışlara cevap verilen konular da işlenilmeli / Alevilik ve cinsel yaşam gibi konulara hiç değinilmiyor / Bosna, Çeçenistan, Filistin gündeme getirilmeli / Kültürün korunması için gereken yapılmalı / Milletimizin birlik noktası İslamdır. Bu iyi işlenmeli"

Cemaatin çeşitliliği, ihtiyaçlarının da çeşitliliğini gündeme getirmektedir. Burada cemaatin ortak noktasını tesbit edip çevre şartları ve gündemi de gözönünde bulundurarak bir konunun tesbit edilmesi zarureti ortaya çıkmaktadır. Bunu da her imam-hatibin kendisinin yapması en uygundur. Çünkü cemaati tanıyan en yakın şahsiyet odur. Bu netice bizi konunun merkezden belirlenemeyeceği fikrine götürmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığınca yapılan anketin sonuçlarına göre de, cemaatin konu istekleri şöyle sıralanmaktadır: % 21.43 Temel dini bilgiler, % 17.15 aktual, sosyal ekonomik, % 5.17 dini ve milli kültür, örf ve adet, % 5.11 inanç konuları...(8).

İmam-Hatiplerin Sık sık Üzerinde Durduğu Konular

Bu konuyu önce imam-hatiplerimize (Sık sık üzerinde durduğunuz konular nelerdir, diye) sorduk. Aldığımız cevapların (Tablo 10) çoğu yine sırası ile ibadet, ahlak, dini yaşantı, inanç konuları üzerinde yoğunlaşıyordu.

Tablo 10

İmam-Hatiplerin Sık sık Üzerinde Durduğu Konular

Konular	Sayı	Yüzde %
İbadet	32	22.5
Ahlak	29	20.4
Dini Yaşantı	26	18.3
İnanç	18	12.7
Dini ve Genel Eğitim	13	9.2
Birlik-Berberlik	13	9.2
Siyasi Konular	2	1.4
Her Konu Üzerinde Durmağa Çal.	9	6.3
Toplam	142	100

Eğitim ve birlik ve beraberlik konuları da önemli bir yer işgal etmekte idi. Her konuya ihtiyaç olduğunu, belirli konulardan ziyade her konuya değinmeğe çalıştığını söyleyenler de vardı. Ayrıca yasak olduğu halde siyasi konulara el atanlar da az da olsa vardı.

Burada göze çarpan en önemli nokta, inanç konularının (Cemaatin isteklerine göre) ikinci sırada iken dördüncü sıraya düşmesi idi.

Konu seçimindeki eğilimleri ölçmek için, özellikle bu konular üzerinde durulmasının nedenini imam-hatiplere sordüğümüzda (Tablo 11); çoğunluk cemaatin ihtiyaçlarını (% 42) ve toplumun şartlarını (% 22) ileri sürmüşlerdir. Diğer büyük bir kesim de dinin de zaten bunları emrettiğini (% 16) ve her konuya ihtiyaç olduğunu (% 10)söylemişlerdir.

Tablo 11

İmam-Hatiplerin Özellikle Bazı Konular
Üzerinde Durmalarının sebepleri

Sebepler	Sayı	Yüzde %
Cemaatin ihtiyaçları	21	42
Toplumumuzun şartları	11	22
Din bunları emrediyor	8	16
Her Konuya İhtiyaç Var	5	10
Diğerleri	5	10
Toplam	50	100

Diğerleri başlığı altında şu cevaplar verilmiştir: "Cemaatin kültür seviyesi ancak bunları kaldırıyor / Devlet sistemimizin İslamla bağdaşmadığı / Bize verilen program böyle / Fitneye mucip olmasın / Hükümetin anlayışı bu".

Yapılan diğler bir araştırmada da(9), hutbe konusu seçiminde gözönünde bulundurulan hususlar, önem sırasına göre: Cemaatin seviyesi, cemaatin problemleri, güncel konular, fıkhı meseleler ve müftülüğün tesbit ettiğı konular olarak belirlenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Müftülüklerin Eğilimleri

Daha önce konuyu büyük ölçüde Diyanet İşleri Başkanlığının tesbit ettiğini ifade etmiştik(10). Hatta okunması için hazır hutbe metni verildiğinden de bahsetmiştik. Diyanet İşleri Başkanlığının konu tesbitindeki eğilimini öğrenmek için Diyanet Gazetesinde yayınlanan hutbe konularına bakmamız bizim için yeterli olacaktır. Bu Gazetede 23 yılda, 757 hutbe yayınlanmıştır(11).

Bunların konularına göre dağılımı ise şöyledir: % 41.8 İbadet, % 27.2 ahlak, % 12 güncel, % 10.3 sosyal hayat, % 4.6 İslam tarihi, % 4 inançla ilgili.

Burada en önemli hususlardan biri cemaatin ihtiyaçları konusunda en önemli bir yer oluşturan inançla ilgili konulara az yer verilmesidir. Diğler önemli bir husus da, ibadetlerin namaz, oruç, zekat ve kurbanla sınırlı tutulmasıdır.

1995 Yılı için Ankara İl müftülüğünce tesbit edilen konulara baktığımızda ise inanç konularına hiç yer verilmediğini, yine % 47.2 ile ibadet, % 28.3 ile ahlak, % 15.1 ile toplumsal, % 5.7 ile İslam tarihi ve % 3.8 ile güncel konulara yer verildiğini görürüz.

Diyanet İşleri Başkanlığınca yapılan anket çalışmasında, hutbelerin yararlı olmayış sebepleri içerisinde "Konu bizim dini ihtiyaçlarımıza yönelik değil" cevabı % 33'le en büyük sebep olarak görülmektedir.

(9)Nurullah Altaş, Camilerde Din Eğitimi Faaliyetleri Ve ..., s.88.

(10)Bk. Bu araştırmanın 51-54. sayfalarına.

(11)Vahdettin Akgün, "Diyanet Gazetesinde Yayınlanan Hutbe Konuları", ss.77-94.

Bütün bunlara aynı hutbenin ikinci sene tekrar verilmesi ve okunmasının istenmesi veya aynı konunun hep aynı şekilde ele alınarak işlenmesi(12) gibi sebepler eklenince cemaata konunun adını versek, hutbeyi bize okuyacak oluyor.

Almanya'da yapılan bir araştırmada da(13) hutbelerde, % 60.20 ahlak, % 16.33 ibadet, % 14.49 inanç ve % 9.18 önemli dini günlerin ele alındığı görülmektedir. Aynı araştırmada Cuma vaazlarının, Diyanet Gazetesi ve radyo programlarının yayınlarının da bu rakamlara çok yakın olduğu görülür.

Hazır Hutbe Kitaplarının Konuları

Konuyu hazır hutbe kitapları açısından ele aldığımız zaman, genelde bir senelik olarak hazırlanan bu kitaplarda yaklaşık 50 hutbe vardır. Her sene aynı hutbelerin okunacağı düşünülerek hazırlanmış görünümündedir. Bazılarında Arabi ayların haftaları düşünülerek konu ismi verilmeden, "Ramazan ayının ilk Cumasında okunacak" gibi bir başlıkla verilmesi(14) bizim görüşümüze kuvvet vermektedir. Bazılarının çeşitli baskıları yapıldığı halde, virgülsüz bile değişmeden aynen yayınlanma yoluna gidilmiştir(15). Her sene aynı zamanlarda aynı hutbeyi okuyan hatiplerimiz(16) de bu hükmü tasdik etmektedirler.

Konulara baktığımız zaman senenin yarısından fazlasının aynı konulara ayrıldığını görürüz. Zira kandiller, diğer önemli günler, haftalar, aylar ve bayramlar senenin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Hicret ve yeni yıl, Aşure günü, Mevlit kandili, Üç aylar, Regaib kandili, Miraç kandili, Berat kandili, Ramazan ayı, Zekat, Fitre, Kadir gecesini, Ramazan

(12)N.Altaş, A.g.e., ss.90,91.

(13)Sabine Prator, *Türkische Freitagspredigtion*, s.155.

(16)Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleği Temsil Gücü*, s.170.

(15)Bk. Ömer Öztop, *Süleymaniyeden Hitap* (Ve 25 yıl sonra besılan), *Hutbelerle İslam*.

(14)Bk. D.İ.B., *Hutbe*; Konunun tenkidi için bk. N.Armaner, *Hitabet Ve Dini İrşad Üzerine*, ss.37-39.

bayramı, Şevval orucu, Hacc, Kurban, Kurban bayramı, Malazgirt Zaferi, Çanakkale Zaferi, İstanbulun Fethi, 30 Ağustos Zafer Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, (Okuların açılışı münasebeti ile) Eğitim, Miladi Yılbaşı, Trafik, Orman, Yeşilay, Kızılay, Camiler, Kutlu Doğum haftaları...v.s. Geriye ise yaklaşık 20 hutbe kalıyor. Bunlar da kitaptan kitaba değişik konuların işlenmesi ile bir sene ve her sene böylece geçip-gidiyor.

Bu arada Diyanet İşleri Başkanlığının ve taşra teşkilatı olan müftülüklerin özel istekleri, aniden gelişen olaylar üzerine yazılıp fakslanan hutbeler seneyi fazlası ile doldurmaktadır. Zaten konu seçimi tamamen Diyanet İşleri Başkanlığının ve mahalli müftülüklerin görevidir.

Camilerde Okunan Cuma Hutbeleri

Her ne kadar Diyanet İşleri Başkanlığının ve müftülüklerin belirlediği konular, hatta görevliye verdikleri metnin okunması zorunlu görünse de bildiğini okuyan haptipler de az değildir. Araştırmamız çerçevesinde gözlediğimiz hutbe konuları (Tablo 12) Müftülüğün belirledikleri ile yarıyarıya uyum sağlamaktadır.

Tablo 12
Gözlenen Hutbe Konularının Konularına
Göre Dağılımı

Konular	Sayı	Yüzde %
Ahlak	12	24
İbadet	11	22
Önemli gün, gece, haft.	9	18
İnanç	6	12
Dini ve Genel Eğitim	4	8
İnsanla İlgili Olanlar	4	8
Birlik, Beraberlik	2	4
Dini Yaşantı	<u>2</u>	<u>4</u>
Toplam	50	100

Bu tablo vakiyi ifade ettiği için en gerçekçi görünmektedir. Çünkü Cuma hutbesi vaktinde, yönetmelikler, istekler ve diğer hutbe konusunu etkileyen sebepler bir tarafa konup, işlenecek konuyu bizzat görmekteyiz.

Tabloda "İnsanla ilgili olanlar" başlığı altında anılan hutbe konuları şunlardır: İnsanın görevi, insanın fazileti, insanın değeri, insanın hürriyeti. Dini yaşantı, başlığı altında da Şeriat ve İslamda aile konulu hutbeler okunmuştur.

Tablo cemaatin istekleri ile karşılaştırıldığında ibadet konularının konumunu korurken, ahlaki konuların isteklere göre (% 12.15), iki kat fazla işlendiği; İnanç konularının ise cemaatin isteklerinin gerisinde kaldığı görülür. Cemaatin istekleri içerisinde % 10.49 gibi bir yer tutan dini yaşantı konuları ise, vakide % 4 ile temsil edilmektedir(17).

Diyanet İşleri Başkanlığının genel hutbe konuları anlayışı (Diyanet Gazetesinde yayınlanan hutbeler) ve müftülüğün tesbit ettiklerine göre ise(18) ibadet konuları yarıyarıya az işlenmiştir. Ahlak konuları biraz az, buna rağmen inanç konuları ise yeterince olmasa da yine de fazlaca işlenmiştir.

Aslında bilhassa Allah inancı ve diğer inanç konuları hususunda çok az hutbe okunmaktadır. Bu konuda elimizde hazır metin olarak da çok az hutbe vardır. Halbuki cemaatin istekleri konusunda ibadet konularından sonra ikinci sırayı (% 17.68) almaktadır. İmamlarımız da kendi ifadelerine göre sıklık üzerinde durulan konular içinde (% 12.7) önemli bir yerde saymaktadırlar. Fakat vakide aynı oranların -imamların ifadesine uygunluk arzederken-

(17)Bu ve diğer karşılaştırmalar için bk. Bu araştırmanın 62. s., Tablo 9.

(18)Bk. Bu araştırmanın 65. s., ilgili konu dağılımları.

cemaatin isteklerinin gerisinde kaldığı, bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığının anlayışı ve müftülüklerin tesbitinin ise yok denecek kadar az olduğu görülmüştür.

Konuyu Kur'an'a uygunluk noktasından ele alırsak, yine oldukça üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkar. Çünkü Kur'an'ın ana konularından birisi ve en birincisidir. Kur'an müslümanlara hitap ettiğine göre, "Cemaat, zaten inanıyor, ihtiyaç yok" gibi bir anlayış olamaz. Allah inancımızın boyutları, diğer inanç esaslarının Kur'an'a göre tesbiti hem en önemli konular, hem de üzerinde fazla durulmayan konular. Bu tezadın ortadan kaldırılması gerekir.

Kısaca, hutbe konuları tesbit edilirken, cemaatin ihtiyaçları gözönünde bulundurulmadan ve masa başında tesbit edildiği görülmektedir. Bütün çevreler için aynı konunun tesbiti ve bir metnin her çevrede okutulmuş istenmesi ise diğer bir yanlıştır. Araştırmanın yapıldığı çevrenin imam-hatiplerinin yaklaşık yarısının bu konuları okumaması dahi, böyle konu tesbitinin dar bir çevreye bile uygulanamayacağını göstermektedir. Bu konunun genel hatlarının çizilerek imam-hatiplere bırakılması en gerçekçi karar olacaktır.

İstenmeyen Bazı Konular

Gerek cemaatla yapılan görüşmelerde, gerekse imam-hatiplerle yapılan görüşmelerde ve bu konuda yapılan diğer araştırmalarda özellikle bazı konuların istenmediği, hatta bunların dini sayılmadığı gibi bir eğilim vardır. Hemen tahmin edileceği gibi bu konular: Trafik, orman, Yeşilay, Kızılay, aşı, hastalıklar ve korunma yolları ...v.s.'dir.

Bu konuda görevlilerin ifadeleri şu şekildedir(19):
"Hutbeler dini ağırlıklı hazırlansın / Trafik, ağaç dikme

(19)Bu ifadeler başlıca bir soruya cevap olarak değil, özel isteklerde dile getirilmiştir.

gibi konularda hutbe okutulmasın". Cemaat da bu konuyu şu şekilde dile getirmiştir: "Ağaç dikme, Kızılay gibi saçma konularda hutbe okunmasını uygun görmüyorum / Dini fazlaca ilgilendirmeyen bu gibi konularda illa hutbe okutulmasın. Laik devletsek devlet elini dinden çeksin / Trafik gibi konular zaten her yerde işleniyor. Camiye getirilmesinin bir anlamı yok".

Bu konudaki diğer araştırmalarda da aynı ifadelere yer verilmektedir(20). Hatta bizzat Diyanet İşleri Başkanlığının yapmış olduğu araştırmanın sonuç önerilerinde şu ifadeler yer almaktadır(21): "Dini bilgiler dışındaki konular (Orman, Kızılay, Yeşilay, aşı,...v.b.) hutbede yer almamalı". Bu araştırmada cemaata bu konularla ilgili hutbe okunup-okunmadığı sorulmuş; cemaatin % 75'i okunduğunu, % 8'i okunmadığını, % 17'si ise bazan okunduğunu ifade etmişlerdir. Aynı durum vaazlar hakkında cemaat üzerinde yapılan araştırmada da söz konusudur(22) ve buradaki ifade de aynen şöyledir: "Boş şeyler (Aşı kampanyası, ağaç sevgisi) anlatmasınlar".

Bütün bunlardan bu konuya bazı imam-hatiplerin ve cemaatin sıcak bakmadığı, hatta bunları dini saymadığı gibi bir hüküm çıkarmamız mümkündür. Bazı konuların yenilerde problem teşkil ettiği bilinmektedir. Bu konulara Kur'an ve Hadiste problemin bugünkü şekliyle rastlayamasak da, evrensel kabul ettiğimiz bir dinin bu konularda da bir açıklamasının olması gerekir. Kaldı ki, olayın hayati tehlike boyutları olduğu da gözardı edilecek gibi değildir.

Bugün trafik kurallarına uygun araç kullanmadığı için hem kendi, hem akrabaları, hem de diğer insanların

(20)Bk. R.Buyrukçu, *Din Gör. Mes.Tem.Gücü*, s.169; Mustafa Köylü, "Din Görevlisinin Mesleki Problemleri", s.199; N.Altaş, s.91.

(21)D.İ.B., A.g. Anket Sonuçları, Öneri:8.

(22)D.İ.B., Vaaz Ve İrşat Hizmetleri Hakkında Kamuoyu Araştırması Sonuçları, s.6: 1989'da yapılan bu araştırma 12 ilde ve 1517 kişinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

ölümüne, sakat kalmasına sebep olanlara dinin hiç bir sözü yok mudur? Tedbirsizlik, hatta sorumsuzluk yüzünden ölen ve sakat kalan insanların, harap edilen yaşam çevremizin olmaması için, hutbe yolu ile de bir mesaj verileceği kanaatindeyiz.

Bu kanaatimizde de yalnız değiliz. Başta bu konularda hutbe yayınlayan ve okunmasını isteyen Diyanet İşleri Başkanlığı ve bu konu ile ciddi alakadar olanlar(23) bizim kanaatimize iştirak etmektedirler. Bu konular daha yenilerde ele alındığı ve problemler tarihte bugünkü boyutu ile görülmediği için, konunun işlenişinde bazı eksiklikler görülebilir. İşin uzmanlarınca medyada verilen türden bilgiler, bunları bilen cemaata fazla ve sıkıcı gelmektedir. Asıl olarak olaya dini yaklaşım ve dinin bu konudaki yorumu ve teşvik ve tergibe uygun bir şekilde ele alınmalıdır. Bu konuda da yeterince dini materyal vardır.

Hutbenin Hazırlanması

Araştırmamızda hutbenin hazırlanmasını imam-hatibin bir görevi olarak gördük ve her hatibin kendi hutbesini hazırlamasını esas aldık. Her ne kadar imam-hatiplerimizin çoğunun mesleki formasyonları hutbe hazırlamak için yeterli görülme de(24), madem bu görevi üstlenmişler meslek içinde kendilerini bu konuda yetiştirmeleri ve görevi gerektiği şekilde yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığının genel eğilimi görevlinin hazırlamasına bazı sınırlamalar getirerek, verilen hazır metnin okunmasına yönelik gibi görülmektedir. Bu şekil görevlinin de rahatına gelmektedir ki, devamlı kendi hazırlayanların oranı oldukça düşüktür. Bir araştırmada(25) hazır olarak okunan hutbeleri, kendi

(23)F.Demir, "Din Hiz. Din Eğ. İr. Met.", s.442.

(24)R.Buyrukçu, **Din Gör. Mes. Tem. Gücü**, s.172; M.Rami Ayas, "Hitabet ve Öğretimi Üzerine", s.296.

(25)Osman Kendir, **Cuma Hutbesinin Geliştirilmesi Hakkında Din Görevlisinin Ve Cemaatin Görüşleri**.

ihtiyaçlarına ve problemlerine bakmaktan oldukça uzak gören cemaatin oranı % 73 verilmiştir ki bu rakam oldukça düşündürücüdür.

Diyanet İşleri Başkanlığının bu eğilimi, imam-hatiplerce de uygun görülmemiştir ki, bu şekilde verilen hutbeleri cemaat açısından pek faydalı bulmayanların oranı % 50.79'dir(26). Hatta idari soruşturma geçirip, ceza alabileceğini gözardı edip, kendi hazırlayanların da, hazır metinleri yeterli bulmadıklarını anlayabilmek zor değildir(Tablo 13).

Tablo 13
İmam-Hatiplerin Okudukları Hutbe Metinlerinin
Hazırlanış Şekli

Hazırlanış Şekli	Sayı	Yüzde %
Devamlı kendi hazırlayan	10	20
Devamlı Hazır Okuyan	6	12
Devamlı Kendi, Bazan Müftülüğ.	10	20
Eskiden Kendi Hazır. Şimdi Müf.	11	22
Bazan Kendi, Bazan Hazır	4	8
Çoğu Hazır, Bazan Kendi	8	16
Devamlı İrticali Ve Hazırlanma.	1	2
Toplam	50	100

Örnekleminizdeki imam-hatiplerimize "Hutbelerinizi kendiniz mi hazırlıyorsunuz, hazır mı okuyorsunuz?" soru-
muza verilen cevaplara baktığımızda (Tablo 13), hazır okuyanların çoğunluğu oluşturduğunu görürüz (Yaklaşık % 55). Kendi hazırlayıp okuyanlar ise yönetmeliklere rağmen okudukları için, oldukça fazladırlar. "Eskide kendi hazırladığı, yenilerde müftülüğünkünü" başlığında verilen cevapların devamlı müftülüğünkünü okumaya başladığı tarih, 1994 yılı başı olarak tesbit edilmiştir. 0

(26)M.Köylü, "Din Görevlisinin Mesleki Problemleri", s.198;
Faydalı bulanlar ise % 14.56'dır.

tarihten itibaren mecburi tutulduğunu da ifade etmişlerdir
 Vakide ise (Tablo 14) hazır metnden (Müftülükçe, Diyanetçe gönderilen, Diyanet Gazetesi eki, kitaptan, hatta takvim yaprağından) okuyanların, Diyanet İşleri Başkanlığınca istenilen düzeyde olmadığı görülür.

Tablo 14

Gözlenen Hutbelerin Okunuş Şekli		
Okunuş Şekli	Sayı	Yüzde %
Hatibin Haz.Metin	21	42
Hazır Metin	20	40
İrticali	9	18
Toplam	50	100

Görevlinin kendi hazırladığı metinden okuması ise en ön sıradadır. Diğer bir husus da irticali hutbe okunması kesinlikle yasak olduğu halde oldukça yüksek düzeyde görülmesidir.

İmam-Hatiplerin Hutbe Hazırlayışları

İmam-hatiplere yönelttiğimiz "Hutbenizi nasıl hazırlıyorsunuz?" sorumuza verilen cevapları şu şekilde topladık:

Öncelikle konu müftülükçe tesbit ediliyor (12-% 24)(27), eğer tesbit edilmemişse güncel (1-% 2) bir konu tesbit ediyorum (6-%12). Konunun bir planını çizip (2-% 4), konunun nasıl işlendiğini görmek için değişik hutbe kitaplarına bakarım (8-% 16), mümkünse konunun önemini belirten bir mukaddime bulurum (1-% 2). Konu ile ilgili ayet ve hadislerle bakar (36-% 72), bunların konumuza yardım edenlerini seçer (1-% 2), ayrıca tefsir ve yorumlarına da bakarım (13-% 26).

(27)Bu rakamlardan birincisi verilen cevabın sayısını, ikincisi de yüzdesini ifade etmektedir.

Ayrıca arşivimde konu ile ilgili bir şey olup-olmadığına (1-% 2), gerekiyorsa genel kültür manasındaki ansiklopedi ve sözlüklere de baktığım olur (1-% 2).

Konu fıkhi bir konu ise konu ile ilgili fetvalara (6-% 12), konunun kaynak eserlerdeki işlenişine (1-% 2), Sahabeden ve evliyadan örneklere (2-% 4), kıssa ve menkıbelere (2-% 4), güncel mesele ve aktualiteden örneklerle (5-% 10), varsa çok çarpıcı bir örneğe (3-% 6), toplumun yaşantısından örneklere (2-% 4), dergi ve gazetelerden kestiklerime (2-% 4) bakarım.

Kendi yorumlarımla (4-% 8) ve çözüm önerileri ve tavsiyelerle (2-% 4), cemaatin anlayacağı şekle getirilerek (2-% 4), ifadelerini ve dilini tekrar kontrol ederek (2-% 4), elimdeki tüm bilgileri özetleyerek (1-% 2) yazıyarum.

Bundan başka eski yazdığım hutbeleri (2-% 4) veya hazır hutbeleri güncelleştirip veya kendi ifademe göre düzeltip (5-% 10) hazırladığım veya değişik yerlerden değişik pasajlar alıp (1-% 2) hazırladıklarım da olur. Müftülükçe verilen hazır hutbeleri dahi kendime ve cemaatime göre düzeltirim (4-% 8).

Aldığımız cevaplara topluca bakınca, keşke bu cevapları her biri tektek verseydi, diyoruz. En fazla dile getirilen noktalar sırası ise ayet ve hadislerle bakılması, gerekiyorsa onların yorumlarına bakılması, konunun müftülükçe tesbit edildiği, konunun işlenişini görmek için hazır hutbe kitaplarına bakılışı ve konu fıkhi bir konu ise fıkhi kitaplarına bakılması...

Yapılan diğer araştırmalarda ise imam-hatiplerin kendi hazırladıkları hutbelerde daha çok hazır hutbe kitaplarından pasajlar aldıkları dile getirilmiştir(28). Bu konu daha önce bahsettiğimiz il müftülükleri nezdindeki

(28)R.Buyrukçu, Din Gör. Mes. Tem. Gücü, s.172; N.Ataş, Cam. Din Eğ. Fa... , s.94.

hutbe yarışmalarında da ortaya konmuştur. Bu yarışmalarda ödül de olduğu halde katılımlar (% 3 gibi)(29) komik rakamlarda kalırken katılanların da hazır metinlerden veya kitaplardan pasajlar almaları ve muhteva ve dil yönünden çok zayıf olması, görevlilerin konuya, bakışını ortaya koymaktadır.

Böyle yapılıncı Diyanet İşleri Başkanlığının hazır hutbe metni vermesini yadırgamamak gerekirken görevlilerin de şikayete hiç hakları olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar hizmetiçi eğitimlerle ve konuya gereken titizliğin gösterilmesi için teşviklerle, hatta denetimlerle düzeltililebilecek türden sorunlardır.

Hutbe hazırlama konusunda zaman yokluğundan şikayet etmek mümkün değildir. Çünkü en fazla 6 saatini aldığı ifade edilmiştir ki (Tablo 15), bu sürenin bir haftada fazla bir zaman olmadığı aşikardır.

Tablo 15

İma-Hatiplerin Hutbe Hazırlama Süreleri

Zaman	Sayı	Yüzde %
1/2 Saat	6	12
1 Saat	14	28
2 Saat	11	22
3 Saat	4	8
4 Saat	4	8
5 Saat	6	12
6 Saat	1	2
Hiç Hazırlanmayan	4	8
Toplam	50	100

Kaldı ki, çoğunluk bu işi bir veya iki saat gibi kısa bir zamanda hallettiğini ifade etmişlerdir. Yarım

(29)N.Altas, A.g.e., s.94: İzmir'deki katılım esas alınarak yüzde verilmiştir. 1644 İmam-Hatip bulunmasına rağmen, hutbe komisyonuna gelen sadece 53 tane hutbedir.

saatte bu işin nasıl yapıldığını sorduğumuzda, şu cevapları aldık: "Hazırlardan sadece derleyip, yazması / Eski hutbelerimden ve bazı yerlerden (gazete, dergi) kesme / İrticali okuduğum için kaynaklara bakması". Hiç hazırlanmayanları ise hazırdan okuyanlarla, irticali okuyanlar oluşturmaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

İmam-hatiplerimize hutbe hazırlarken yararlandıkları kaynakları sorduğumuzda (Tablo 16) en fazla hadis kitaplarından yararlandıklarını, bunların içinde de en fazla Riyazü's-Salihın ve Sahih-i Buhari (Tecrid-i Sarih Tercümesi)'den yararlandıklarını öğrendik. Bu iki eserin de Diyanet İşleri Başkanlığı yayını olması dikkat çeken bir özelliktir.

Tablo 16
İmam-Hatiplerin Hutbe Hazırlarken Yararlandığı Kaynaklar

Kaynaklar	Sayı	Yüzde %
Hadis Kitapları	81	33.5
Tefsirler	46	19.0
Fıkıh Kitapları	37	15.3
Genel Anlamdaki Dini Eserler	21	8.7
Kur'an ve Meali	12	5.0
Sürelî Yayınlar	10	4.1
Tasavvufî Eserler	5	2.0
Toplam	242	100

Tefsirler içinde ise en fazla Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili ve Ö.Nasuhi Bilmen'in Tefsiri kullanılmaktadır. Hadis kitaplarının tefsirlere oldukça büyük bir fark atması, hadis kitaplarının içinde de ayetlerin ve yorumlarının oldukça yer almasına, hatta R.Salihın gibi eserlerde konu ile ilgili ayetlerin verilmesine bağlanabilir. Diğer önemli bir husus da zikredilen hadis

kitapları Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları içerisinde olduğu için edinilmesi tefsirlere göre daha kolaydır.

Başvurulan önemli bir kaynak olan fıkıh kitaplarından ise en fazla Büyük İslam İlmihali (Ö.Nasuhi Bilmen) ve Fetevayı Hindiye'ye müracaat edilmektedir. Hutbe kitaplarından en fazla Süleymaniyeden Hitap (Ömer Öztop) ile Hutbeler (DİB) adlı eserlere müracaat edilmektedir. Genel anlamdaki dini eserlerden kastımız İhya-i Ulumu'd-Din (İmam-ı Gazali) ve İslam Tarihi (M.Asım Köksal) gibi eserlerdir.

Kur'an ve Mealine oldukça az müracaat edilmesi daha çok tefsirlere bakılmasından kaynaklanmaktadır. Süreli yayınlardan ise en fazla dini içerikli dergiler ve gazetelere müracaat edilmektedir ki oranı oldukça düşüktür. Tasavvufi eserler olarak H. Sami Efendinin eserleri ile Selamet yolları sayılmıştır.

Genel olarak bakıldığında Kur'an'ın hadislerin gölgesinde kaldığı ve Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlanan kaynakların ön plana çıktığı görülür. Öyle inanıyoruz ki tüm temel kaynaklar Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlansa hem cami görevlilerimiz, hem de cemaatımız daha uygun imkanlarla bunlara sahip olacaklardır.

Dikkati çeken diğer bir nokta da, büyük çoğunluğu dini yüksek okul mezunu olan vaizlerimizin de hemen hemen aynı kaynakları kullanıyor olmasıdır(31).

Kaynak seçiminde imam-hatiplerimizin eğilimini öğrenmek için "Niçin bu kaynakları seçtiniz?" diye bir soru yönelttik. Aldığımız cevapların (Tablo 17) en başında yazarların itimada şayan, eserlerin sahih olması gelmektedir. Bunu sırası ile bu eserlerin temel kaynaklar olduğunu söyleyenler ile kütüphanesinde bunların bulunduğunu

(30)Bekir Demirkol, "Vaizlerin Ehliyetleri Ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma", s.301,302.

(31)Bu konuda vaizlerin durumu için bk. Ahmet Çekin, Günümüzde Vaizlik Ve ..., s.148.

söyleyenler izlemektedir. Kütüphanesinde başka eserler olsa onlardan da yararlanılabilecek, demektir. Bunun için genel anlamdaki kütüphanelerden fazlaca istifade edilemeyeceği de bir gerçektir. Bunun yerine camide bir kütüphane oluşturmak veya müftülüklerin geniş bir kütüphanesi olması daha uygundur.

Tablo 17

İmam-Hatiplerin Kaynak Seçimindeki Eğilimleri

Eğilimler	Sayı	Yüzde %
Yazarı itimada Şayan, Sahih	21	42
Temel Kaynak Eserler	11	22
Kütüphanemde Bunlar Var	9	18
Güncel Sorunları Daha güz.Ele Al. 3	3	6
Diyanet Yayını, Amirlerin Tav.	3	6
Halkın Seviyesinde	3	6
Toplam	50	100

Yararlanılan kaynakların güncel sorunları ele almasına Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, amirlerin tavsiyesi olmasına ve halkın seviyesinde olmasına da dikkat edilmiştir. Ayrıca hutbe kitapları hakkında şu ifadeler de dikkate değerdir: Aslında hutbe kitaplarında hazır olduğu için daha kolay oluyor / Hutbe kitapları konunun işlenişinde bir yol gösteriyor, en azından bir bakış açısı veriyor. Ayet ve hadisler hemen bulunmuş oluyor / Hutbe kitapları da belli bir çalışmanın ürünü, yeterince yararlanılmalı / Fazla zaman harcamadan hemen bulmuş oluyorum / Zamanım geçti, hazırlıyamıyorum. Kitap-takiler daha etkili oluyor".

Hemen hazır hutbe kitaplarına yönelme kolaylığı ve az zamanda hutbe hazırlamayı sağlarken, kitaplardaki aynı metinleri alış veya konuların aynı şekilde işlenmesi cemaat üzerinde, aynı şeylerin her sene tekrarı gibi bir izlenim bırakmaktadır. Bu konuya değinen İhsan Turgut

"Vaaz ve hutbelerin hiçbiri güncel değil, müslümanları çalıştırmaya, üretime yönlendirici değil. Benim gittiğim camiler böyle, köyde dinlediklerim ile, büyük şehirlerin merkez camilerindekiler arasında fark yok. Çocukluğumda dinlediklerim ile bugünkü dinlediklerimin virgülü bile değişmemiş. Herhalde üçyüz yıl, beşyüz yıl önce de aynıydı" demektedir(32).

Bu konuya değinen bir imam-hatibimiz de: "Hazır kitapların dili eski. Belki onuncu baskısını yapmış, ama dili güncelleşmemiş" diyerek, eski hutbe kitaplarının dil yönünden yeniden ele alınmasını gündeme getirmiştir. Bize göre ise dillerinin eskiliğinin yanında güncelliği de yakalayamadığı söz konusudur. Ve bu haliyle, hutbe kitapları ancak bu konu ile ilgilenenlere bir örnek teşkil edebilir ve yazıldığı bir-iki yıl içinde okunabilir. Değişik baskılarının ise aynı şekilde yapılmasına hiç gerek yoktur.

Hutbelerin Diyanet İşleri Başkanlığı Ve Müftülüklerce Hazırlanması

Diyanet İşleri Başkanlığı, bu görevi ta başından bu tarafa ele almış, daha Türkçe hutbe okunması tamim edilmeden Osmanlıca olarak "Türkçe Hutbe" isimli kitap yayınlamıştır(33). Daha sonra da bu hizmet devam etmiş (34), kitap şeklinde yayınlanandan daha çok Diyanet Gazetesi eki ve bağımsız olarak neşredilmiştir. Bugün için yayınlanan tüm hutbelerin sayısını vermek mümkün değildir.

1994 Yılında başlayan yarışma şeklindeki uygulamaya göre her il kendi içinde seçtiği hutbeyi çoğaltarak, o ildeki tüm camilerde okutacaktır. Bu hutbelerde hutbeyi kimin yazdığı da belirtilmiştir. Bazan da yazılan birkaç tanesi yanyana getirilerek oluşturulmuştur. Ayrıca hangi tarihte okunacağı da belirtilmiştir. Bu uygulama amacına

(32)İ.Turgut, *Bir Zihniyetin Çözümlemesi*, s.65.

(33)D.İ.R., *Türkçe Hutbe*, İstanbul,1927. Türkçe hutbe okunması, 3 Şubat 1928'de tamim edilmiştir.

(34)M.Bulut, "D.İ.B. Yayınları Üzerine Bir Biyografi Denemesi".

ulaşmayınca Diyanet İşleri Başkanlığı işi tekrar ele almıştır. Hutbeyi yazanın ismi yerine "Diyanet" yazılarak yayınlanan hutbeler Diyanet Aylık Dergi ile (Her ay dört ayrı konuda hutbe) imam-hatiplere ulaştırılmaktadır. Ayrıca okunacak tarihin de ifade edilmesinden, ne zaman okunacağı ve okunmasının mecburiyeti gündeme gelmektedir.

Bu dayatmalara karşı ise çoğu imam-hatiplerin bir tepkisi ve bu hutbeleri sıkıcı, anlaşılmaz, çok uzun, ilmi olmalarından dolayı cemaatin seviyesine uygun olmayışı ve cemaatin ilgisini çekmediği gibi bahanelerle beğenmedikleri görülmektedir(35). Aslında burada bir çelişki de vardır: Hem hazırlayabileceğini ve her imamın kendi hazırlaması gerektiğini ifade edecek, fakat hazırlamayacaksın; Sonra da hazır verilen metni tenkit edeceksin(36). Hazır okuyanların cevabı hazırdır: Diyanet bize müsaade etmiyor, zorla bu beğenmediğimiz hutbeleri okutuyor. Halbuki onlardan hutbe yazmaları istenince katılım komik rakamlarda kalıyor(37).

Bazı imam-hatiplerin şu ifadeleri de Diyanetçe yapılan uygulamaya karşı, ayrı yönden bir tepkidir: "Güncel konulara girilmiyor. Senelik takvime göre hareket ediliyor. En az bir ay önceden hazırlanmış hutbe okutuluyor / Güya bizden hutbe isteyip, aralarından seçip, onu bize okutuyorlar. Ben İlahiyat mezunuyum, benim hiçbir hutbem seçilmemişken, ben neden başkasının hutbesini okumaya mecbur tutuluyorum?"

Halbuki imam-hatipler kendi hazırladıkları ve okumak istedikleri hutbeleri mahalli müftüye onaylatarak okuyabilirler. Bu konuda görüşüne müracaat ettiğimiz bazı müftüler, kendilerine çok az hutbe geldiğini ve genelde fazla sorun çıkmadan onayladıklarını ifade ettiler. Hal böyle iken, "Karanlığa küfretmek yerine, bir mum yakmak" gerektiği kanaatindeyiz.

(35)R.Buyrukçu, Din Gör. Mes. Tem. Gücü, s.171.

(36)A.g.e.

(37)Bk. Bu bölümün 29. Dipnotuna.

Hutbe Hazırlığının Kontrolü

Hutbe hazırladıktan sonra hazırlanan metnin veya hazır metnin önceden birkaç defa okunması ve gerekli yerlerin düzeltilmesi bizzat yönerge ile istenmektedir(38). Bu iş bizi bu hutbeyi okumamaya, yeniden bir hutbe yazmaya kadar götürebiliyorsa işin gerçekten ciddiyetindeyiz, demektir. Çünkü zevkle dinlenmeyecek, anlaşılmayan ifadelerle dolu ve günümüz hayat biçimine ve şartlarına göre hazırlanmamış, süresi cemaata bıkkınlık verecek bir hutbe istediğimiz neticeyi vermez. Bunları ise cemaata sorarak anlayabiliriz.

Cemaata okunan hutbeleri zevkle dinleyip-dinlemediklerini sorduğumuzda (Tablo 18), çoğunluğun zevkle dinlerken, önemli bir kısmının da zevk almadığını gördük.

Tablo 18
Cemaatin Hutbelerden Zevk Alması

Zevk Derecesi	Sayı-Yüzde %
Zevkle Dinleyenler	57
Bazan Zevkle Din.	17
Nadiren Zevkle Din.	7
Hiç Zevk Almayanlar	<u>19</u>
Toplam	100

Ayrıca şu ifadeler de bize bazı ipuçları vermesi bakımından önemlidir: "Konu ve imama göre değişiyor / Tatmin edici değil / Çok canım sıkılıyor / Daha da iyi olabilir / Tekrarlardan vazgeçilirse daha zevkli olur / Ayet ve hadisleri çıkarırsak gerisi sanki, can sıkılmak için söyleniyor / Sorunlara eğilen yok. Cemaat tanınmıyor. Nasıl zevkle dinleriz? / Sıkıntımız yoksa zevkle dinliyoruz / Toplumun ihtiyacını karşılıyorsa zevkle dinliyoruz / Dinlemek zorundayız / Çok uyutuluyoruz".

(38)D.İ.B., Görev Ve Çalışma Yönergesi, Madde: 65, s.71.

Bu ifadeler ve cemaatımızın genel seviyesi nazara alınarak elimizdeki metni bu noktadan bir daha gözden geçirmeliyiz. Yoksa cemaatı camiden uzaklaştırmaktan başka bir işimiz olmaz.

Cemaata diğer bir sorumuz da, "Ne kadar faydalı olduğuna inanıyorsunuz?" şeklinde idi. Bu sorumuza da (Tablo 19), % 40'ı çok faydalı derken, % 17'si yarıyarıya, % 25'i çok az faydalı ve % 18'i hiç faydası yok diye cevap vermiştir.

Tablo 19
Hutbelerin Cemaata Faydası

Fayda Der.	Sayı-Yüzde %
Çok Faydalı	40
Yarıyarıya (% 50)	17
Çok Az Faydalı	25
Hiç Faydası Yok	18
Toplam	100

Faydasız ve çok az faydalı görenlerin oldukça çokluğu ibadetin hedefine ulaştığı noktasında önemli kaygılar doğurmaktadır. Bu konuda şu ifadeler de dikkate alınmalıdır: "Basmakalıp şeyler, halkın nabzı tutulmuyor, güncel değil / Bidat / Genel cemaata oldukça faydalı / Haftada bir defa camiye gelenler, ihtiyarlar ve belli bir eğitim seviyesinin altındakiler için düşünülüyor gibi / Sınırlı kalıyor, herşey söylenemiyor / Resmi ağızla okunuluyor, hılbuki böyle bir miting her zaman sözkonusu değil / Çok eksikleri var / Hiçbir faydasına inanmıyorum / Faydalı diyen, yalan söyler / Yok denecek kadar az faydalı / Güzel hazırlanırsa faydalı / Canıgönülden dinlediğim için çok faydasını görüyorum / En azından din adına birşeyler duyuyoruz, yoksa o da yok / Çoğu uyku vaktimiz olduğu için, faydasını siz takdir edin artık / Yetersiz / Caminin duvarlarından ve kapısından dışarı çıkmıyor / Bir hafta yetiyor / Camiden çıkana kadar,

yaşama geçirilmediğine göre boş / Tamamen hocaya bağlı".

Fayda derecesi muhakkak ki anlatılacak olanlarla ölçüleceğine ve ölçüldüğüne göre bizim de, hutbemizin cemaatımıza en fazla faydayı sağlaması için, söylenenlere kulak vermemiz gerekir. Başta cemaatı, ihtiyaç ve ilgilerini, sosyal çevreyi ve gündemi iyi tetkik etmemiz gerekir.

Hutbenin kontrol edileceği diğer bir konu da anlaşılabilirlik ve bilgi yönünden cemaatin seviyesine uygun olup-olmadığı hususudur. Anlatılan şeylerin daha önce belirli bir bilgi basamağını gerektirmesi, anlaşılabilirliği güçleştirir. Dini terimlerin iyi yerleşmemesi ve din dilinin oldukça eski olması da ayrı bir problem olarak karşımızdadır. Cemaata sorulan "Hutbeler anlaşılabilirlik ve bilgi yönünden kendi seviyenize uygun mu?" sorusuna çoğunluk "Uygun" cevabını verirken, anlamadıkları şeyler olduğunu söyleyenler yanında, seviyesinin altında kaldığını söyleyen bir grup da vardır (Tablo 20).

Tablo 20
Hutbelerin Anlaşılabilirlik Ve Bilgi Yönünden
Cemaatin Seviyesine Uygunluğu

Uygunluk Derecesi	Sayı-Yüzde %
Uygun	64
Yarıyarıya Uygun	5
Bazan Anlayamadıklarım Çıkıyor	11
Uygun Değil	4
Seviyemin Altında Kalıyor	<u>16</u>
Toplam	100

Diyanet İşleri Başkanlığının yaptığı araştırmada da "Kelime ve cümleler tam anlaşılıyor mu?" sorusuna % 71 evet, derken; Bazıları anlaşılmıyor, diyenler % 24 ve hiç anlaşılmıyor, diyenler de % 5'dir. Bütün bunlar

cemaatin çok farklı bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat görevlilerin büyük ölçüde bir seviyeyi tuttuğunu da görmemiz mümkündür.

Diğer bir husus da hutbenin günümüz hayat biçimine ve şartlarına uyup-uymadığı hususudur. Bu konuyu sordüğümüz cemaat çoğunlukla (% 45) uymadığını ifade ederken, % 33'ü uyduğunu, % 13'ü yarıyarıya uyduğunu, % 9'u da çok azının uyduğunu söylemişlerdir (Tablo 21).

Tablo 21
Hutbenin Günümüz Hayat Biçimi Ve Şartlarına Uygunluğu

Uygunluk Derecesi	Sayı-Yüzde %
Uygun	33
Yarıyarıya Uygun	13
Çok Azı Uygun	9
Uygun Değil	45
Toplam	100

Ayrıca şu ifadeler de zikredilmiştir: "Hocalarımız hiç mi, etraflarına bakmazlar, hangi dünyada yaşıyorlar? / Biraz baştan savma yapılıyor / Günlük hayata bakıyorum da, bazan, hoca efsane mi anlatıyor, diyorum / Bazan saçmalıyorlar".

En fazla cevabın "Uygun değil" diye gelmesi ciddi olarak düşünülecek, belki de bu konudaki dini anlayışımızı tashih ettirecek bir neticedir.

Önceden düşünülüp, kararlaştırılması gereken bir nokta da hutbenin süresidir. Yönetmelik bunu normal 10 dakika, en fazla 15 dakika ile sınırlamaktadır. Vakit iş vakti olduğu için çoğu zaman sorunlar çıkmaktadır. Sürenin uygunluğunu cemaata sordüğümüzde çoğunluk uygun bulurken (% 70), süreyi az bulanlar bile vardır (Tablo 22).

Bu konuda diğ er dile getirilen ifadeler de şö yle-
dir: "Daha uzun olsa daha iyi / Kı sa olmamalı, şö yle
bir 20 dakika olmalı / Memur olduğ umuz için bazan uzatıl-
ması geç kalmamıza ve amirlerimizle sü rtüş memize neden
olabiliyor / Sü re uygun ama, iyi kullanılamıyor / Konu
lüzumsuz uzatılıyor / 10 dakika iyi, bazan uzatılması
çok sıkıcı oluyor / Çok sıkılıyorum, kısa tutulmalı /
Bazan sü priz uzatmalar oluyor, çok canım sıkılıyor /
Yaş lılar için uzun olabilir / Bazan uzatılıyor, iş e geç
kalıyoruz / Ani sü prizler çı kmazsa genelde uygun".

Tablo 22
Hutbenin Süresinin Cemaata
Gö re Uygunluğ u

Uygunluk Der. Sayı-Yüzde %	
Uygun	70
Kı sa	18
Uzun	12
Toplam	100

Arapça okunacak kısımlar ve ezan çıkarılınc a geriye
bir beş dakikalık zaman kalır ki, bu vakit zarfında hitap
şeklinde, normal bir kitaptan bir sayfa okunabilir. Hutbe-
miz bundan uzunsa ona göre ayarlanmalı. Bir de ani geliş en
bazı nedenlerle vaktin daralabileceğ i düşünülerek, kı sal-
tabileceğ imiz yerler önceden tesbit edilmeli, taki oracık-
ta yapacağ ımız tasarruflarla ahenk bozulmasın. Örneğ in,
bazan olan, vaizin vaazı uzatması, müezzinin ezanı uzat-
ması hutbenin vaktinden kı saltmaya gidilmesine sebep
olmaktadır ki, bu hemen oracıkta yapılacak bir kı saltma
ile her zaman mümkün olmamakta, çoğ u zaman sı rıtmaktadır.

Tüm bunların haricinde, okunacak metni yeterince
tekrar edip; vurgulara, diksiyona göre okuyana kadar
halletmemiz gerekir. Hutbede bir taraftan da cemaati
göreceğ imizden okumadaki rahatlığ ımız önemlidir. Elimiz-
deki hazır metin bizim veya cemaatimizin alış kın olduğ u
ifade biçimine uygun değ ilse, ayrı bir kağ ıda uygun şek li
ile yazmamız daha isabetli olacaktır.

Hutbenin Sunuluşu

Yapılan araştırmalarda hutbe konusundaki problemlerin çoğunun konu tesbiti, hazırlanması ve sunuşa hazırlık basamaklarında olduğu üzerinde durulmuştur. Bizzat gözlenmesi gereken hutbenin sunuluşu üzerindeki problemlere değinilmemiş, bu problemler cemaatin ifadelerinden veya şahsi gözlemlerden ve imam-hatiplere uygulanan anketlerden çıkarılmağa çalışılmıştır. Bu dolayısı ile elde edilen bulgular da konu tesbiti ve hazırlığa yardım eder şekilde kullanılmıştır.

Halbuki bu konuda hutbenin bizzat ve bu amaçla gözlenmesi gerekmektedir. Araştırmamıza en yakın görülen diğer bir araştırmada(39) dahi hutbenin bu amaçla gözlenmesi unutulmuştur. Halbuki bütün gayret sunuş içindir. Asıl başarı veya başarısızlık da orada belli olmaktadır.

Bir araştırmada(40) da sunuşta vaazlara göre daha az problem olduğundan bahisle, bu da hazır metinden olmasına ve irticali okunmamasına bağlanmaktadır. Halbuki irticali okuyanların oldukça fazla olması (Tablo 23) ve hazır metinleri okumada bile birçok sorunların olduğu gözardı edilmiştir. Daha doğrusu bu konudaki gözlemden uzak olarak yapılan değerlendirmedir.

Hutbenin Sunuluş Şekli

Gözlemlediğimiz kadarı ile çoğu hatibimiz kendi hazırladığı hutbeyi okumaktadır (Tablo 23). Çeşitli hazır metinleri okuyanlar da önemli bir yer işgal eder. Yasak olmasına rağmen irticali veya notla beraber irticali okuyuş da oldukça fazladır. Aslına bakılırsa müftülüğün isteğinin yerine getirilmesi çok düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Takvim yaprağından bile okuyanların görülmesi bu konuya verilen önemi ortaya koyması açısından önemlidir.

(39)O.Kendir, *Cuma Hutbelerinin Geliştirilmesinde ...*

(40)N.Altay, *Camilerde Din Eğ. Fa.*, s.95.

Tablo 23
Gözlenen Hutbe Okuma Şekilleri

Şekil	Sayı	Yüzde %
Kendi Hazırladığı Metin	17	34
Müftülüğün Verdiği Metin	8	16
Diyanet Gazetesi Ekinden	6	12
İrticali	9	18
Küçük Bir Not+İrticali	4	8
Kitaptan	4	8
Takvim Yaprağından	<u>2</u>	<u>4</u>
Toplam	50	100

Cemaatin istediği ve hoşuna giden (Tablo 24) en güzel okuma şekli irticali iken, irticali okumada bazı aksaklıklar görüldüğünden ve bu işi beceren çok az olduğundan Diyanetçe yasaklanmıştır. Hitabet olarak da en etkili şekil irticali iken, bu işi ancak bu konuda yetişmiş müstesna şahsiyetler yapabilmektedir(41). Bu konuda kendine güvenenlerin ancak çok iyi hazırlanmaları ve konuyu dağıtmamak için küçük bir notla çıkmaları uygun olmaktadır. Fakat oldukça zor olduğundan, yasaklamayı anlamak mümkündür. Çünkü yapmak isteyenlerin tamamına yakınında irticali olmasından kaynaklanan duraklamalar ve ifade ve cümle düşüklükleri görülmektedir.

Tablo 24

<u>Cemaatin Hoşuna Giden Hutbe Okunuş Şekli</u>	
Şekil	Sayı-Yüzde %
İrticali	52
Kağıttan	19
Kitaptan	17
Hiç Farketmez	<u>12</u>
Toplam	100

(41)N.Armaner, *Hitabet ...*, s.36.

Hoş a giden okuma şekillerine çoğu cemaat daha önceden çok iyi hazırlanmayı da ifade ederek tercih yapmışlardır. Ayrıca halkın nabzını tutan ve ilgi çeken hutbelerin, okunuş şeklinden daha önemli olduğu sıklık gündeme getirilmiştir. Diğer ifadeler de şöyledir: "Zaten çoğumuz imamı da görmüyor, mühim olan ihlaslı ve düzgün ifade ile ifade edebilsin / Bizzat kendi cümleleri olsun / İmamın kendini yeteştirmesine bağlı / Hazırlık ve anlatım yoksa, okuma şeklinin hiç önemi yok / İrticali en uygun ama ne mevzuat ne de imamlarımız bu şekle pek uygun değiller / Kitaptan direk okunsun, insanların nazarında kaynağın kutsiyeti var".

Cemaat için iyi hazırlanıp, düzgün ifade edebilmesi okunuş şeklinden daha önemli görülmüştür. Çoğu kişinin imamı bile görmeden hutbeyi dinlediği de gözönüne alınır-sa, iyi hazırlanılmış ve düzgün ifade edilen bir hutbenin gerçekten, şeklin de önüne geçecek kadar önemli olduğu ortaya çıkar.

Hutbenin Sunuluş Süresi

Süreyi daha önce bir nebze ele almakla, yönetmeliğin ezan, Arapça kısımlarla birlikte ortalama 10 dakika, en fazla 15 dakika ile sınırlamasından da bahsetmiştik. Gözlediğimiz kadarı ile buna büyük ölçüde uyulduğunu gördük (Tablo 25).

Tablo 25

Gözlenen Hutbe Sunuluş Süreliri

Süre	Sayı	Yüzde %
6-10 Dakika	25	50
11-15 Dakika	19	38
16-22 Dakika	6	12
Toplam	50	100

Tablonun ortalaması ise 11 dakikadır. Üst sınırın (15 dakika) üzerinde ise % 12 gibi bir oran kalmaktadır

ki bunun da cemaatin isteklerinin (Tablo 22) doğrultusunda değerlendirildiği ve bu camilerin merkezden uzak, zamanı dar olanların gelmediği, camiler olarak görülmesi, süre konusuna önemle dikkat edildiğini göstermektedir.

Hutbe Metninin Muhtevası

Hutbe metninin muhtevası her konuya göre değişiklik gösterirken, zaman içerisinde bu konuda birörnekliğin oluşturulduğu da gözlenmektedir. Metin bazan sadece ayet ve hadislerin ardarda sıralanması şeklinde görünürken, genelde nesir ve kompozisyon kurallarına göre düzenlenmektedir. Gözlemlerimiz dahilinde nazım şeklindeki hutbeye bir defa rastladık. Bu şekil geniş olarak M. Akif'in hutbelerinde ele alınmıştır(42). Ayrı bir kabiliyete bakmaktadır.

Gözlemlerimiz dahilinde genelde giriş kısmında: Konunun belirlenmesi, ana başlıkta veya muhtevada geçen önemli terimlerin açıklanması, konunun sınırının çizilmesi, konu önemli bir gün ise tarihinin belirtilmesi, konunun öneminin vurgulanması ve hutbenin başında okunan ayet ve hadisin meali, gerekiyorsa kısa açıklaması bulunmaktadır.

Gelişme bölümü her konunun içeriğine göre değişmekle, genelde şu şekiller görülmektedir: Konu ile ilgili ayet ve hadisler ve yorumları ile konunun genişletilmesi; bazan tefsir dersi verir gibi ayeti kelime kelime açıklama; Konunun tarihi seyri; Hz. Peygamber ve diğer İslam büyüklerinin hayatından konu ile ilgili örnekler; Konunun günümüzdeki yaşanıır şekli; Görülen olumsuz hareketler ve yanlışlıkları; konunun varsa fıkhi yönünün ortaya konması; Olayıgünümüzdeki önemi; Dini kıssalarla konuyu zenginleştirme; Konunun bir beyitle veya dörtlükle süslenmesi.

Sonuç bölümünde de genelde:Tavsiye ve öneriler, hemen oracıkta başgösteren bir olayla ilgili açıklama,

(42)M.Akif Ersoy, Hutbeler.

bir ayet ve/veya hadisle bitirilmesi, yardım gibi bazı duyurularda bulunulması, dua cümlecikleri ile bitirilmesi gözlenmiştir. Son yıllarda en son okunan ayetin(43) Türkçesinin söylenerek hutbeden inilmesi de yaygınlaşmıştır.

Cemaata hitap cümlecikleri de genelde "Muhterem müslümanlar / Aziz müslümanlar" veya "Muhterem cemaat / Aziz cemaat / Muhterem Mü'minler / Aziz Mü'minler" şeklindedir. Az da olsa "Kıymetli Kardeşlerim / Muhterem Kardeşlerim / Aziz Kardeşlerim" şeklinde kullanılan hitap cümlecikleri de cemaatı daha kucaklayıcı olması açısından dikkate değerdir. Ayrıca uzun da olsa, cemaatı konuya güdüleyici mahiyette olan "Ey bin yıllık tarihinin şahadeti ile, Kur'an ve İslam nurunun yeryüzünde naşiri olan yüksek ecdadın evladı" veya "Ey eski çağların, cihangir Asya ordularının, kahraman askerlerinin torunları olan muhterem din kardeşlerim"(44) hitap cümlelerine de az da olsa rastlanmaktadır.

Hutbe Sunuluşunda Hatiplerle İlgili Gözlemler

Hutbe sunuluşu büyük ölçüde, hata ve sevabıyla hatibin omuzunda yürümektedir. Bu konudaki gözlemlerimizi anlaşılabilirlik için hitabet, hareketler, giyim-kuşam, adap... gibi ayrı gruplarda toplamağa çalıştık. Ayrıca bunların ifade ettikleri yüzdellikleri de verdik.

Hatipte hitabet yönünden gözlediklerimizi şu şekilde sıralayabiliriz: Hatip dördörtlülük (% 24) / İfadeler düzgün (% 22) / Hitabet kurallarına dikkat ediliyor (Vurgular, jest-mimikler yerli yerince) (% 26) / Hatip kızgın, sert konuşuyor, ifadeler cemaatı dövecek gibi (% 20) / Türkçe metni okumada zorlanıyor (% 14) / Gereksiz tekrarlar var (% 2) / Bazan okuyup, bazan anlatmakla ahenk bozuluyor (% 2) / Çok yakın zamanlarda da aynı

(43)Nahl, 16/90.

(44)Bu ifadeler bir hatibin kendi hazırladığı metinden alınmıştır.

hutbeyi okumak (% 2) / Mahalli şive ile hitap ediliyor (% 8) / Ses tonu camiye göre çok fazla (% 4) / Hatibin kilolu olması konuşmasını zorlaştırıyor (% 6) / İfade eksikliği (% 4) / Ses tonunun çok ölgün olması (% 4) / İrticalî olmasından kaynaklanan duraklamalar (% 14) / İrticalî olmasından kaynaklanan ifade ve cümle düşüklükleri (% 6) / Metini daha önceden hiç okumamış gibi (% 6) / Dişlerindeki noksanlık sesinin garip çıkmasına neden oluyor (% 2) / Parti nutku atar gibi (% 2).

Hareketler yönünden de olumsuzluklar az olmakla bazıları şunlardır: Aşırı ve lüzumsuz el ve kol hareketleri (% 4) / Minberin kenarına yaslanmak (% 2) / Kolunu minberden aşağı sarkıtmak (% 2) / Bazı tikleri olmak (% 4) / Cemaata hiç bakılmadan devamlı okunması (% 18) / Bezgi, yorgun ve bitkin bir halde okumak (% 6).

Giyim-kuşam yönünden genelde düzgün iken olmaması gereken iki husus şunlardır: Gömleğinin iki düğmesi birden açık (% 4) / Cübbesinin önü iyice açık, sanki cübbe sırtına atılmış gibi duruyor (% 4).

Adap yönünden de çok az olumsuzluklar vardır: Hitap ederken tam doğuya doğru yönelmesi (% 8) / İkinci hutbedeki dua kısmını kibleye dönerek yapmak (% 2). Çok garibimize giden tam doğuya doğru hitap edişin sebebini, bu işi yapan bir görevlimize sordüğümüzde "Cemaata dönersek arkamız kibleye geliyor. Kibleye hürmetsizlik oluyor" dedi. Halbuki doğuya dönünce de cemaatın yüzüne ve kalplerine bir hürmetsizlik olmuyor mu? Genel tavır ise minberin konumuna göre kuzeydoğu veya kuzeyden biraz doğuya meyilli dönülmektedir. Böylece arkasının tam kibleye gelmesinden de kurtulmuş olunuyor ki, bununla ilgili bir nass da bilmiyoruz.

Okunan hutbelerin içeriği, konunun işlenişi noktasından da çoğu olumlu tavırların yanında bazı olumsuzluklara da rastlamaktayız: Az kullanılan bazı dini terimlerin anlamı söylenmedi (% 4) / Cemaatın alışık olmadığı bazı

Arapça ve Farsça terkipler var (% 18) / Hutbe metni hutbe-ye çıkılınca seçildi (% 4) / Hutbe çok öz, soyut kalıyor (% 8) / Konu diğer yönleri ile de ortaya konulmalı (% 10) / Dini hikayelerin uzatılması (% 4) / Ayet ve hadisi eksikti (% 4) / Asıl anlatılacak konunun tebei kalması (% 2) / Devlet şeklinin ve hükümetin eleştirisi (% 4) / Birisinin söylediği bir kötü sözün aynısını, isim de vererek söylemek (% 2) / Başka bilim dalının konusuna giren derin tahlillere girmek (% 2) / Verilen örnek, konuya uygun değil, hikaye babından anlatılıyor (% 2) / Akla gelebilecek mühim bir soruya cevap verilmiyor (% 4) / Kırk yıl önce yazılmış bir kitaptan okuyor, hem de İlahiyat Fakültesinde (% 2) / Bilgi eksikliği var (% 4) / Eldeki metni oracıkta kısaltmaktan gelen ifade kopuklukları (% 12) / Konu başında okunan (Arapça) ayetin konu ile alakasının olmaması (% 2).

Hutbenin okunmasında teknolojidenden de yararlanılmaktadır. Bu konuda kullanılan anfi düzeni gözlemlerimize göre % 30 camide düzenli görülmemiştir. Sesin ulaşmasında önemli bir faktör olan bu düzende şu gibi olumsuzluklara rastlanmaktadır: Parazit yapıyor / Radyo yayını karıştırıyor / Ses gürültülü ve kopuk çıkıyor / İmamın sesi fazla, cihazı bağırıttırıyor / Mikrofonun sesi camiye göre az / Mikrofon hatibin yüzünü kapatacak şekilde konulmuş / Cami küçük, cemaat az olduğu halde, ısrarla bozuk anfi kullanılıyor. Bu sorunların çoğu küçük camilerde ortaya çıkıyor. Çünkü çoğu zaman ihtiyaç duyulmadığı için arızasına bakılmıyor, ihtiyaçtan veya lüksten kullanılmak istenince de böyle sorunlar ortaya çıkıyor.

Hutbe metni yazılı kağıdın da, nadiren de olsa (% 6), buruşuk (değersiz bir kağıt gibi) veya A4 ebadında okuyanın yüzünü kaplayacak şekilde olduğu gözlenmiştir.

Sunuluştaki çok az olarak da görülse, saydığımız olumsuzlukların birisinin bile cemaatin gözüne batması onun istifadesine zarar verebilir, isyanlarına sebep

olabilir. Bunlardan bazıları ise hata olarak oldukça yüksek düzeyde sayılabilir. Örneğin: Hatibin sert, kızgın ve ifadelerinin cemaatı dövcek gibi olması / Türkçe metni okumada zorlanmak / Cemaata hiç bakmadan devanlı kağıttan okumak / Alışık olunmayan Arapça ve Farsça terkipler kullanmak / Eldeki metnin bir kısmını uygunsuz kısaltmak / İrticali okumaktan kaynaklanan duraklamalar, ifade ve cümle düşüklükleri / Anfi düzeninin bozuk olması, % 10'un üzerinde % 30'a varan olumsuzluklardır. Bu ise üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereken bir husustur.

Ayrıca gözlemlediğimiz hutbelerden aldığımız şu ifadeler, cemaatı tahkir, yanlış bilgilendirme ve hutbede söylenmemesi gereken sözleri ihtiva etmektedir: Zina mahsulü çocuklar, su kafalı ve boşurlar / Zina eden kişi müslüman olamaz / Ben izindeyken camimizde benden hoşlanmayanlar bayağı çoğalmış / Şu cemaatin içinde mükellef olmayan mı var? Çocuk değilsiniz, deli değilsiniz / Akşam ... TV kanalında konuşan bakan ... "Şeriat da fuhuş gibi tehlikelidir" dedi / Hutbenin sonunda okunan ayeti Allah neden her hutbenin sonunda okumamızı emretmiş / Camide kılınan namaz 27 derece faziletlidir / Halife Harun Reşid imamları, Ebu Hanife'yi, Maliki'yi, Hanbeli'yi, şafii'yi toplamış / İslam Cihan kardeşliğini hedeflemiştir. Ayetteki "لِغَا" lafzı yalnız mü'minlerin kardeşliğini ifade etmektedir / Komşunuz aç mı, açık mı, hiç düşündüğünüz yok / Hicri yılbaşı, şaşırıdınız değil mi? Çünkü belediye sarhoşları toplayacağını ilan etmedi. Belediye değiştiği için değil, bu hicri yılbaşı / Anlatacaklarımı biliyorsunuz, ama yapmıyorsunuz. Bize anlatmaktan başka birşey düşmüyor / Kendi aleminizdeki cihadı tamamlamadığınız için, beş vakit namazı kılmıyor, böyle Cuma ile yetiniyorsunuz. Zekatı malımız eksilir diye vermiyorsunuz.

Bu ifadelerin kullanıldığı hutbeler gözlemimize giren % 20 kadardır. Fakat o caminin ve görevlinin devanlı cemaatı olan için ciddi kaygı duymamız gerekir.

Cemaatin Hutbelere İlgisi

İlginin tezahürünün gözlenmesi oldukça zordur. Bir araştırmada(45) ilginin gözlenebilmesi için hutbeleri dinleme, hutbe hakkında soru sorma ve fikir yürütme gibi noktalar esas alınmıştır. Buna göre dinleme yönünden ilgi çok yüksek çıkarken soru sorma ve fikir bildirme yönünden ilginin düşük olduğu görülmüştür.

Araştırmamızda cemaatin ilgisini ölçmek için cemaatta ve imamlara ayrı ayrı soru sorduk. Cemaata "En son dinlediğiniz hutbe konusunu hatırlıyor musunuz?" sorumuza oldukça düşük düzeyde olumlu cevap aldık (Tablo 26).

Tablo 26
Cemaatin Dinlediği En Son Hutbe Konusunu
Hatırlaması

	Sayı-Yüzde %
Hatırlayanlar	29
Hatırlamayanlar	<u>71</u>
Toplam	100

Unutma normal bir hadise iken, arayışı fazla uzatmadan (Cumartesi, Pazar günleri) yapılan bu görüşmelerde konuyu dahi hatırlamayanların oldukça çokluğu (% 71) ilginin de azlığını göstermektedir. Öğretilenlerin bir iki gün sonra % 80-90'ının kalabileceği gibi yapılan araştırma sonuçlarına göre(46), konunun dahi hatırlanmamasını ilgisizlikten başka bir kelime ile ifade etmek zordur.

Bununla birlikte bazı bahaneler, hatırlayanların oranının bu kadar düşük çıkmasına neden olmamalıydı: Cami dışında kılınıştım, hatırlamıyorum / Konusu yok, öylesine konuşmuştum / Sadece saçma-sapan, hazırlıksız

(45)N.Altaş, Camilerde Din Eğ. Fa..., s.96.

(46)İ.Ethem Başaran, Eğitim Psikolojisi, s.258.

birşeyler bahsettiğini hatırlıyorum, o kadar / Kulaklarım iyi duymuyor / Sadece bir geçiştirme olduğunu hatırlıyorum / Hoca uyutmuştu / Sadece Arapça kısmı okunmuştu / Uyuyordum.

Cemaatin ilgisini imam-hatiplere sorduğumuzda ise genelde normal, iyi ve çok iyi diye cevaplar aldık. İlginin azlığını ve ilgisizliği kabul edenler ise oldukça düşük düzeyde (Tablo 27).

Tablo 27

İmam-Hatiplere Göre Cemaatin Hutbelere İlgisi

İlgi Derecesi	Sayı	Yüzde %
Çok İyi	8	16
İyi	17	34
Normal	18	36
Az	4	8
İlgisiz	3	6
Toplam	50	100

Genel cevapların haricinde ayrıca şu cevaplar da eklenmiştir: İlgi görevlinin elinde, hutbe ve hatibe göre değişiyor / Kendim hazırladığımda ilginin çok iyi, müftülükten gönderileni okuduğumda ilginin çok az olduğunu hissediyorum / Aslında metinden okumak monotonlaştırıyor, irticali okunmalı / İlgi camide iyi görünüyor, ama cami dışındaki hareketlerine bakınca, hiç istifade edilmediğini anlıyorum / Vaazdan daha fazla ilgi var, en azından ibadet olduğu için dinleniyor / Her zaman bildiğimiz şeyler, havasındalar / Çok iyi, bazan ağlayanlar bile oluyor / Zaten dinleyecek.

Diğer bir soru da, "İlgi azsa sebepleri nelerdir?" şeklinde idi. Burada ise hata payı en fazla hutbeye ve konusuna verilmiştir (Tablo 28). Sonra da cemaata ve hatiplere eşit olarak dağıtılmıştır.

Bu konuda cemaat için gelen tenkitler şunlardır: Cemaatin uyusukluğu, vurdumduymazlığı, gafleti, inanç zaafiyeti, duyarsızlığı, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve bilgisizliği, bilinçsizliği, dini tam kavrayamayışı, geçim derdinde olması, yorgunluğu, kendi yanlışlarını doğru bilmesi, lakaytlığı, ihtiyacını tam hissetmemesi, ibadeti sıradan bir görev sayması ve çoğunun cumalık olması.

Tablo 28

İmam-Hatiplere Göre Hutbeye İlginin Azlığının Sebebi

Sebepler	Sayı	Yüzde %
Cemaatten Kaynaklanan Seb. Verenler	29	58
Sadece Cemaatten Kaynaklanıyor	7	14
Hatiplerden Kaynaklanan Seb. Veren.	29	58
Sadece Hatiplerden Kaynaklanıyor	4	8
Hutbe ve Konusunda görenler	31	62
Sadece Hutbe ve Konusundan	2	4
Diğer	9	18
İlgi Az Değil	1	2

Hatibe bakan tenkitler ise şunlardır: Hatibin yetersizliği, yeterince hazırlanamayışı, heyecansız oluşu, örnek davranışlar sergileyememesi, kırıcı kelimeler kullanması, gafleti, konsantre olamayışı, hitabetteki eksikliği ve monotonluğu.

Hutbe ve konusu hakkında gelen tenkitler ise şöyledir: Hutbe ve konusu, cemaatin seviyesine göre değil, monoton, aynı konuların tekrarı, işleniş yeterli ve etkili değil, fazla uzatılıyor, müftülükçe gönderilen matbu ve monoton hutbelerin okunması, güncel olmayışı, ilgi çekmemesi, dilinin ağırlığı ve yazılı kağıtan okunması.

Diğer başlığı altında ise: Namazın mesai saatine denk gelmesi, caminin soğuk, sıcak v.b. olması, kişinin dışarda kılıyor olması, kalabalıktan sıkılmak, hutbe

sonunda yardım talebinde bulunmak ve umumi havanın bozukluğu gibi sebepler sayılmıştır. En son kullanılan çevrenin ve umumi havanın bozukluğunun ne demek olduğunu sorduğumuzda: "Hatip anlattıklarında tek başına kalıyor, çevre başka alemde, bana dalga geçiyormuşuz gibi geliyor. Herkes neyin ne olduğunu biliyor. Biz de cemaatin söylediklerimizi yapmadıklarını ve yapmayacaklarını da biliyoruz" cevabını aldık.

İlgisizlik sebeplerini çoğaltmanın hiçbir gereği yok, sebepler ortada ise giderilebilecekleri mümkün olduğu ça gidermeğe çalışmak gerekir. En fazla dile getirilen hutbe ve konusu ile ilgili sebepler doğrudan görevliye bakmaktadır. Buna bir de hatiplerin kendilerine yaptığı tenkitleri eklersek ezici bir çoğunlukla özeleştiri yaptıkları ortaya çıkar. Bunu ise başkasına söylemeğe bile gerek yok, hatayı düzeltmenin birinci basamağına gelinmiş demektir.

Hatiplerin Kendilerini Değerlendirmeleri

Hutbenin hedefine ulaşabilmesi için hatibin kendini yetiştirmesi ve kendine güveninin önemi büyüktür. Genel anlayış İmam-Hatip Liselerinin imam-hatiplerin yetişmesinde yeterli olmayışı şeklindedir(47). Bunun için iki yıllık İlahiyat Meslek Yüksek Okulu açılışı bile bunun bir kanıtıdır. Fakat her meslekte olduğu gibi mesleğin içinde yetişmek, zaman içerisinde eksiklerini gidermek mümkündür.

Bizim örnekleminizin de meslekte olduğu kıdemli olanlardan oluştuğunu söylemiştik. Bu örnekleminize "Hitabet, cemaatin bilgilendirilmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi, cemaatin meselelerine eğilbilme gibi konularda kendinizi nasıl buluyorsunuz?" diye sorduğumuzda büyük çoğunluğuğun sırası ile normal, iyi ve çok iyibuldukların gördük

(47)R.Buyrukçu, **Din Gör. Mes. Tem. Gücü**, s.115; Selahattin Parlador, "Hitabet ve Mesleki Uygulama İle İlgili Bazı Meseleler", s.305.

(Tablo 29). Kendini zayıf bulanlar yok denecek kadar azken, buna cemaatin karar verebileceğini söylüerek yorum yapmaktan çekinenler de vardır.

Tablo 29

İmam-Hatiplerin Kendilerini Değerlendirmesi

Derece	Sayı	Yüzde %
Çok İyi	6	12
İyi	18	36
Normal	19	38
Zayıf	2	4
Cemaata Sorulması Gerekir	<u>5</u>	<u>10</u>
Toplam	50	100

İmam-hatipler hakkındaki aynı soruyu cemaate yönelttiğimizde ise büyük çoğunluğun sırası ile zayıf, normal, iyi ve çok iyi cevaplarını aldık. Burada ise değerlendirme çok aşağılardan başlayarak azaldı (Tablo 30).

Tablo 30

Cemaatin İmam-Hatibi Değerlendirmesi

Derece	Sayı-Yüzde %
Çok İyi	7
İyi	21
Normal	33
Zayıf	<u>39</u>
Toplam	100

Bu değerlendirmelere bakarken de örneklemimizdeki cemaatimizin öğrenim durumunun yüksekliğini (% 33 Üniversite mezunu) gözönünde bulundurmanız gerekmektedir. İki tabloyu birden değerlendirirsek genel değerlendirmenin normal olduğu ortaya çıkar. Bir cemaatimiz ise işin kolayını bulmuş, "Yasalar çerçevesinde ancak bu kadar

olur" diyor. Halbuki yasaların genişliğini bilmiyor, sanki yasalar kötü yapılmasını istiyor. Bizce bütün mesele şahsi gayretlerde. Çoğu imam-hatibimiz yasak olduğu halde irticali okuyor, kendi hazırladığı metni onaylatmadan okuyor, müftülüğün verdiği metnin haricinde metin okuyor, ciddi bir tahkikat duymadık.

Hatip-Cemaat Münasebetleri

Birbirini tanıyan insanlar birbirlerine düşman olamaz, ilkesinden hareketle, daha önce ifade edilen karşılıklı ittihamlaşmalardan hatiplerle cemaatin birbirini iyi tanıyamadıkları ortaya çıkmaktadır. Beşeri münasebetlerde problemleri olmasa da din hizmetlerinin yürütülmesinde bir diyalog kopukluğu olduğu göze çarpmaktadır.

İmam-hatip eski haşmetli mevkiinde olmasa da yaptığı hizmetlerle oraya gelmesi mümkündür. Çağların değişmesi ile bazı meslek grupları prim yaparken, bazıları da puan kaybetmektedir. İmamlık da son yüzyılda puan kaybeden meslek grupları içerisinde. Onlarla ilgili çeşitli önyargılar, hakarete varan fıkralar, bir karşı tepkiyi de doğurmuştur(48).

İslamı neşir ve yüceltme görevini üzerine almış bu milletin evladı, imama, hocaya ayrı bir muhabbetle bağlanmış, onu kusursuz, adeta bir melek gibi görmek istemiş, hatta öylece ona bağlanmıştır. Günümüzde aynı safiyet kalmasa da hürmet büyük ölçüde yini de vardır. Hele küçük çevrelerde dini ibadetleri yönetmenin yanında, akıl danışmanlığı ve diğer törenlerin de yönetmenliğini üzerine almıştır.

Toplumla bu kadar içiçe bir meslek başka yok gibidir. Ad koymadan, ölüme; cenazeden, düğüne her yerde toplum onu da yanında görmek istemektedir. Yenilerde

(48)Ali Erkul, "Değişen Sosyal Yapı Ve Değerler Sisteminde Din Adamlarının Konumu", s.149.

gündeme gelen hastane imamlığı, hastalara moral bakımından ciddi bir hizmettir.

Toplumla bu kadar içiçe olmakla beraber, yapılacak din hizmetleri ile ilgili bazı taleplerin imama söylenmesi olmaz gibi görünmüş, hatta söylenirse kızar, imajı yaygınlaşmıştır. Araştırmamız çerçevesinde cemaatten özellikle üzerinde durulmasını istediği konuları sorduk. Hemen akabinde de "Bu istediğiniz konuları hiç cami imamınıza söylediniz mi?" diye bir soru yönelttik. Aldığımız cevaplar (Tablo 31) diyalogun kopukluğunu ifade etmektedir.

Tablo 31

<u>Hutbe Konusunda Cemaatin Hatiple Diyalogu</u>	
<u>Diyalok</u>	<u>Sayı-Yüzde %</u>
Evet-Var	22
Hayır-Yok	<u>78</u>
<u>Toplam</u>	<u>100</u>

Çoğunluk (% 78) imama söyleyemezken şu ifadelere de yer verilmiştir: Devamlı söylüyoruz, ama dinleyen kim? / Her hafta değişik bir görevli geliyor. Kime ne söyleyelim? / Söyle de gör, fırsat mı veriyorlar? / Kendi bildiklerini okuyorlar / Biz birşey diyemeyiz, çünkü onlar müftülüğün talimatı ile hareket ediyorlar / Bir defa söyledim "O bizim bileceğimiz iş" dedi / Söyleyemeyiz ki / Bizi dinlemez / Söyledim ama, nazara almadı, biraz lakayt. Zaten, merkezden mecburiyet de var, herhalde / Onlar da Diyanete bağlı memur, ne söyleyebiliriz? / Amiri ben değilim ya / Diyanetin gönderdiğinin dışına çıkamıyorlar / Yanlış anlayabilir / Kovalar valla / Konuşamazsın ki.

Cemaatin önyargılı olarak davrandığı da sözkonusudur. Bazı imamların bu ön yargıyı pekiştirmesi de dikkat çekicidir. Fakat imamlar hakkındaki çoğu ön yargıların bugün yıkıldığı bizzat araştırmalarla ortaya konulmağa

çalışılmaktadır(49).

İmam-hatiplere de hutbe konusunda cemaatla diyalok olup-olmadığını sorduk, büyük ölçüde olmadığını gördük (Tablo 32). Olan da veya tek taraflı diyalok da yeterli olabilir. Çünkü bu konuda imamların ifadeleri bu işin

Tablo 32

<u>Hatibin Hutbe Konusunda Cemaatle Diyalogu</u>		
<u>Diyalok</u>	<u>Sayı</u>	<u>Yüzde %</u>
Yok	32	64
Var	10	20
Sadece Cemaatten	2	4
Sadece Hatipten	2	4
Çok Az	4	8
<u>Toplam</u>	<u>50</u>	<u>100</u>

diyalogunu kesmektedir: Zaten halk koyun sürüsü gibidir, ne söylersen onu dinler gider / Konu yukardan verilir, biz işleriz, cemaat ne karıştırmış / Bazan takdir ettiklerini söylerler / Bazan gençler teklif getirir / Zaten müftülüğün takdiri ile oluyor / Öyle laubaliler yok Elhamdü Lillah / Amirlerimiz varken cemaatin müdahalesi yersiz olur.

İmam-hatiplerin bu ifadelerini duyunca, cemaatin önyargılarına bütünbütün hak vermemek de mümkün değil. Çünkü olaya imam-hatipler de önyargılı bakmaktadır.

Cemaatin, imam-hatiple ilişkisi ise büyük ölçüde iyi düzeyinde (Tablo 33), normal ve zayıf düzeyinde cevap verenler de oldukça fazla iken, çok iyi diyenlerin sayısı, kopuk ve dargınız diyenlerden daha fazla.

Ayrıca şu ifadeler de yer almış: Bayramlık / Hiç ilişkimiz olmuyor. Din görevlisi de kendi çevresinde kalmış. Camiden milletten önce çıkmağa çalışıyor. Sempatik

(49)A.Erkul, A.g.makale, ss.147-160.

değiller / Camide problemimiz yok. Ama komşumuz olduğu için bazan canımızı sıkıyor / Bazan kavga ettiklerim de oldu / Resmiyette kalıyor / Küçükken camiden kaçırıldık.

Tablo 33

<u>Cemaatin İmam-Hatiple İlişkisi</u>	
<u>İlişki Düzeyi</u>	<u>Sayı-Yüzde %</u>
Çok iyi	16
İyi	28
Normal	23
Zayıf	23
Kopuk	9
Dargınız	1
<u>Toplam</u>	<u>100</u>

Bilhassa büyük şehirlerde genelde münasebetlerin kopukluğu camiye de yansımış gibidir. Fakat buna hiç kıymet vermeden cemaatı gerçekten bir vücudun azaları gibi görüp, cemaatı ile bu düzeyde ilgilenen imam-hatiplerimiz de çoktur. Kaldı ki, cemaatla olan iyi münasebetlerin imam-hatibin başarısının da birinci sebebi olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur(50).

Bir de cemaatin görevlilerden istediği ve önemle üzerinde durulması gereken bir konu vardır ki, bunlar cemaatin gözündeki imam-hatibi ortaya koyması bakımından da önem arz etmektedir (Tablo 34).

Cemaatin İmam-Hatiplerden İstediği Hususlar

	Sayı	Yüzde %
Hatibin Şahsiyeti	69	31.36
Görevin Diğer Boyutları	20	9.09
Din Anlayışı	10	4.54
Hitabet	26	11.81
Hutbe Konuları Ve İşlenişi	53	24.09
Cemaatla Münasebetler	38	17.27
Diğerleri	4	1.81
<u>Toplam</u>	<u>220</u>	<u>99.97</u>

Hatibin şahsiyeti konusundaki istekler en fazla dile getirilenlerdir. Bunları şu başlıklar altında toplamamız mümkündür: Önce kendileri İslamı tam yaşasınlar, örnek olsunlar / Kendilerini çok iyi yetiştirsinler, bilgilerini devamlı artırsınlar / Yumuşak, sevecen, hoşgörülü olsunlar / Maddiyata fazla düşkün olmasınlar / İhlaslı ve samimi olsunlar.

İkinci büyük istek hutbe konuları ve işlenişi hakkında gelmiştir. Bunlar da şunlardır: Gerçekleri çekinmeden ifade etsinler / Siyasi konuları işlemesinler / Güncel konuları ele alsınlar / Aynı şeyleri ve klasik konuları işlemesinler / Hutbeyi kısa ve öz utsunlar / Çok derin konulara girilmesin / Rastgele konuşulmasın / Fitneye sebep olacak ve bölücü konuşmalar yapılmamasın / İnanç konuları ön plana alınsın / Hutbe duygu yüklü olsun...

Önemli bir kısım istekler de cematla münasebetler konusunda gelmiştir. Bunları da şu başlıklarla vermemiz mümkündür: Cemaatı birleştirici, toplayıcı olsunlar / Cemaatı çok iyi tanısinlar / Cemaatle cami dışında da ilgileninler.

Hitabet konusundaki istekler de genel hatları ile şöyledir: Güzel Türkçe kullanılsın / Sade ve halkın anlayacağı bir dille hitap edilsin / Ses tonlarına dikkat etsinler / Kırıcı, ittiham edici konuşmasınlar.

Görevin diğer boyutlarından kastedilenler ise şunlardır: Caminin temizliğine dikkat etsinler / Camiyi muntazam açsınlar / Müftülüğün emirlerine uysunlar.

Din anlayışı konusunda ifade edilen istekler ise: Dini öcü gibi göstermemek, teşvikci ve sevdirci olmaktır. Diğer başlığı altında da şu ifadeler vardır: Namazda tadil-i erkana riayet etsinler / Her namazın sonunda aşır okusunlar / Camiden çocukları kaçırmamasınlar.

Cemaatin çok çeşitli ve bazan da birbirine zıt isteklerinin hepsini yerine getirmek oldukça zordur. Fakat işin bir normal şekli de vardır. Aslında bu istekler bir noktada imam-hatiplerin eksik noktalarını da ifade etmektedir. Bütün bu konularda hiç yorum yapmadan "Gereken yapılıyor" cevabını veren cemaatımız ise % 5'le ifade edilecek kadar azdır. Ortaya konan bazı isteklere yeri geldikçe biz de değindik. Bütün bunlardan görevlilerimizin oldukça eksiklerinin olduğunu ve İmam-Hatip Liselerindeki verilen eğitimin onların yetişmeleri için yeterli olmadığını çıkarmamız mümkündür. Şu anda hala görevde olanlar için ise hizmet içi kurslar düzenleyerek eksikliklerinin giderilmesine çalışılmalıdır. Bu konuda görüştüğümüz bazı görevliler ve yetkililer hizmet içi kurslarının mahalli düzeye indirilmesini gündeme getirmişlerdir. Çünkü, genel anlamdaki kurslara hem herkes katılamıyor, hem de camideki hizmetler aksıyor. Mahalli olunca hem çok görevli katılmakta, hem de oldukça boş vakti olan görevlilerimizin bu vakitleri değerlendirilerek, görev aksamamış olmaktadır. Köylerdeki imamların ise bu kurslara ve diğer kurslara katılması oldukça zorluk çıkarmaktadır. Çünkü hem görevli tek olduğundan cami hizmetleri aksayacak, hem de görevli kendi görev yerinden uzaklaştırılmış olacaktır. Bunlar için de mahalli radyo, TV eğitimi veya gerekli dökümanlarla açık öğretim modeline benzer bir model düşünülebilir.

Cemaatin olumsuz anlamda Cuma hutbelerine karışması ise çok düşük düzeydedir. Genelde karışmamaktadırlar (Tablo 35). Ayrıca şu ifadelere de yer verilmiştir: Fırsat vermemeğe çalışıyorum / Karışılacak hutbe hazırlamıyorum / Direkt değil de, kulağımıza geliyor / Müsbet olarak teklif getirirler, o da karışma sayılmaz / Öyle laubaliler yok Elhamdulillah, amirlerimiz varken cemaatin müdahalesi yersiz olur.

Tablo 35
Cemaatin Cuma Hutbelerine Karışması

	Sayı	Yüzde %
Evet-Karışıyor	3	6
Çok Nadir	3	6
Hayır-Karışmıyor	<u>44</u>	<u>88</u>
Toplam	50	100

Bu konuda karşılaşılan sorunlar ise genelde hutbenin uzatılması konusunda yoğunlaşmaktadır (Tablo 36). Bunu, bazı sözlerin yaşamayanlara dokunması ve özel bazı isteklerin dile getirilmesinin istenmesi izlemektedir. Diğer başlığı altında da şu sorunlara değinilmiştir: Bir konu üzerinde fazlaca durulması / Konunun ilmi oluşundan dolayı anlaşılammaması / Bazı kelimelerin anlaşılmadığından yakınılması / Siyasi görüşlerin bildirilmesinin cemaati rahatsız etmesi / Hakaret edici üslup kullanılması / Cemaatin ilgisizliği / Konunun ve anlatımın bazılarının seviyesinin altında kalması.

Tablo 36
Hutbe Konusunda Karşılaşılan Sorunlar

	Sayı	Yüzde %
Hiç Sorun Yok	30	60
Hutbenin Uzatılması	15	30
Bazı Sözler Yaşamayanlara Dokunu.	6	12
Özel Bazı İsteklerin Dile Geti.İs.	4	8
Diğerleri	<u>10</u>	<u>20</u>
Toplam	50	100

Kısaca cemaatla olan diyalok konusunda; birbirinden habersiz karşılıklı ittihamlaşmalar görülmektedir. Bu gidişle, ne görevli aradığı cemaati, ne de cemaat aradığı imam-hatibi bulamayacak görünmektedir. Bu konuda yapılan diğer araştırmalarda da imam-hatiplerin aynı camide görev

yapan arkadaşları (Müezzin veya ikinci imam) ve cemaatle olan münasebetlerinde bazı problemlere değinilmiştir(51). Bunlar mevlit, hatim, cenaze gibi bir ucu maddiyata dayanan işler, siyasi görüş farklılıkları, bir takım gruplaşmalar, söylenilenlerin yanlış anlaşılması gibi İslamın da ruhuna uymayan hususlardır.

İdari Makamlarla Olan Münasebetler

Konumuzla ilgili idari makamlar, Diyanet İşleri Başkanlığı ve taşra teşkilatları olan müftülüklerdir. Başkanlıkla direkt bir münasebet çok nadiren görünse de tüm problemlerin halledilecek mercii olarak görüldüğü için, beklentiler ve tenkitler, çoğu zaman bu makama atfedilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili bazı meselelerden araştırmamız çerçevesinde bahsetmiştik.

Münasebetler daha çok taşra teşkilatları olan müftülüklerle yapılmaktadır. Müftülüklerin görevlilerle olan münasebetleri daha çokken, cemaat için çoğu zaman şikayet mercii olan bir yer olarak görülmüştür. Onun için cemaatin müftülüklerle diyalogu çok düşük düzeylerde kalmıştır (Tablo 37).

Tablo 37

Cemaatin Müftülükle Diyalogu

Diyalok	Sayı-Yüzde %
Evet-Var	8
Hayır-Yok	<u>92</u>
Toplam	<u>100</u>

Ayrıca müftülüklerle olan diyalok konusunda şu ifadelere de yer verilmiştir: Sadece bu konuda değil, hiç yolum düşmedi / Müftülüğün de hocadan farkı yok, Diyanet halktan kopuk, derdini anlatacağın bir merci

(51)M.Köylü, "Din Gör. Mes. Problemleri", ss.181-212.

yok / Diyalogumuz yoksa, bunun sorumlusu da Diyanettir, kapalı bir kutu / Bazan müftü ile sohbet ederken dile geliyor, ama özellikle gittiğim ve söylediğim vaki değil / Şikayet olarak değil de sohbet tarzında konuşuyoruz.

Müftülüklerden cemaata yönelik bir diyalok da görememekteyiz. Sadece Diyanet İşleri Başkanlığının bu konudaki yaptığı anketini biliyoruz. Halbuki her çevrenin cemaatının psikolojik, sosyolojik bir haritasının çıkarılıp, göreve yeni başlayan veya yöreye yeni atanana rehber olmak üzere verilmesi gerekir. Bu konuya I.Din Şurasında da değinilmiştir.

İmam-hatiplerin Diyanet İşleri Başkanlığından ve müftülüklerden beklediklerini de şöyle sıralayabiliriz: Hutbe konusu seçme ve hazırlanışı görevlilere bırakılsın veya bu konuda bir esneklik getirilsin (% 42) / Kendileri hazırlarken en iyi şekilde hazırlasınlar (% 18) / Zaten gereğini yapıyorlar, ne isteyebiliriz? (% 12) / Bu konudaki yarışmaya devam edilsin (% 8) / Hazır verilsin, ama okunması mecbur tutulmasın, bunu hem hazırlayamadığımız zaman okuruz, hem de hazırlayamayan arkadaşlar okur (% 6) / Hutbeler dini ağırlıklı hazırlansın (Trafik, ağaç dikme gibi konularda hutbe okutulmasın (% 6) / Sadece konuyu belirlesinler, biz hazırlayalım, hazır hutbe verilmesi görevliyi tenbelliğe itiyor (% 8) / Beklentilerimiz çok, ama teşkilat bunları yapacak bir teşkilat değil, hükümet değiştikçe değişen, hükümetin dümen suyunda hareket eden bir teşkilat (% 4) / Görevlisine güvensin, anlayış ve destek versin, korusun, personelinin kaderini 60'ından sonra camiye gelenlerin görüşü doğrultusunda çizmesin (% 6) / Bu konuda yetişmemiz için mahalli kurslar açılsın (% 6)....

İfadelerden görevlilerin teşkilatlarından bilhassa, hutbe konusunu kendilerinin hazırlamasını istediklerini görüyoruz. Bu konuya daha önce de değindiğimiz gibi, sadece hazırlamak istenilmekle yetinilmeyip, hazırlayıp

gösterilmesinin daha uygun olacağını söyleyelim.

Olayın diğere bir yönü de bu idari makamların imam-hatiplere veya personeline bakış tarzı ile ilgilidir. Bu konuda imam-hatiplerden gelen bazı tenkitlerin yanında cemaatten de şöyle tenkitler aldık: Diyanet her eline geçeni imam yapmasın / Diyanet, müftülük ve hocalarımız korkmasın, gerçek ne ise onu söylesinler / Diyanetin kendi görevlilerine sahip çıkmasını bekleriz / Diyanet kadar kendi personeline ezen başka bir kurum tanımıyorum. Görevlilerin siyasi görüşlerini yönlendirmeğe çalışan ve kendisi de siyasi baskılara boyun eğen bir kuruluş. Asıl görevine dönmeli, en az Patrikhane kadar özerk olmalı / Diyanetin radyo ve TV'si olmalı, personeline daha geniş imkanlar sağlamalı, Örneğin personeline kendi vakfından yararlandırmalı / Diyanet resmi devlet memurluğu anlayışının üzerinde görev yapmalı. Böyle yapmayınca Türkiyede papaz olmak imam olmaktan daha saygın / Diyanet siyasi otoritenin baskısı altında / Diyanet yeniden yapılanmalı. Görevlilerin yeri yeniden oturtulmalı. İmam cemaatin aşağısında kalacak şekilde olmamalı / Bu memlekette artık imamın önderlik sıfatı kalmamıştır. Afedersiniz bir fahişe kadar kıymet verilmiyor. Müslümanlar bu anlayışı düzeltmeli, Diyanet de bu konuda üzerine düşeni yapmalı / Her şeyden önce Diyanetin ve dinin konumunu devlet içinde tam yerine oturtmalı. Diğerleri sonradan kendi içinde hallolur.

İmam-hatiplerin bu konudaki tenkitleri ise şunlardır: Müftülük herhalukarda cemaat haklıdır prensibi ile çalışıyor / Önce konuşma serbestliği verilsin / Görevli korkmadan doğruyu söyleyebilmeli / Cami derneğindekiyle münasebetlerimiz bile resmi olarak ortaya konmamış, kafalarına göre hareket ediyorlar. Bir ters düş, kendine yer beğen / Memurluğumuz bile yerine oturtulmamış, normal memura tanına haklar bize tanınmıyor. Bunlara rağmen yine de iyiyiz.

Yani idari teşkilatın sadece halktan gelen şikayete göre tahkikat yapan, her konuda cemaat haklıdır zihniyeti ile hareket eden bir kurum olması istenmemektedir. Amirlerin personeline sadece ceza verici ve denetleyici olmaktan ziyade onların problemlerine eğilen, çözüm yolları arayan, birer yol gösterici niteliğinde olmaları istenmektedir(52).

(52)Ayrıca bk. M.Köylü, A.g.e., s.206.

ÖZET VE ÖNERİLER

Günümüz Türkiyesinde okunan Cuma hutbelerinin, din eğitimi açısından değerlendirilmesini amaçlayan bu araştırma, bu amaçla yapılan bir literatür taraması ve bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Litaretür taraması ile Kur'an ve Sünnetteki veya Asr-ı Saadetteki Cuma hutsesi ortaya konmuş, günümüzdeki ile karşılaştırılmıştır.

Buna göre, günümüz Cuma namazı ve hutbesi asıl şeklinden oldukça fazlalıklar içermektedir. Şekilcilik ön plana çıkmış, o eski sade ibadet unutulmuştur. Önemli bir gün olarak ise kültürümüzde oldukça önemli bir yeri vardır.

Hutbenin bir yaygın din eğitimi faaliyeti olarak ele alınması ise daha yenilerde gündeme gelmiştir. Bunun için hitabet konusunda imam-hatiplerin yetiştirilmelerinde halihazırda bazı problemler vardır. Diyanet İşleri Başkanlığının konuya yaklaşımı ise hutbe metinleri hazırlayıp, görevlilere ulaştırmak ve onların okunmasını istemek şeklindedir.

Bu konuda yapılan alan araştırmasından ise şu sonuçları çıkarmamız mümkündür:

1.Hutbe konusu seçiminde cemaatin seviyesi ve ihtiyaçları yeterince gözönünde bulundurulmamaktadır.

2.Konular genelde Diyanet İşleri Başkanlığınca veya müftülüklerce tesbit edilmektedir. Hatta bu konuda görevlilere hazır metin bile verilmektedir (Bazan tıpatıp aynı hutbeler bile okutulmaktadır). Bu uygulama bir kısım imam-hatiplerin ve cemaatin tepkisine yol açmaktadır.

3.Diyanet İşleri Başkanlığınca imam-hatipleri hutbe hazırlamaya teşvik için yapılan yarışma şeklindeki uygulama hedefine ulaşamamıştır.

4.Genelde ibadet ve ahlak konuları çok işlenirken, inanç konuları daha az işlenmektedir.

5.Bazı imam-hatipler ve cemaat hutbede trafik, ormanlarımızın korunması, Yeşilay... gibi konuların

işlenmesinden hoşlanmamaktadırlar.

6.Yönetmeliklere rağmen çoğu imam-hatip kendi hazırladığı hutbeyi, hatta bazıları da irticali olarak hutbe okumayı yeğlemektedir.

7.En etkili hutbe okuma şekli olarak görülen irticali hutbe yönetmeliklerle yasaklanmışken, görevlilerin önemli bir kısmınca uygulanmakta, fakat bu işi tam beceren yok denecek bir düzeydedir.

8.Hutbe hazırlama konusunda çoğu görevliler yeterli mesleki formasyona sahip değildirler.

9.Okunan hutbeler önemli bir kısım cemaatin hoşnutsuzluğuna sebep olmakta, hatta faydasına inanmayanlar bile bulunmaktadır.

10.Cemaatin çeşitli yaş, eğitim ve kültür farklılığı arzemesi konunun işlinmesinde önemli bir zorluktur.

11.Hutbeler cemaatin çoğunluğunca günümüz hayat biçimi ve şartalarına göre uygun bulunmamıştır.

12.Süre ve anlaşılabilirlik noktasından önemli ölçüde olumlu görülürken bazı problemlere de rastlanılmıştır.

13.Hutbenin sunuluşu da çoğu zaman problem arzemezken, bazan hitabet, hareketler, giyim-kuşam, adap ve anfi düzeni noktasından bazı problemler gözlenmiştir.

14.Hutbelerde çokaz da olsa cemaati tahkir, yanlış bilgilendirme ve kötü ifadelerle rastlanılmıştır.

15.Cemaatin hutbelere ilgisi çok düşük düzeyde gerçekleşmektedir.

16.İmam-hatiplerce cemaat arasındaki diyalok eksikliğinden karşılıklı ittihamlaşmalar görülmüştür.

17.Cemaatin müftülüklerle olan diyalogu da oldukça düşük düzeydedir.

18.İmam-hatiplerin önemli bir kısmı ise teşkilatlarından oldukça dertlidirler.

Farz bir ibadet olduğu halde uygulamada oldukça problemler arzeden bu konuda, şu öneriler de umarız dikkate alınır:

1.Cuma hutbesi Asr-ı Saadeteki sade şekilde yerine getirilmelidir.

2.İmam-Hatip Liseleri görevlilerin yetişmesinde yeterli olmayıp, bu konu ilgili dini yüksek okullarda ciddi olarak ele alınmalıdır.

3.Diyaret İşleri Başkanlığı yöresel farklılıkları ve irşadın psikolojik ve sosyolojik yönlerini de düşünerek hutbe hazırlama konusunu görevlilere bırakmalıdır. Bu konuda imam-hatiplerin eksikliklerini de mahalli kurslarla ve diğer düşünölebilecek yöntemlerle halletmelidir.

4.İmam-hatiplerimiz de şikayet etmeyi bir tarafa bırakıp, bu konuya ciddi yönelmelidir. Teşkilatın müsamahası suistimal edilmemelidir.

EKLER

EK	<u>Sayfa</u>
A. PEYGAMBERDEN ÖRNEK CUMA HUTBELERİ VE ANLAMLARI	114
B.D.İ.B.'NİN HAZIRLADIĞI BİR HUTBE METNİ	118
C. ANKARA MÜFTÜLÜĞÜNÜN YARIŞMA ŞEKLİNDEKİ HUTBEYE BİR ÖRNEK	119
D. DİYANET GAZETESİNDEN ÖRNEK BİR HUTBE	120
E. İMAM-HATİBİN KENDİ HAZIRLADIĞI BİR HUTBE ÖRNEĞİ	121
F. İMAM-HATİPLER İÇİN GÖRÜŞME FORMU	122
G. CEMAAT İÇİN GÖRÜŞME FORMU	123
H. HUTBE GÖZLEME FORMU	124

﴿ أول خطبة لمحمد رسول الله ﷺ ﴾

أخرج البيهقي عن أبي سلمة بن عبد الرحمن بن عوف - رضي الله عنها - قال: كانت أول خطبة خطبها رسول الله ﷺ بالمدينة أن قام فيهم، فحمد الله وأثنى عليه بما هو أهله ثم قال: «أما بعد أيها الناس فقدّموا لأنفسكم، تَعَلَّمْنَ^(١) والله ليصعقن^(٢) أحدكم، ثم ليدعن غنمه ليس لها راع، ثم ليقولن له ربه - وليس له ترجمان ولا حاجب يحجبه دونه -: ألم يأتك رسولي فبلغك، وآيتك مالا، وأفضلت عليك؟ فما قدمت لنفسك؟ فينظر يمينا وشمالا فلا يرى شيئا، ثم ينظر قدامه فلا يرى غير جهنم، فمن استطاع أن يقى وجهه من النار ولو بشقّ ثمرة فليفعل، ومن لم يجد فيكلمة طيبة؛ فإن بها تُجزى الحسنة عشر أمثالها إلى سبعمائة ضعف، والسلام على رسول الله^(٣) ورحمة الله وبركاته». ثم خطب رسول الله ﷺ مرة أخرى فقال: «إن الحمد لله أحمده وأستعينه، نعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضلّ له، ومن يضلل فلا هادي له، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له. إن أحسن الحديث كتاب الله، قد أفلح من زينه الله في قلبه، وأدخله في الإسلام بعد الكفر، واختاره على ما سواه من أحاديث الناس، إنه أحسن الحديث وأبلغه، أحبوا من أحب الله، أحبوا الله من كل قلوبكم، ولا تمّلوا كلام الله وذكره ولا تقسّ عنه قلوبكم؛ فإنه من (كل ما يخلق الله)^(١) يختار ويصطفى، فقد سمّاه (الله) خيرته من الأعمال، وخيرته من العبادة، والصالح من الحديث، ومن كل ما أوتي الناس من الحلال والحرام، فاعبدوا الله ولا تشركوا به شيئا، واتقوه حق تقاته، وصدقوا الله صالح ما تقولون بأفواهكم، وتحابوا بروح الله بينكم. إن الله يغضب أن يُنكث^(٢) عهده، والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته». وهذه الطريق مرسلّة. كذا في البداية (٣/٢١٤). وقد أخرج ابن عسّاكر عن أنس رضي الله عنه أول خطبة خطبها رسول الله ﷺ بالفاظ أخرى مختصرا كما تقدم.

*Kandehlevi, Hayatü's-Sahabe, c.3, s.391,392.

Hz. PEYGAMBER'İN İLK HUTBESİ

• Rasûlullahın Medine'de ilk okuduğu hutbe şudur: Rasûlullah ayağa kalktı, Allah'ı şanına yakışır bir şekilde medhu sena ettikten sonra şöyle dedi: Ey insanlar! Ahiret için azık toplayın. Allah'a yemin ederim ki, ne hazırlarsanız ahirette onu göreceksiniz. Herkes ölecek ve sürülerinizi çobansız bırakacaktır. Sonra rabbi ona, tercüman olmadan ve onu rabbinden saklayacak hiç bir aracı olmadığı halde "Peygamberim sana gelip tebliğde bulunmadı mı? Sen kendin için ne gönderdin?" diyecektir. Kul o zaman sağına soluna bakar bir şey göremez. Önüne baktığında cehennemi görür. Öyle ise kim yüzünü ateşten korumak istiyorsa, bir hurmanın yarısı ile de olsa korumaya çalışsın. Eğer verecek bir şeyi yoksa, hiç olmazsa güzel bir söz söyleyerek yapsın. Çünkü güzel sözün de karşılığı vardır. İyiliğin karşılığı on ile yedi yüz katı arasındadır. Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi sizin ve elçinin üzerine olsun

• Hz. Peygamber ikinci hutbesinde şöyle dedi: Kesinlikle hamd Allah'a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım talep ederim. Nefislerimizin şerlerinden ve kötü amellerimizden Allah'a sığınırız. Allah kimi hidayet ederse, onu hiç kimse sapıtamaz. Kimi de saptırırsa, hiç kimse onu hidayete getiremez. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur, biriciktir, ortağı yoktur. Şüphesiz sözün en güzeli Allah'ın kitabıdır. Kimin kalbinde Allah'ın kitabının sevgisi yerleşirse, kafirlerden müslüman olup Allah'ın kitabını sözlerin en üstünü sayarsa, o felaha kavuşmuştur. O kesinlikle sözlerin en güzeli ve en beliğidir. Allah'ı kim severse onu seviniz. Bütün kalbinizle Allah'ı seviniz. Allah'ın zikrinden ve kelmından usanmayınız. Kalbiniz ondan uzaklaşmasın. Çünkü Allah kimi severse onu, amellerden en hayırlısına, kullardan en hayırlısına ve sözün en elverişlisine, insanlara vermiş olduğu helal ve haramın en hayırlısına yüceltir. Allah'a kulluk yapınız, hiçbir şeyi ona ortak koşmayınız. Gereği gibi ondan korkunuz ve ağızlarınızla söylediğiniz güzel sözlere bağlı kalın ve Allah'ın hoşnutluğu yolunda birbirinizi sevin. Kesinlikle Allah ahdinin bozulmasından öfkelenir. Selâm, Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinize olsun⁽²⁾.

*Kandehlevi, A.g.e., (Ter:A.Arslan), c.4, s.143,144

﴿ خطبته ﷺ في الجمعة ﴾

أخرج ابن جرير (١١٥/٢) عن سعيد بن عبد الرحمن الجمحي أنه بلغه عن خطبة رسول الله ﷺ في أول جمعة صلاها بالمدينة في بني سالم ابن عوف: «الحمد لله، أحده وأستعينه، وأستغفره وأستهديه، وأومن به ولا أكفره، وأُعادي مَنْ يكفره، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأن محمداً عبده ورسوله، أرسله بالهدى والنور والموعظة، على فترة من الرسل، وقلة من العلم، وضلالة من الناس، وانقطاع من الزمان ودنو من الساعة، وقرب من الأجل، من يطع الله ورسوله فقد رُشد، ومن يعصها فقد غوي وفرط؛ وضلّ ضلالاً بعيداً، وأوصيكم بتقوى الله، فإنه خير ما أوصى به المسلم المسلم أن يحضه على الآخرة، وأن يأمره بتقوى الله، فاحذروا ما حذركم الله من نفسه، ولا أفضل من ذلك نصيحة، ولا أفضل من ذلك ذكراً، وإن تقوى الله لمن عمل به على وجل ومخافة من ربه، عَوْنٌ صدق على ما تبغون من أمر الآخرة، ومن يصلح الذي بينه وبين الله من أمره في السر والعلانية، لا ينوي بذلك إلا وجه الله يكن له ذكراً في عاجل أمره، ودُخراً فيما بعد الموت حين يفتقر المرء إلى ما قدم، وما كان من سوى ذلك يود لو أن بينه وبينه أمدأ بعيداً، ويحذركم الله نفسه والله رؤوف بالعباد، والذي صدق قوله، وأنجز وعده لا خلف لذلك، فإنه يقول عز وجل «مَا يَبْدُلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ»^(١) فاتقوا الله في عاجل أمركم وأجله في السر والعلانية؛ فإنه من يتق الله يكفر عنه سيئاته ويُعظم له أجراً، ومن يتق الله فقد فاز فوزاً عظيماً، وإن تقوى الله يُؤتي مَقْتَهُ^(٢)، ويُؤتي عقوبته، ويُؤتي سخطة^(٣)، وإن تقوى الله يبيض الوجه، ويرضي الرب، ويرفع الدرجة، خُذُوا بحظكم ولا تفرطوا^(٤) في جنب الله، قد علمكم الله كتابه، ونهج لكم سبيله ليعلم الذين صدقوا ويعلم الكاذبين، فأحسنوا كما أحسن الله إليكم، وعادوا أعداءه وجاهدوا في الله حقَّ جهاده، هو اجتباكم وسماكم المسلمين، ليهلك من هلك عن بينة، ويحيى من حي عن بينة، ولا قوة إلا بالله، فأكثرُوا ذكر الله، واعملوا لما بعد اليوم^(٥)، فإنه من يصلح ما بينه وبين الله يكفه الله ما بينه وبين الناس، ذلك بأن الله يقضي على الناس ولا يقضون عليه، ويملك من الناس ولا يملكون منه، الله أكبر ولا قوة إلا بالله العظيم». قال في البداية (٢١٣/٣): هكذا أوردها ابن جرير وفي السند إرسال - انتهى. وذكره أيضاً القرطبي في تفسيره (٩٨/١٨) بنحوه مطولاً بلا إسناد.

*Kandehlevi, A.g.e.,c.3, s.392,393.

Hz. Peygamber'in Cuma Hutbesi

• Allah Rasûlünün Medine'de, Benî Sâlim b. Avf kabilesinde ilk kıldığı cumanın hutbesi şöyle idi: Hamd Allah'a mahsustur. Ona hamd ediyor ondan yardım, mağfiret ve hidayet talep ediyorum. Ona iman ederim, onu inkâr etmem. Onu inkâr edenlere düşmanlık yaparım. Şahidlik ederim ki, Allah'tan başka ilah yok. Biriciktir, ortağı yoktur. Muhammed onun kulu ve Rasûlüdür. Muhammed'i hidayet, nur ve mev'ize ile Peygamberlik zincirinin kesildiği, ilmin azaldığı, sapıklığın yayıldığı, zamanın sonu geldiği, hayatın son bulup kıyametin yaklaştığı bir zamanda, insanlara doğru yolu göstermek, aydınlatmak ve irşad etmek için göndermiştir. Kim Allah'a ve Rasûlüne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim de onlara isyan ederse, doğru yoldan çıkmış, kendine zulmetmiş ve derin bir sapıklığa düşmüştür. Size Allah'ın kahrından, azabından korkmayı tavsiye ediyorum. Çünkü bu, bir müslümanın diğer müslümanı teşvik edeceği şeylerin en hayırlısıdır. Öyleyse Allah sizi nelerden sakındırıyorsa onlardan sakının. Bundan daha hayırlı bir öğüt ve daha üstün bir hatırlatma olamaz. Şüphesiz takva, Allah'tan korkarak amel yapan bir kimse için, istediğimiz ahiret için doğru bir yardımcıdır. Kim Allah ile arasındaki gizli ve açık ilişkilerini düzeltir ve bunu da Allah'ın rızasını gözeterek yaparsa, bu davranışı onun için dünyada güzel bir isim bıraktığı gibi, ölüncede, azağı ihtiyaç duyduğu ahirette kendisine güzel bir sermaye olur. İnsan ahirette, bunun haricinde hiç bir şeye sahip olmayı istemez ve bunun haricindeki şeyler için "Ne olurdu, aramızda uzun bir mesafe olaydı" der. Allah sizi azabından sakındırıyor. Çünkü Allah kullarına karşı çok merhametlidir. Allah her sözünde doğrudur ve sözünü yerine getirir. O va'dinden asla caymaz. Çünkü Allah "Benim katımda söz değiştirilmez. Ben kullarıma zulmedici değilim" (Kaf/29) buyurmuştur. O halde gizli-açık hiç bir işinizde takvadan ayrılmayın. Çünkü kim Allah'tan sakınırsa, büyük bir kazanç elde eder. Kuşkusuz takva Allah'ın azabından korur, Allah'ın dargınlığını önler, yüzleri ağartır, Allah'ı razı eder ve dereceyi yükseltir. O halde nasibinizi alın, kulluk etmede kusur etmeyin. Allah size kitabını öğretmiş ve yolunu göstermiştir ki, doğrularla yalancılar belli olsun. Allah'ın size ihsan ettiği gibi siz de ihsan edin. Allah'ın düşmanlarına düşman olunuz. Allah yolunda gereği gibi cihad edin. O, sizi seçmiş ve müslüman adını vermiştir. Bunu da, helâk olanlar bilerek helâk olsunlar, yaşayanlar da bilerek yaşasınlar diye yapmıştır. Güç ancak Allah'a mahsustur. O halde Allah'ı çok anın ve ahiret için çalışın. Çünkü kim, Allah ile ilişkisini düzeltirse, Allah da onun insanlarla olan ilişkilerini düzeltir. Çünkü Allah insanlara hakimdir, insanlar ise Allah'a hükmedemezler. İnsanları Allah idare eder, insanlar ise Allah'ı idare edemezler. Allah en yücedir, bütün güç ve kudret O'nundur⁽³⁾.

*Kandehlevi, A.g.e., (Ter:A.Arslan), c.4, s.144,145

HUTBE

EYLÜL 1995

3

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَاللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَارْحَمْ عَلَى نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ

İSLÂM'DA SEVGİ VE SAYGI

Aziz Müslümanlar!

İslâmiyetin amacı, insanı hem dünyada, hem ahirette mutlu kılmaktır. İnsanı bu amaca erdirmek için Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdeki düsturlar, toplum fertlerinin karşılıklı münasebetlerini düzenlemeyi hedef almış; bu ilişkilerin dostluk, sevgi, saygı ve nezaket kuralları çerçevesinde olmasını öğütlemiştir. Kin, nefret, haset, düşmanlık ve intikam gibi çeşitli kötü duygu ve düşüncelerin kalplerden sökülüp atılmasını istemiştir. Bir hadis-i şerifinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Birbirinize haset etmeyin, birbirinizden soğumayın, birbirinizden ayrılmayın ve (aranızdaki sevgi bağıni kopararak) birbirinizden uzaklaşmayın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun."(1)

Sosyal hayatımızın düzenli ve verimli işleminde önemli yeri olan sevgi, toplumda dayanışmayı, anlaşmayı, birlik ve kardeşliği sağlayan; adaleti kökleştiren ana sebeplerden biridir. İşte bunun içindir ki Peygamber Efendimiz sevgiyi, hayrın ve bütün güzelliklerin kaynağı; faziletin temeli saymıştır. Sevgiden yoksun olanların iman yönünden olgunlaşamayacaklarını açıkça bildirmiştir. Başka bir hadis-i şerifde;

"Allah'a yemin ederim ki, sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de olgun mü'min olamazsınız..."(2) buyurulmuştur.

Muhterem Mü'minler!

Fertleri, birbirine sevgi ve saygı bağlarıyla bağlı toplumlar güçlü olurlar.

Bunun en bariz örneğini İslâm'ın ilk yıllarında, müslümanlar arasında görmekteyiz. Mekkeli muhacirler ile Medine'li ensar arasında kurulan sevgi ve kardeşlik bağları, akıl almaz bir şekilde onları birbirleri ile kaynaştırmış; adeta tek bir vücut haline getirmiştir. Hatta denilebilir ki, Medine'de kurulan İslâm devletinin temelleri, bu birlik ve sevgi esası üzerine kurulmuştur.

Toplumun temeli olan ailedeki birlik de sevginin bir meyvesidir. Eşleri birbirine bağlayan, onları pek çok fedakarlıklara seve seve katlandıran, aile mutluluğunu ve dolayısıyla sosyal hayatın birlik ve düzenini sağlayan hep sevgi olmuştur.

Aziz Mü'minler!

Birbirlerini Allah için sevenlerin yüksek derecelere ulaşacaklarını Peygamber Efendimiz müjdelemiştir. Bir Hadis-i Kutsîde buyuruluyor ki: Allah kıyamet gününde şöyle buyuracaktır: **Nerede benim için birbirini sevenler! Benden başka kimsenin gölgesi bulunmadığı bu günde ben onları gölgeme alacağım.**(3)

Muhterem Müslümanlar!

Birbirini sevenler bu sevgilerini göstermelidir. Sadece kalpte kalan, dışarı vurulmayan sevgiler başkaları için bir anlam taşımaz. Sevginin en önemli belirtisi ise selamlaşmak, her vesile ile yakınları ziyaret etmektir.

Selamlaşanlar, kötülükte bulunmayacaklarını birbirlerine anlatmış olurlar, ziyaretleşmenin de içtîmai hayatta önemi büyüktür.

İşte İslâm, toplumun fertleri arasındaki münasebetleri en güzel şekilde düzenler ve bu münasebetleri sevgi ve kardeşlik temelleri üzerine oturtur; bu yolla düzenli ve huzurlu bir toplum hayatını amaçlar.

Ne mutlu sevgi ve kardeşlik saadetine erenlere!

DİYANET

(1) Müslim, Birr, 24-28.

(2) Müslim, İman, 93.

(3) Müslim, Birr, 38.

EK C

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِی الْاَرْضِ حَلٰلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوٰاتِ الشَّیْطٰنِ اِنَّهٗ لَكُمۡ خٰوِفٌ
 (8)

HELAL VE HARAM

Muhterem Cemaat;

Allah'ın seçip-beğendiği ve bizlere lutfettiği İslam dini (1) kendisine inanıp-güvenen insanları en sağlam yola götüren (2) ilahi bir dindir. Mukaddes dinimizde ne emredilmişse insanların faydasına her ne yasaklanmış ise, yapıldığı takdirde insanların zararınadır. Dinimizde neyin helal neyin haram olduğu, Allah ve Rasülü tarafından açıklanmış, kapalı bir hüküm kalmamıştır.

Bir diğer önemli husus da helal ve haramı tesbit yetkisi sadece Cenab-ı Hak'ka aiddir. Kur'an-ı Kerim'de: "Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak bu helaldir şu haramdır" demeyin. (Helal ve haram konusunda kendi kanaatinize göre hüküm verirseniz) Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Şüphesiz, Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler (3)" buyurulmuştur., bir diğer ayet-i Kerimede de ilahi hüküm şöyle açıklanmıştır. "(Habibim) De ki, Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve rızık olarak çıkarılan temiz ve lezzetli şeyleri kim haram kılabilir?... De ki, Rabbim, ancak açık ve gizli fuhşiyatı, günahı, azgınlığı, haklarında hiçbir delil indirmedigi şeyleri, Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır." (4)

Aziz Cemaat;

Allah Teala Hazretlerinin yapılmasını emrettiği şeylere helal, kesin bir delil ile yapılmamasını istediği şeylere de haram denilmiştir. Cenab-ı Hak'kın helale rızası var fakat haramın yapılmasına rızası yoktur. Haram fiillerin taraftarlarına ise gazabı çoktur. yaptığımız her işin, söylediğimiz her sözün bir gün mutlaka hesabını vereceğimizi unutmamalıyız.(5)

Emir ve nehiyleriyle bizim menfaatimizi hedef alan yüce dinimiz İslam, mes'eleleri temelden ele almış ve her biri için köklü çözümler getirmiştir. Binaenaleyh, neticede insanı harama sevk eden vasıtaları da haram kılmıştır. Bu nedenle her konuda dikkatli olmak zorundayız. " Haramın binası olmaz" ata sözü, haramla meşgul olan millet ve devletlerin helaki konusundaki acı akibeti haber vermektedir.

Abdullah İbni Ömer kendi asrında yaşayan bazı insanlara "Namaz kılmaktan yay gibi, oruç tutmaktan çöp gibi olsanız dahi haram ve şüpheli şeylerden sakınmadığınız takdirde ibadetiniz kabul olmaz" (6) buyurmuş, Hz.Ali R.A. Efendimiz de " helal olan malın hesabı, haram olan malın ise azabı vardır." (7) buyurarak her konuda dikkatli olmamızı emretmişlerdir.

Hutbemi bir Ayet-i Kerime mealiyle bitiriyorum. "Ey insanlar, yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yeyiniz".(8)

Not:Bu hutbe 21.10.1994'de okunacaktır.

Ömer YILDIZ (Ayaş)
 Yakup PALA (Beypazarı)
 Şener BERÇİN (Ankara)

1-Maide:3, 2-İsra :9, 3-Nahl:116
 4-Araf:32-33, 5-Nur:24, Tekasür:8
 6-İhyau ulumiddin:2/239
 7- " " :2/240
 8-Bekara:168

EK D

Muhterem Müslümanlar,

Tabii güzellik, tarihi ve kültürel zenginlikler bakımından Türkiye'miz dünya ülkeleri arasında rakipsiz durumdadır. Aynı anda dört mevsimin yaşandığı güzel Türkiye'miz şimdiye kadar tesbit edildiği kadıyla ondört uygarlığa beşiklik yapmış, sayısız inançlar filizlenip kök salmıştır. Dünyanın yedi harikasıdan ikisi top raklarımızdır. En nadir kültürel eserlerin yer aldığı Türkiye'miz doğu ile batının efsanevi bir boğazla birleşerek kucaklaştığı bir dünya cennettir. Her anlamda dünyanın bir özeli. Anadolu Türkiye'mizi gezip dolaşan yabancılarla aynı düşünce dedirler. Şu halde yurdumuzun güzelliğini en iyi şekilde değerlendirmeliyiz. Bu da iç ve dış turizm önem vermekle olabilir.

Bu gün turizm konusu devletçe ele alınmıştır. Milli bir davâ olması dolayısıyla bunu desteklememiz gerekir.

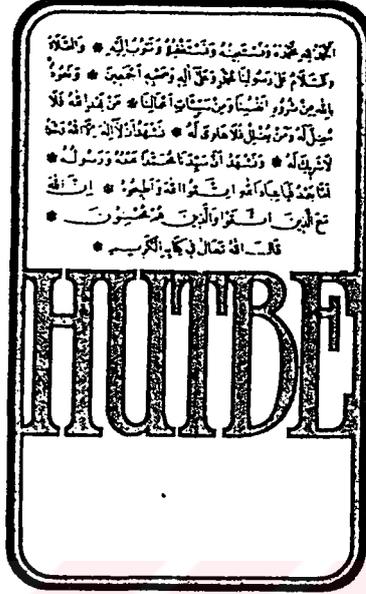
Her şeye sahip olan ülkemizde turizmin gelişmesi için ana unsur insandır. Çeşitli ulaşım araçları ile büyük masraflar yaparak denizler dağlar aşarak, yurdumuzu görme, bizi tanımaya gelen her yabancıya elimizden geldiği kadar iyi davranmak, yardımcı olmak, güler yüz göstermek, bir malın gerçek değerinden fazlasını istememek, alay konusu yapmamak, hatalı davranışlarını nezaket kural ve sınırları içinde düzelterek doğru olanı söylemek, İslâmî insani görevimizdir. Unutulmamalı ki, gittiği yerde hoş karşılanmayan, daima aldatılan, kendisini güvenlik içinde hissetmeyen yabancılar aynı yere bir daha gelmeyecekleri gibi gerek kendi memleketlerinde gerekse başka yerlerde memleket ve milletimiz için kötü propoganda yapacaklardır. Hatta tanıdıkları, dostları arasında yurdumuza gelmek isteyenleri de caydıracaklardır.

Muhterem Müslümanlar;

Çeşitli zamanlarda Türk coğrafyası üzerinde uzun yıllar geçerek ister dost ister düşman gözü ile bakmış olsun her cephesi ile Türk'ü tetkik etmek imkanı bulunmuş olan yabancılar, bıraktıkları yüzlerce yazılı vesikalar arasında Türk terbiyesi, Türk ahlakı, Türk efendiliği mevzuundaki hayranlıklarını gizlemeyerek müslüman Türk toplumunda; doğruluk, şefkat, merhamet, alçak gönüllük, misafirperverlik, haya, nezaket, vefakarlık, namus duygusu ve adalet gibi toplumun bekâ ve teminatı olan yüksek vasıfların gördüklerini,

«Yalan, hile, teviz, kin, kibir, cimrilik, kustahlık, hakaret ve istihsa gibi beşer hayatını tehdit eden yıkıcı sıfatları ise görmediklerini»

«Kendi milletlerine karşı dürüst ve alıcınap olan müslüman Türklerin hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun aynı dürüstlüğü yabancılarla karşı da gösterdiklerini, bu noktada müslümanla gayr-i müs-

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ

İSLÂMİYET ve TURİZM

lim arasında hiçbir fark gözetmediklerini» kaydetmektedirler.

Şunu hemen söyleyelim ki; biz, yabancıların memleketimizi ziyaret etmelerini isterken; bizi tanımalarını nasıl bir millet olduğumuzu bilmelerini ve yurda bırakacakları döviz, onların iyi vasıfları varsa bunları almayı düşünüyoruz. Onların giyimleri, davranışları, hatta ahlak anlayışları bize tesir etmemelidir. Onlara şekil olarak benzemek taklit etmek zaten müslüman Türk'e yakışmaz. Eğer dinî millî ve ahlâkî geleneklerimizi zedelemeyecek hususlarda, meselâ; sanat, bilgi, kültür alanlarında alış-verişler bulunabilirsek bu da bizim için bir kazançtır.

Muhterem Müslümanlar;

İslâmiyet seyahat veya turizm konusunda mü'minlere gerekli öğütleri veriyor, gezmenin, görmenin, tanışmanın faydalarından bahsediyor.

Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor:

«De ki yer yüzünü gezin, dolaşın sonrada bakın ki yalanlaayanların sonu nice olmuştur.»(1)

Diğer bir ayette: «Hiç de yer yüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, bu sebeple düşünecek kalplere; işitecek kulaklara sahip olsunlar...»(2)

Demek oluyor ki, başkalarının felaketlerinden zafetlerinden, medeniyetlerinden haberdar olabilmek, mevcut bilgi ve kültürümüzü artırmak için seyahat etmemiz gerekiyor. Öyleyse başka yerleri gezeceğiz, insanlarını tanıyacağız, bizi ve memleketimizi tanımak isteyenlere kolaylık göstereceğiz.

Peygamberimiz ve hadis-i şeriflerinde:

«İnsarlara iyilik etmek ve seyahat ziyaretleri yapmak, sıhhatî güzelleştirir, memleketin imarına yardım eder, malı da artırır. Bu gibi iyilik e seyahat ziyaretleri yapanlar fâcîr ve fâsık olsalar da Allah'ın bu nimetlerine kavuşurlar.»

Diğer bir hadis-i şeriflerinde: «Seyahat ediniz ki sıhhat bulasınız» buyurmuşlardır

Muhterem Müslümanlar;

İslâm dininin esaslarındın birin hac olduğunu hepimiz biliriz. Maddî durumu müsait olan müslümanlar Kâbe'yi ziyaret etmekle hem dinî bir görevi yerine getirirler hem de dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen ziyaretçileri tanışır. Böylece sanat, medeniyet, kültür alış-veriş olur.

Şu halde çeşitli amaçlarla başka ülkeleri görmek, insanlarını tanımak, onlardan yararlanmak bizim için nasıl faydalı ise başkalarının bizi tanımaları, memleketimizi gezip dolaşması da bizim için o derece faydalıdır.

Dışardan gelen turistler, Memleketin paralı misafirleridir. Onlar memleketimiz tanıyıp insanlarını gördükten sonra iyi niyetle ayrırlarsa Türkiye'miz için birer iyi niyet elçileri olduklarını hatırdan çıkarmamalıyız

M. Nuri YILMAZ

(1) En'am 11
(2) Neml 70

EK E

Hutbe:

بلى من اوفى بعهده وانقى فان الله
يحب للتقين

Muhterem Müslümanlar! Kur'an-ı Kerim'in öncelikle üzerinde durduğu hakikat, imandır.

İnsan, saray gibi bir bina'dır; temelleri erkân-ı imâniyedir. İnsan, bir peccedir; kökü esasat-ı imâniyedir. İmanın rükünlerinden en mühimmi ise, şüphesiz imanı bittir; Allah'a imandır.

Kur'anın imândan sonra üzerinde en çok durduğu iki esas da takvâ ve amel-i sâlih'tir. Bunlardan takvâ, en kısa ve öz ifadeyle "Menhiyattan ve günahlardan kâinab etmektir."

1

Aziz mü'minler! Kur'an âyetlerinde takvâ 24 üs mertebede kullanılmıştır.

1. Ebedî azaptan korunmak için şirkten beri olmak: imân.

2. Büyük günahları işlemekten ve küçük günahlarda ısrar etmektен kasınıp farzları edâ etmek.

3. Kalbi Haktan uzaklaştırarak herşeyden tenizleyip, bütünü varlığıyla Allah'a yönelme-tirishi, en yüksek mertebedeki takvâ budur.

Üstün ümmete, râmil bir hakikat olarak takvâ daha çok ilini mertebesiyle diinde ifadesini bulur. Yani, büyük günahları işlemekten sakındığı gibi, küçük günahlarda da ısrardan kasınmak, farzları yerine getirmek takvânın esasını teşkil eder.

Muhterem Müslümanlar! Hutbenizin başında okunup olduğumuz âyet-i kerîme-de meâlen:

2

"Hayır, öyle değil; ahdini yerine getiren ve günahından sakınan bilsin ki, Allah takvâ sahiplerini şüphesiz sever."

Günahların hükmüne karşı mâruz kalan günümüz müslümanı için günahtan kâinmanın şöyle bir rahmet ciheti de vardır:

Takvâ içinde bir amel-i sâlih var. Şünkü, bir harâmın terki vâcibtir. Bir vâcibi işkemek, çok sünnetlere mukabil sevabı var.

Fakrâ, kâyle zamanlarda, binler günahın tehcâcumunda bir tek istinâs, az bir amelle, yüzer günah terkinde yüzer vâcip işlenmiş oluyor.

Bu ehemmiyetli nokta niyetiyle, takvâ niyetiyle ve günahtan kâinmâk kasdıyla menfi ilâdetten gelen ehemmiyetli a'mal-i sâlihîndir.

Şu halde, işinde bulunduğumuz cemiyet hayatında köfûlük ve günahlar her ne kadar

3

dini hayatı yaşamayı teşvik ediyoruz da, sadece günahtan kâinmâk olmağa bile çok büyük sevap kazanma imkânı vardır. Dikkat ve gayretle, bu yoldan gelecek olan büyük sevapları kazanmâk istis takvânı vâcip göndir, mâminler olarak dualarla birbirimize bu hususta mânevî yardımlar göndermeliyiz.

12/2/2015
11/11/2015
1 Ocak - 1985

4

EK F

İmam-Hatipler İçin Görüşme Forumu

- 1.Yaşınız:
 - 2.Mesleki Kıdeminiz:
 - 3.Mezunuyet durumunuz:
 - 4.Hutbelerinizi kendiniz mi hazırlıyorsunuz? Hazır mı okuyorsunuz? (Kendi hazırlamayıp: Hazır okuyorsa) Hangi kaynaklardan okuyorsunuz? (Sonra 8. Soruya geçilecek).
 - 5.Ne kadar bir sürede hazırlama ihtiyacı duyuyorsunuz?
 - 6.Hutbenizi nasıl hazırlıyorsunuz?
 - 7.Belli başlı kaynaklarınız nelerdir?
 - 8.Niçin bu kaynakları seçtiniz?
 - 9.Hutbe konusu seçerken ve hazırlarken ne gibi hususları gözönünde bulunduruyorsunuz? Önem sırasına göre söyler misiniz?
 - 10.Sık sık üzerinde durduğunuz konular nelerdir?
 - 11.Özellikle bu konular üzerinde durmanızın sebebi nedir?
 - 12.Hitabet, cemaatın bilgilendirilmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi, cemaatın meselelerine eğilebilme gibi konularda kendinizi nasıl buluyorsunuz?
Çok iyi/ İyi/ Normal/ Zayıf
 - 13.Sizce cemaatın hutbelere ilgisi nasıl?
Çok iyi/ iyi/ Normal/ Az/ İlgisiz
 - 14.Cemaatın ilgisi azsa, sebepleri neler olabilir?
 - 15.Cemaatle ilişkileriniz nasıl?
Çok iyi/ İyi/ Normal/ Kırgınlıklar var/ İyi değil
 - 16.Cemaatınız Cuma hutbelerinize karışıyor mu?
 - 17.Cuma hutbeleri konusunda cemaatınızla ne gibi sorunlarınız var?
 - 18.Cemaatınızla Cuma hutbeleri konusunda diyalogunuz varmı?
 - 19.Tüm bu konularda müftülüklerden veya Diyanetten bekle-dikleriniz nelerdir?
 - 20.Bu konuda sizin özellikle söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?
- Teşekkür ederim.

EK G

Cemaat İçin Görüşme Formu

- 1.Yaşınız:
- 2.Öğrenim durumunuz:
- 3.Mesleğiniz:
- 4.Dini seviye olarak kendinizi nasıl buluyorsunuz?
Çok iyi/ İyi/ Normal/ Zayıf
- 5.Cuma hutbelerini zevkle dinliyor musunuz?
- 6.Ne kadar faydalı olduğuna inanıyorsunuz?
- 7.Süre olarak size uygun mu?
- 8.Anlaşılabilirlik ve bilgi yönünden kendi seviyenize uygun mu?
- 9.Günümüz hayat biçimine ve şartlarına göre uygun buluyor musunuz?
- 10.Özellikle üzerinde durulmasını istediğiniz konular nelerdir?
- 11.Bu istediğiniz konuları hiç cami imamınıza söyledinizmi?
- 12.Hangi tür hutbe okunması hoşunuza gidiyor?
İrticali/ Kitaptan/ Kağıttan
- 13.Bir cemaat olarak din görevlisi ile ilişkileriniz nasıl? Çok iyi/ İyi/ Normal/ Zayıf
- 14.Din görevlinizi hitabet, cemaatın bilgilendirilmesi, cemaatın ihtiyaçlarına göre konuşabilme, cemaatla meseleler üzerinde tartışabilme gibi konularda nasıl buluyorsunuz? Çok iyi/ İyi/ Norma/ Zayıf
- 15.En son dinlediğiniz hutbe konusunu veya işlenişini hatırlıyor musunuz?
- 16.Görevlilerin özellikle dikkat etmesini istediğiniz konular nelerdir?
- 17.Bütün bu konularda müftülükle diyalogunuz oldu mu?
- 18.Bütün bu konularda sizin özellikle söylemek istediğiniz başka birşey var mı?

Teşekkür ederim.

EK H

Hutbe Gözleme Formu

Cami:

Konu:

Süre:

Şekil: Hazır metinden/ Kendi hazırladığı metinden/ İrtica-
li/ Kitaptan

İşleniş: Sırayla konunun özeti, bazı ifadeler.

Hutbe Kur'an ve Sünnete uygun mu?

İşleniş cemaatin seviyesine göre mi?

Cemaatin ihtiyaçlarına cevap veriliyor mu?

Olumsuzluklar var mı?

İletişimde teknik arıza (Anfi v.b.) var mı?

Hutbe adabına uyuluyor mu?

Jest-mimik ve hitabatla ilgili notlar:

Ve diğer gözlemeler:

KAYNAKLAR

- Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail. *Divan Hutab, Minberiyye*. İst:Ts.
 Adevi, Muhammed Ahmed. *Miftahu'l-Hitabet Ve'l-Vaz*. Kahire: 1938.
Ahter-i Kebir. Ys.: Ts.
 Akgün, Vahdettin. "Diyanet Gazetesinde Yayınlanan Hutbe Konuları"
Diyanet İlmi Dergi. c.30, sa.2. Ankara: DİB, 1994.
 Akseki, A.Hamdi. *Yeni Hutbelerim*. Ankara: Ts.
 Altan, Bayram. *Üç Ayların Fazileti*. Ankara: 1989.
 Altaş, Nurullah. "Değişen Şartlar Çerçevesinde Hutbe Ve hitabet".
Hakses. sa.308. Ağustos 1990.
 ----- . **Camilerde Din eğitimi Faaliyetleri ve İmam-Hatiplerin Yeter-
 liliği**. Lt. Ankara: AÜİF, 1995.
 Armaner, Neda. *Hitabet Ve Dini İrşad Üzerine*. Ankara: DİB, 1962.
 Ateş, A.Osman. "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler". *Bütün Yönleri
 İle Asr-ı Saadette İslam*. c.2. İst: Beyan, 1994.
 Ayas, M.Rami. "Hitabet Ve Öğretimi Üzerine". *Din Öğretimi Ve Din
 Hizmetleri Semineri*. Ankara: DİB, 1991.
 Bakır, Mahmut. "Diyanet Teşkilat Kanunu Unutuldu". *Zaman*. 19 Ağustos
 1995, s.11.
 Başaran, İ.Ethem. *Eğitime Giriş*. Ankara: 1988.
 ----- . *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: 1985.
 Başgönül, Alişen. "Hatip Ve Hutbe". *Diyanet Gazetesi*. No: 284, 1982.
 ----- . "Hutbe Ve Hatibin Özellikleri". *Diyanet Gazetesi*. No: 278,198
 Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi Ve Din Eğitimi*. Ankara: AÜİF, 1988.
 ----- . "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri". AÜİFD. Ankara: 1981.
 ----- ve Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi*. Ankara: Akit, 1991.
 Bilmen, Ö.Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. Ankara: Akçağ, 1992.
 ----- . *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali Alisi Ve Tefsiri*. Ankara: Akçağ,
 1991.
 Binbaşoğlu, Cavit. *Genel Öğretim Bilgisi*. Ankara: Bnbaşoğlu, 1981.
 Buhari. *Sahihu'l-Buhari*. Beyrut: Ts.
 Bulut , Mehmet. "Yaygın Din Eğitimi". *Diyanet Aylık Dergi*. c.29,
 sa.3. Ankara: DİB, 1993.
 ----- . "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bilografya
 Denemese". *Diyanet İlmi Dergi*. c.30, sa.4. Ankara: DİB, 1994.
 Büyükkaragöz, S.Savaş ve Çivi, Cuma. *Genel Öğretim Metodları*. Kenya:
 1991.
 Buyrukçu, Ramazan. *Din Görevlisinin Mesleği Temsil Gücü*. Ankara:
 TDV, 1995.
 Canan, İbrahim. *Kütüb-ü Sitte*. Ankara: Akçağ, 1990.
 Carrier, M.A.Blanche. *Din Öğretmeyi Nasıl Öğrenibilirim*. (Çev.Farun
 Anay) LT. Ankara:AÜİF, 1981.
 Celalüddin Es-Suyuti ve Celalüdden el-Muhalla. *Tefsiru'l-Celaleyn*.
 İst:Salah Bilici, Ts.
 Celep, Cevat. *Halk Eğitimi*. Ankara: Adım, 1993.
 Cinkılıç, Mustafa. *Cuma ve Cemaat*. LT. Ankara: AÜİF, 1953
 Çelebi, Ahmet. *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*. (Ter.A.Yardım). İst:1987
 "Cuma". *İs.Ans*. c.3. İst: MEB, 1944.
 "Cuma". *İs.Ans*. c.3. İst: TDV, 1993.
 "Cuma Suresi". *İs.Ans*. c.3. İst: TDV, 1993.
 Coşar, İsmail. *Minberden Mü'minlere*. Ankara: 1970.

- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İst: Remzi, 1993.
- Çakan, İ.Lütfü. *Hitabet*. İst: 1975.
- . *Hakkı Tavsiye Metod Ve Vasıtaları*. İst: Şamil, 1976.
- ve Diğerleri. *İmam-Hatip Liseleri İçin Hitabet*. İst: MEB,1993.
- Çantay, H.Basri. *Kur'an-ı Hakim Ve Meal-i Kerim*. İst: 1979.
- Çekin, Ahmet. *Günümüzde Vaizlik Ve 1992 Yılı Vaz Risalalarının İnce-
lenmesi*. YLT. Ankara: AÜSBE, 1995.
- Demir, Fahri. "Din Hizmetleri, Din Eğitimi ve İrşad Metodu". *Din
Öğretimi Ve Din Hizmetleri Semineri*. Ankara: 1991.
- Demircan, A.Rıza. *İslam Nizamı*. İst: 1985.
- Demirkol, Bekir. "Vaizlerin Ehliyetleri Ve Mesleğe Yatkinlıkları
Üzerine Deneysel Bir Çalışma". AÜİFD. sa.31. Ankara: 1989.
- Dickerman, Watson. *Türkiyede Halk Eğitimi Hakkında Rapor*. Ankara:
Macit, 1956.
- D.İ.E.(Devlet İstatistik Enstitüsü). *Mili Eğitim İstatistikleri,
Yaygın Eğitim 1989-1990*. Ankara: 1993.
- . *1990 Genel Nüfus Sayımı*. Ankara: 1983.
- D.İ.B.(Diyanet İşleri Başkanlığı). *Genelge*. Din Hizmetleri Dairesi.
No:74.
- . *Genelge*. Din Hizmetleri Dairesi. 26.10.1993/1523.
- . *Hutbeler*. Ankara: 1975.
- . *Hutbeler Anketi Değerlendirme Sonuçları*. Ankkar: 1989.
- . *1994 Yılı İstatistikleri*. Ankara: 1995.
- . *Din Öğretimi Ve din Hizmetleri Semineri*. Ankara: 1991.
- . *T.C.Başbakanlık D.İ.B*. Ankara: 1993.
- . *Aylık Dergi*. sa.57, Eylül 1995.
- . *Merkez Teşkilatı Görev VE Çalışma Yönergesi*. Ankara: 1985.
- . *Vaaz Ve İrşad Hizmetleri Kamuoyu Araştırması Sonuçları*.
Ankara,1989.
- D.İ.R. (Diyanet İşleri Reisliği). *Hutbe*. Ankara: 1953.
- . *Türkçe Hutbe*. İst: 1927.
- Dilipak, Abdurrahman. *Bu Din Benim Dinim Değil*. İst: Risale, 1992.
- . *Laisizm*. İst: Beyan, 1991.
- Doğan, İsmail. "Yaygın Din Eğitimi Ve D.İ.B.". *Din Öğretimi Dergisi*.
Sa.20. Ankara: MEB, 1989.
- Doğdu, Süleyman. *Dini Hitabet*. Ankara: 1985.
- Döğen, Şaban. *Minbirden Gönüllere*. İst: 1992.
- Ebu Davut. *Sünen*. İst: Çağrı, 1981.
- Ebu Nasr Muhammed. *Hutabu'n-Nebivi*. İst: 1965.
- Emiroğlu, H.Tahsin. *Esbab-ı Nüzul*. Konya: 1965.
- Ergin, O.Nuri. *Türk Maarif Tarihi*. İst: 1943.
- Erkul, Ali. "Değişen Sosyal Yapı Ve Değerler Sisteminde Din Adamları-
nın Konumu". *Revak*. Sivas: 1992.
- Ersoy, M.Akif. *Hutbeler*. (Sad. Maruf Evren). İst: Anadolu, 1982.
- Gazali. *İhya-u Ulumi'd-Din*. (Ter.A.Serdaroğlu). İst: Bedir, 1973.
- Geray, Cevat. *Halk Eğitimi*. Ankara: 1978.
- Gündem, Suat. *Genel Öğretim Bilgisi*. Ankara: 1977.
- Güner, Ahmet. "Asr-ı Saadette Camiler, Mescitler Ve Fonksiyonları".
Bütün Yönleri İle Asr-ı Saadette İslam. c.4. İst: Beyan, 1994.
- Güngör, Erol. *İslamın Bugünkü Meseleleri*. İst: Ötüken, 1991.
- Güran, Kemal. *Hatıplere Hutbeler*. Ankara: TDV, 1994.
- Güzel, Şükrü. "Eğitimi Yaygınlaştırmada Kitle Yayın Araçlarının Rolü"
Milli Eğiti ve Din Hayatı. İst: Boğaziçi,1981.

- "Hitabet". *Türk Ans.* c.19. İst: Meb, 1971.
- Hökelekli, Hayati. "Dini Tebliğ ve telkinde Psikolojik Temeller". *Diyanet Dergisi* c.19, sa.1. Ankara: 1983.
- Huli. *Islahu'l Va'zu'd-Diniyye*. Kahire: 1964.
- "Hutbe". *İs.Ans.* c.5/1. İst: MEB, 1950.
- İ.Kayım El-Cevzi. *Zadu'l-Mead*. (Ter.Türklü, Keskinsoy). İst:Pınar,1989
- İ.Kesir. *Muhtasar Tefsir-u İ.Kesir*. Beyrut: Daru'l K.Kerim, 1981.
- İ.Mace. *Sünen*. İst: Çağrı, 1981.
- İ.Manzur. *Lisanu'l-Arabu'l-Muhit*. Beyrut: Ts.
- İbrahim Enis Ve Diğerleri. *El-Mucemü'l-Vasıt*. Mısır: 1972.
- Kur'an**
- Kandehlevi. *Hayatu's-Sahabe*. 6.Baskı. Dımeşk: Daru'l-kalem, 1993.
- (Ter.A.Arslan). İst: Okusan, 1993.
- Karaman, Hayrettin. "Asr-ı Saadette İslam Hukukunun Oluşumu". *Bütün Yönleri İle Asr-ı Saadette İslam*. c.3. İst: Beyan, 1994.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma yöntemi*. 4.Basım. Ankara: 1991.
- *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*. 5.Basım. Ankara: 1991.
- Kazancı, A.Lütfi. *Peygamber Efendimizin Hitabeti*. İst: Maarif, 1980.
- Kendir, Osman. *Cuma Hutbelerinin Geliştirilmesi Hakkında Din Görevlisi Ve Cemaatın Görüşleri*. LT. İzmir: DEÜİF, 1991.
- Kılıç, Eşref. *Türkiyede Halk Eğitimi*. Ankara: MEB, 1968.
- Köylü, Mustafa. "Din Görevlisinde Bulunması Gereken Nitelikler". *OMÜİFD*. Sa.4. Samsun: 1990.
- "Din Görevlisinin Mesleki Problemleri". *OMÜİFD*. Sa.5. Samsun: 1991.
- Küçük, Abdurrahman. *İslam Ve Günümüz Meseleleri*. Ankara:Y.Düşünce,1991
- Lindeman, Eduard C. *Halk Eğitiminin Anlamı*. (Çev.C.Şentürk). Ankara: MEB, 1969.
- Mansur Ali Nasıf, Taç. Mısır: Ts.
- Mavsili. *El-İhtiyar Li Talili'l-Muhtar*. Beyrut: Ts.
- "Mescid". *İs.Ans.* c.8. Ankara: MEB, 1950
- Mevdudi. *Tefhimü'l-Kur'an*. (Ter.Kurul). İst: İnsan, 1987.
- Müslim. *El-Camiu's-Sahih*. Amire: 1330 h.
- Oğuzkan, A.Ferhan. *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK, 1974.
- Olgun, Tahir. *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*. (Neş.A.Işıklar). İst: 1963.
- Ozak, Muzaffer. *İrşad*. İst: Salah Bilici, 1978.
- Önkal, Ahmet. *Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu*. Konya: H.Hizmet Vakfı, 1981.
- Özgüven, İ.Ethem. *Görüşme*. Ankara: 1980.
- Öztop, Ömer. *Süleymaniyeden Hitap*. İst: 1975.
- *Hutbelerle İslam*. İst: Tuğra, 1992.
- Parladır, Selahattin. "Hitabet Ve Mesleki Uygulama İle İlgili Bazı meseleler". *Din Öğretimi Dergisi*. Sa.30. Ankara: MEB, 1991.
- Prator, Sabine. *Türkische Freitagspredigten*. Berlin: 1985.
- Runyun, Mustafa. *Hacıbayram Minberinden Hutbelerim*. Ankara: Diğ 1956.
- Saka, Şevki. *Kur'an'ın Davet Metodu*, Ys.: Seha, Ts.
- Sevinç, Abdullah, *Din Görevlisinin Hizmet Rehberi*. Ankara: Ts.
- Seyyid Kutub. *Fi-Zılali'l-Kur'an*. İst: Hikmet, Ts.
- Seyyid Sabık. *Fıkhu's-Sünne*. (Ter.A.Sarıoğlu, T.Tekin). İst:Pınar,1992
- Şimşek, Ümit. *Araştırma Teknikleri*. 2.Baskı. İst: Yeni Asya, 1985.

- T.D.K. (Türk Dil Kurumu). **Türkçe Sözlük**. Ankara: 1969.
- Tosun, Cemal. **F.Almanya'da Yaşayan Türklerin Din Eğitimlerinde Caminin Yeri Ve Din Görevlilerinin Yeterlilikleri**. DT. Ankara: AÜSBE, 1992.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982.
- Ülkü, Hayati. **İslam Tarihi**. 3.Baskı. İst: Çile-Türdav, 1977.
- Varış, Fatma. **Eğitim Bilimine giriş**. Ankara: AÜEBF, 1978.
- Yalıtıkaya, M.Şerafeetin. **Hatıplık Ve Hutbeler**. İst: 1946.
- Yaprak, Tahsin. **Sesleniş: Dini, Ahlaki Hitabeler**. Ankara: 1962.
- Yatı, Fikri. **Üç Aylar**. İst: Kit-San, 1987.
- Yazır, M.Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili**. İst: Zaman-Azım, Ts.
- Yeğın, Abdullah. **Yeni Lügat**. İst: Hizmet Vakfı, 1992.
- Yıldırım, Celal. **Müslümanlara Öğütler**. Ankara, 1966.
- Yüzendağ, Ahmet. **Hitabet Dersleri**. Ankara: DİB, 1964.
- Zebidi, **Sahhi-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi**. (Ter.A. Naim). Ankara: DİB, 1980.
- Zemahşeri. **Keşşaf**. Beyrut: 1947.
- Zırh, Hüseyin. **D.İ.B.'Ye Bağlı Olarak Görev Yapan Vaizlerin Yeterlilikleri ve Hizmet İçinde Yetiştirilmeleri**. YLT. Ankara: AÜSBE, 1987.

128
9
137

SUMMARY

This research presents an evaluation of Friday khutbahs (sermon, oration) in the view of religious education, and it is based on a literature survey and field work (Social survey) for that purpose. For this research interview with 50 imam-hatibs and 100 congregations and 50 observations of khutbahs was realized.

In the introduction part the problem, the purpose, the importance, the hypothesis and the method was given. Also, the reason of the investigation of subject matter which is a precept and how it is going to be researched was told.

In the second part, Friday, Ritual Prayer of Friday and Friday khutbah are discussed under the lights of the Quran and Sunnah and by comparison of the term in which the Prophet of Islam lived to the term we live in.

In the third part, Friday khutbah is thought to be a widespread action of religious education and the oratory art -since it is closely related to the subject matter- was discussed.

In the fourth part, findings and interpretations of field work was given, Findings was given like tables and expressions.

In the result part, a summary of the the research and proposal for this research how the Friday khutbah in Türkiye should be the most suitable was tried to be explained.

SUMMARY

This research presents an evaluation of Friday khutbahs (sermon, oration) in the view of religious education, and it is based on a literature survey and field work (Social survey) for that purpose. For this research interview with 50 imam-hatibs and 100 congregations and 50 observations of khutbahs was realized.

In the introduction part the problem, the purpose, the importance, the hypothesis and the method was given. Also, the reason of the investigation of subject matter which is a precept and how it is going to be researched was told.

In the second part, Friday, Ritual Prayer of Friday and Friday khutbah are discussed under the lights of the Quran and Sunnah and by comparison of the term in which the Prophet of Islam lived to the term we live in.

In the third part, Friday khutbah is thought to be a widespread action of religious education and the oratory art -since it is closely related to the subject matter- was discussed.

In the fourth part, findings and interpretations of field work was given, Findings was given like tables and expressions.

In the result part, a summary of the the research and proposal for this research how the Friday khutbah in Türkiye should be the most suitable was tried to be explained.